

B. G. FORSELIUSE SELTS

Forseliuse Sõnumid

2003

10

XIII hariduspäevad Suure-Jaani Gümnaasiumis 01.-02.03.2002

FORSELIUSE SÕNUMID 10/2003
SISUKORD

PILTE KOOLIELUST	I–VI
KOOLI- JA HARIDUSLUGU	3
<i>Mati Hint</i> . Murdepraktika (päevik)	3
<i>Mati Hint</i> . Koolimaja auk	9
<i>Hans Lepp</i> . Rootsia ja Eesti – kümme aastat koostööd	12
<i>Daniel Lindmark</i> . Teaching as a Clerical Career. The Teachers of Piteå Grammar School prior to 1850.....	16
<i>Jaan Riis</i> . Õppe-ja kasvatustöö Kildu koolis 1909–1939	26
<i>Aiva Plauča</i> . Eesti kool Riias.....	30
<i>Ruth Kukner</i> . Keila Gümnaasiumi (Keskkooli) ajaloo uurimisest.....	31
<i>Maia Käppa</i> . Tartu 1. Keskkooli ajaloost 1944–1990.....	33
<i>Harri Kübar</i> . Koolielust Siberis asumisel.....	41
<i>Aili Paeglis</i> . Möödanikust.....	47
<i>Veronika Nagel</i> . Haridusest ja hariduspoliitikast Saksa okupatsiooni ajal Eestis	51
ÜKS NUTAB, TEINE NAERAB [HUUMORINURK]	56
Tobukäo kukkumised	56
STUDIA FORSELIANA	58
<i>Viire Sepp</i> . Anded vajavad häid kasvutingimusi.....	58
<i>Irene Artma, Riina Õun</i> . Laps kui looja.....	60
<i>Heljo Saar</i> . Uuriv õppetöö on huvitav algkooli õpilastelegi	62
<i>Ain Siska</i> . Metsade uuendamine.....	65
PEDAGOOGIKA. HARIDUSPOLIITIKA	69
<i>Toivo Ärtis</i> . Koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamine Eesti Vabariigis.....	69
MÕNDA MUUD	75
Rüütelkond kui Eesti ristiisa: <i>Arnold Rüütel</i> . Kõne. <i>Jürgen von Ungern-Sternberg</i> . Kõne (osa).....	75
<i>Aldo Klas</i> . Eesti pimedate muuseumi appihüüd.....	79
<i>Arvo Aun</i> . Tööstuspärandist Ida-Virumaal.....	80
<i>Annela Riive</i> . Rakvere 700.....	81
B. G. FORSELIUSE SELTSIS	82
B. G. Forseliuse Seltsi tegevusest 2002. aastal. Juhatuse aruanne.....	82
B. G. Forseliuse Seltsi aumärkide ja tunnustuskirjade laureaadid (juhatuse aruande lisa).....	84
<i>Toivo Ärtis</i> . Forseliuse Selts "teises Eestis"	86
<i>Toomas Nigola</i> . Seminar Saksamaal.....	89
<i>Rait Toompere</i> . Endel E.Taniloo 80. Tanni/Tani suguvõsa vapp	89
<i>Viivi Eksta</i> . Endel Laul 75.....	92
<i>Viivi Ekstra</i> . Heino Rannap 75.....	95
BIBLIOGRAPHIA FORSELIANA	98
HARIDUSPÄEVADE VÕÕRUSTAJA	101
<i>Klaire Lints</i> . Türi Gümnaasiumi tänane päev	101
Esikaane siseküljel:	B. G. Forseliuse Seltsi XIII hariduspäevadest osavõtjad. Suure-Jaani Gümnaasium, 02.03.2002
Tagakaane siseküljel:	Pilte Türi Gümnaasiumist
Tagakaanel:	Kuningliku lumelahingu 302. aastapäeva tähistamine Laiusel 22.02.2003

B. G. Forseliuse Seltsi perioodiline väljaanne Forseliuse Sõnumid (nime autor prof Helmut Piirimäe) avaldab töid valdkondadest, mis on kooskõlas seltsi püüdlusega:

kaasaja haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed; noorsootöö; haridus, kool ja õpetaja arenguruumis; maakool; haridustraditsioonid ja hariduse ajalugu, sh Rootsi-aegsete juurtega koolide ajalugu.

Loomulikult avaldab selts ajakirjas oma kroonikat.

Toimetus ei tagasta kaastööde käsikirju ja ei vastuta töodes väljendatud vaadete eest.

Selle ajakirja numbri väljaandmist toetasid EV Haridusministeeriumi Hasartmängumaksu Nõukogu, Eesti Kultuurkapital ja Eesti Põllumajandusmuuseum. Täname!

Kirjastaja: B. G. Forseliuse Selts
Riia 37, 50410 Tartu
tel/faks 0 7 420 277
mobiil 050 98 647
forsel@hot.ee

Toimetus: Sirje Krikk de Mateo, Madis Linnamägi, prof Helmut Piirimäe
Trükivalmis: 25.02.2003

Arvutikiri: autorid, Max Linnamägi, Merle Ruubel
Küljendus: Irina Gron, Anton Tuul, Jaak Vaas

Fotod: Anatoli Makarevitsh, autorid ja seltsi arhiiv

Trükk: OÜ PAAR, Ilmatsalu 3g, 51014 Tartu
tel 07 168 151, faks 07 168 150
info@paar.ee
www.paar.ee

Selts avaldab trükikojale PAAR, eriti küljendajale Irinale tänu kõrgekvaliteedilise töö ja kliendisõbraliku suhtumise eest

XIII SUVEKOOL, ALÜKSNE, 13.08.2002. Lossi (muuseumi) ees, vasakul Aili Paeglis ja Līga Maija Seņina, paremal Anne Oruaas

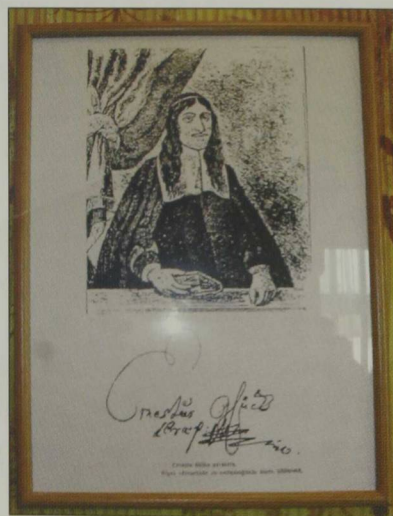
Ilona Riekstiņa räägib Ernst Glückist

Kahe Glücki testamenditamme ees

Ernst Glücki Piiblimuseum

Ernst Johan Glück

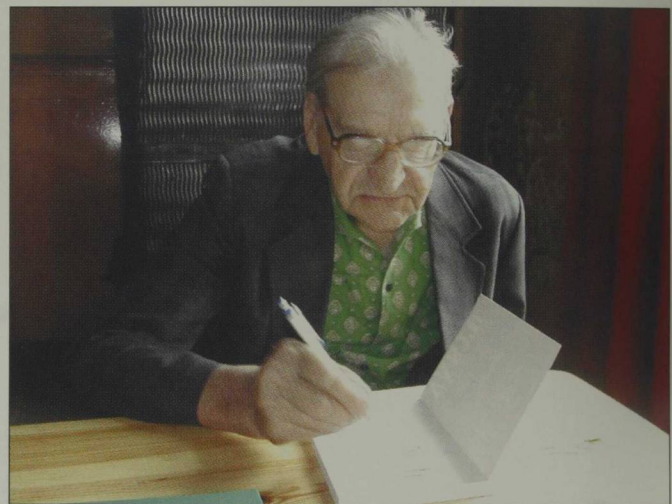
Elga Koliste näitab Läti 1. Piiblit
AD 1689

Glücki kasutütar Marta e Katariina I
vahakuju

Karisöödil esitleb end Mõniste Põhikool

Metsavend Alfred Käärmann annab autogramme

Metsavenna Talu ühe maa-aluse punkri
sissepääsul

Tiiu ja Heiki Ojala, Eve Kuljus ja lapsed punkris

Eha Loorits laskis õpilastel...

... metsavenna peidikut otsida

Aili Paeglis kooli lipuga museumitoas

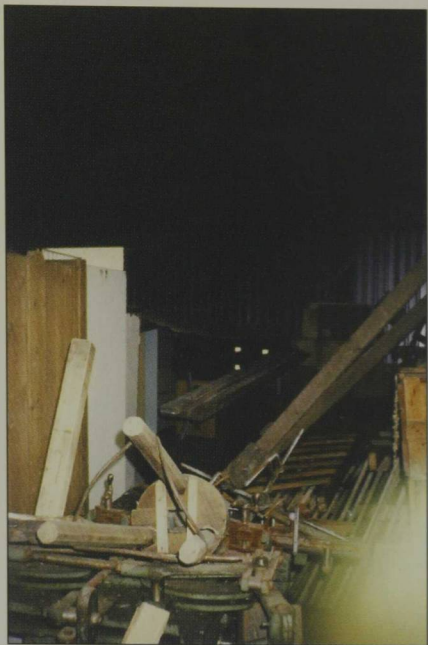
Koigi PK esindus seltsi uue mastilipuga

Grönlanna Vivi Nielsen maalis oma näole rahvusliku maski. Arvo Aun imetlemas

Vivi Nielsen etendab vaimude mängu

Muuseumi eksponaat, Riia pimedate kooli kasvandiku Karl Turja (Vagneri) harjassepa puurmasin ettevõtte „Epitar“ prügimäel (keskel, ratasajamiga)

Eesti Pimedate Muuseumi virnastatud varad Tartu pimedate ettevõtte „Epitar“ hoones

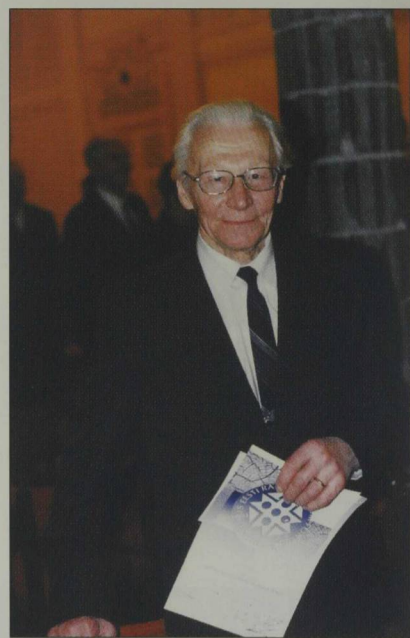
Eesti Pimedate Muuseumi varad Tartu pimedate ettevõtte „Epitar“ saehallis

„Epitar“ kolib Eesti Pimedate Muuseumi vara, VIII 2000

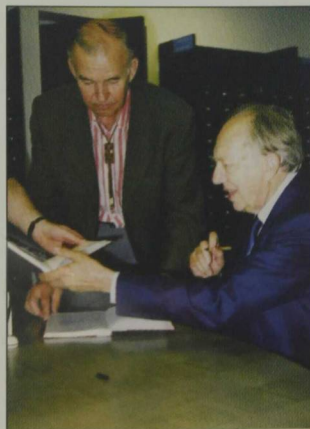
Selles 1886. a ehitatud koolimajas algas Endel Lauu koolitee. Õpetaja August Saki õlimaal

E. Laul Soome Kultuuri Sihtkapitali toetuse üleandmisel „Eesti kooli ajaloo“ väljaandmiseks, XII 2000.

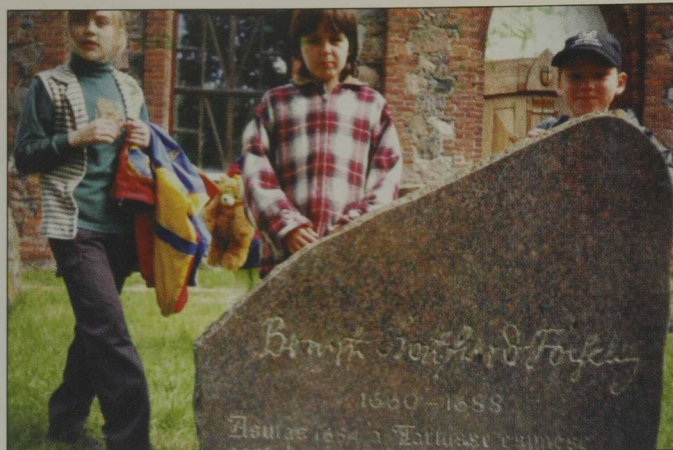
Kooliajaloolased ÜPUI suveseminaril Värskas, VI 1998. Vasakult teine prof Heino Rannap

Heino Rannap annab autogramme raamatule „Eesti Muusikaakadeemia professorid 19192001“. Seisab prof Mati Palm

Osula PK õpilased uurivad õppereisi sõidukava

Osula õpialsed uurivad Kambjas kultuurilugu

Endel E. Taniloo koos tütar Airikesega
80. sünnipäeval, 04.01.03

E. Taniloo oma juubelinäituse avamisel koos
mängiva rareetgrammofoniga, 23.01.03

Taniloo (Tanni/Tani) suguvõsa vapp
koos ehiste ja vapikirjaga

von Ungern

Von Ungerni suguvõsa
keskaegne (Mittelalter) vapp

Baron Ungern-Sternberg

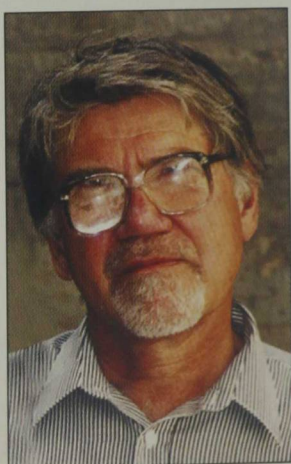
Parun Ungern-Sternbergi
suguvõsa vapp AD 1653,
Rootsi kuninganna Kristiina kingitus

“Rootsi Kroonprints GUSTAV ADOLF istutas selle
tamme 1. juulil 1932. a. Kivi asetaja Jüri Ottas”

Harri Kolsar räägib Jüri Ottase ja
mälestuskivi saatuses

Professor Mati Hint

Voldemar Rätsepa maal “Kullaga küla maastik”

MATI HINT

Tallinna Pedagoogikaülikooli emeritprofessor

MURDEPRAKTIKA

Kambja kihelkonnas PANGODIS Unipiha koolis K 13. juulist N 28. juulini 1988

Sellel praktilikal olid Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse eriala üliõpilased Jaanus Vaiksoo, Meelis Lainvoo, Tiina Veismann, Viia Väli, Kristel Liivo, Eno Noorväli, Kirsi Rannaste, Marika Lepp, Ave Aasa, Ulvi Avekukk (kõik E-31, kolmas kursus), Katrin Henno ja Eve Kokka (E-21, teine kursus)

B. G. Forseliuse Selts tegi mulle ettepaneku esineda 2003. a. hariduspäevadel Türi ettekandega üliõpilaste uurimistöo juhendamise kogemustest. Leidsin, et murdepraktika Kambja kihelkonnas (Unipiha algkoolis) 1988. a. vastab sellele ettepanekule, pealegi läheb Unipiha algkooli traditsioon tagasi Forseliuse õpilase Ignatsi Jaaguni.

Olen üliõpilastega aastatel 1976–1991 murdepraktikal olnud kokku üheteistkümmel suvel, kolm korda Saaremaal ja kaheksa korda Lõuna-Eestis Otepää, Kambja, Rõngu, Rannu, Kanepi ja Sangaste kihelkonnas. Tavaliselt kestis praktika kaks nädalat ja üliõpilasi oli tosinkond. Vahel oli mõni üliõpilane kaasa võtnud sõbra. Kui sõber klappis teistega, siis probleemi polnud. Seekord olid meil sõpradena kaasas kaks noormeest, kellesse meie praktika otseselt ei puutunud. Aga praktikasuvedel kindlustus mõnigi sõprus või liit pikaks ajaks, võib-olla kogu eluks. Kellel siis selle vastu midagi võis olla.

Olen murdepraktikatel ja kõigil ekspeditsioonidel pidanud päevikut. Järgnev ongi 1988. a. Unipiha-Pangodi murdepraktika päevik, millest ma olen välja jätnud ainult päris isiklikud ja perekondlikud märkused, ülejäänud osas on kõik autentne ja selles mõttes ka aja dokument. Ma ei pidanud vajalikuks ümberkirjutuses anda üliõpilastele perekonnanimesid, sest seegi annaks vale pildi suhtlemisvaimust, mis meie laagrites valitses. Lisatud täpsustused-täiendused on tärniga viidud vastava kuupäeva sissekirjutuse alla, ülejäänud tekstimuutused on tavaline toimetamine. Forseliuse Seltsil on ka päeviku originaali koopia.

Muidugi on see ainult õppejõu isiklik päevik. Üliõpilased pidasid igaüks oma praktikapäevikut, kus kirjutas käigud külladesse-taludesse, andmed keelejuhtide kohta jms. Sellest materjalist kasvas välja Viia Väli diplomitöö “Kambja kihelkonna lääneosa kohanimed” (1990; 173 masinakirjalehekülge) ja kogu praktikaühema poolt Emakeele Seltsile esitatud murdematerjalide võistlustöö (1988). Rutiinseid igapäevaseid murdekeele tunde ja kerkinud küsimuste-küsitavuste arutamist päevik ei käsitle. Päevik ei nimeta nimepidi ka kuigi paljusid nendest eesti küllainimestest, kes ju õieti andsid murdepaktikale ilme ja tagasid selle õnnestumise. Siin saan ma üles lugeda ainult väheseid: Liisi Ojaste, Asta Kitus, Johannes Tart, Arved Ääro, Voldemar Rätsep, Volli Väiku jpt. Olgu nemad ja kõik teisedki tänatud veel tagantjärelegi. Aga Kuku Liisist (Liisi Ojaste) sai eriti mulle ja Viiale väga armas vananimene, me käisime vähemalt korra suve sees teda vaatamas veel paljude aastate jooksul, ja iga kord alustas ta ühtmoodi: “Et mu silmad veel teid näha said!”

Kogu see murdepraktika oli väga ilus ja kooskõlaline, nagu ka aeg oli lootusrikas.

Selle päeviku avaldamise üks motiive on vastuseis Eesti hilisajaloo tõlgendamisel levinud mõttele, mille kohaselt 1960-ndatel murdus vaimne vastupanu Nõukogude võimule ja tema ideoloogiale. See polnud nii, õpiti ainult ellu jääma. Minu 1980-ndate aastate üliõpilased kuulusid põlvkonda, kelle isad ja emad olid koolis käinud ja kujunenud 1950–60-ndatel aastatel. Kogu mu pika õppejõuajaga kestel (1974. a. alates) oli mul väga harva tunne, et pean üliõpilastega suheldes olema ettevaatlik; otsese poliitilise pealekaebamise juhtumeid oli tagajärgedega tõestatud ainult paar-kolm. Seevastu ootus teada saada tõde ning arutada Eesti ja ilma elu oli paljudel kursustel

väga suur, sugugi harv ei olnud ka valgustatud maailmapildi olemasolu. Muidugi oli kõike, ka konjunktuurlust, aga üldist vaimset allaandmist mitte.

Minu klassis Elva keskkoolis (lõpetasin 1957) oli kolm komnoort, ja needki polnud mingid noorkommunistid, üks sekeldas natuke vene soldatitega (Elvas oli tankipolk). Minu 50-hingelisel ülikoolikursusel oli komnooreks astumisele ülitugev vastuseis lõpuni; alles töölesuunamise ajal (1962) tuli välja, et neli noormeest on parteis või parteikandidaadid – nad olid selle sammu astunud salaja, niisugune oli moraalse hukkamõistu õhkkond tollal. Muidugi oli kõike. Mäletan üht ägedat antikommunistlikku üliõpilast (ka praegu leppimatu antikommunist, näeb kommunismiidu ka seal, kus seda pole) juhtimas “teadusliku ateismi” ringi ja halvustamas usklikke. Mõni soovis jälle näha marksistlikus filosoofias midagi, mis ongi mõnes osas õige filosoofia. Aga see polnud totaalne murdumine ega isegi mitte üldine vaimne kohanemine.

Sellisel vaadates on ka tänapäevases Eesti ühiskonnas tavaks saanud pidevad viited meis kõigis pesitsevale *homo soveticusele* ülekohtused. See kuri olend pääses riigi taastamise ja ehitamise ajal rüüstama ja lõhkuma hoopis teistsugustel põhjustel kui nõukogude ideoloogia omaksvõtmine. Kas oleks tänapäeval tavaline, et parteist inimest lepib mitmenädalase töö lõpuõhtul kella neljani isamaalisi laule laudes ühe pudeli koduveiniga (ja seegi polnud nõ. plaaniline)? Või kas oleks tänapäeval ootuspärane, et me asume üliõpilastega elama hulk aega tagasi maha jäetud raketibaasi ohvitseride elamusse ja seal on aknad-ukseed kõik ees ning kõõgis töökorras gaasipliit; aga mina ja minu üliõpilased kogesid seda aasta varem, 1987 a. Rõngu murdepraktikale minnes. Noil aastatel polnud korralikuks inimeseks olemine sugugi nii täielikult unustatud nagu nüüd vahel väidetakse. Pigem on rohkem tõde vastupidises: tolle aja inimesed igatsesid tõe ja õiguse järele ja langesid hiljem kergesti nende võrku, kes jutlustasid tõe ja aateid, aga meeles kandsid omakasu.

K 13. juuli: Sõitsime “Moskvitšiga” **Maarjaga* Tartu**. Võtsime peale hääletajaneiu, kes läks Tartu sisseastumiseksamitele. Tartust sõitsime Maarjaga kohe edasi **Pangodisse**, kus murdepraktika on juba rakendumas: Meelis ja Jaanus ning Viia ja Kristel on kohal. Tutvus Unipiha kooliõpetaja **Lembit Jakobsoniga** (osutus Aleksis Ranniti** vennapojaks). Käisime Maarjaga paadiga sõitmas, sõudsime ka piimakombinaadi suvila juurde ja ajasime seal pikalt juttu Lembit Mäeloosiga, kes meie varasemaid suvesid siin täpselt mäletas*** Maarjal tuli järv meelde iga sopini. Õhtul viisin Maarja Võru maanteele Vissile hääletama ja ootasin, kuni ta sai sõitma. Õhtuks oli murdepraktika rühm enam-vähem koos.

* tütar Maarja, tollal Tartu ülikooli ajaloo eriala üliõpilane, oli Võrus mingil praktikal

** Aleksis Ranniti luulega olime mõne praktikale tulijaga õppetööväliselt just tegelnud; olin Rannitiga aastaid kirjavahetuses ja mul oli tema luulekogusid

*** Olime mitmel varasemal suvel (vahemikus 1974–1980) saanud perekonnaga olla mõne nädala selles suvilas tänu mu õele Aade Peikerile, kes oli Tartu piimakombinaadis raamatupidaja.

N 14. juuli: Üliõpilased lähevad küladesse. Kõigepealt jagame külad: kes kuhu. Peaaegu kõigil on jalgrattad. Ulvi elab sõbraga aias telgis, teistest lahus, esialgu ei söö nad meiega koos. Ave käib pikkadel (ajaliselt ja kilomeetrites) trettidel Rõngus ja Teedlas (eelmise aasta Rõngu murdepraktika lisatulemus). Autokumm läks katki, viisin selle naabrile Söödi Jaagule parandada, tasuks tegime heinatööd. Sõime seal korraliku talulõuna. Kõrvetav kuumus on püsunud juba kaua, kõik käivad päevas mitu korda järves.

Õhtul sõitsin **Uderna arheoloogilistele kaevamistele Tammistesse Madist vaatama***, Madis polnud veel tulnud, aga viisin ühe päikesepiste saanud ingelkauni Otepää neiu Leili Elva haiglasse** Elvas tuli ka **Madis** vastu. Haiglas ja kiirabis oli täielik jant, šokiseisundis lapsele öeldi: “Ega see on väga ohtlik asi, selle kätte võib ära ka surra.” Siis viisin veel sõna Otepääl vanematele, et nende tütreaga on kõik korras.

* poeg Madis (1970–2001) oli sellal 17-aastane ja lõpetanud 10. klassi; arheoloogilised kaevamised olid ärksamate noorte hulgas väga populaarsed ja igasuguste malevate isamaalisem asendus (ka see oli aja märk)

..** Suvi oli väga kuum ja tingimused kaevamistel rasked, õhk keskpäeval +29°–30°, vesi järvedes +27°. Tammistes kaevati mitmendat aastat ikka sama maantee õgvendamise alla jäävat asulat, aga välja kavati ka muistne teejupp. Seal kaevamiste Külaotsa baastalus elas **Vabadussõja veteran Peeter Kompus (94)**, kes oli suurepärase füüsilises ja vaimses vormis. Mina tundsin seda meest oma eelmiselt murdepraktikalt Rõngus (1987). Soovitasin noortel tingimata ajada juttu vana taluperemehega. Nendelt kaevamistelt jäi Madise sõbraks ja mitmel raskel matkal grupikaaslaseks Krista Mölder.

R 15. juuli: Pool päeva tegime tööd, siis oli meie kavatsuseks minna **Võrru (taastatud Vabadussõja kalmistu)** ja edasi **Haanjasse Vaskna järve äärde, kus oli skautide kokkutulek**. Viisin Viia, Kristeli, Tiina ja Eno Võru maanteele hääletama, ise sõitsin poistega. Saimegi kõik Võrus kokku. Võrus käisime kõigepealt Vabadussammast ja **taastatud Vabadussõja kalmistu** austamas. See oli suurejooneline ja üleni lilledes. Sõitsime **Munamäele**, kus tornitipus oli sini-must-valge. Edasi laagrisse **Vaskna järve ääres**, oma tüdrukutele jõudsimel järele just enne laagriplatsi. Avamiseni oli veel aega, aga see aeg läks kiiresti. Tutvustime **Ain Saarega**, Võru Vaba-Sõltumatu Kolonni nr 1 juhiga. Tema ongi Vabadussõja kalmistu taastamise algataja ja läbiviija ja ta kinkis mulle selle kalmistu ja ausamba pühendusega fotod. Heisati sini-must-valge lipp. Kohal oli ka **Läti esindus** ja nende lipp oli sini-must-valge kõrval. Talitusel osales kuus Lõuna-Eesti pastorit. Avamisel oli väike palvus, kus krutsifiksi hoidis **Indrek Tarand**. Pärast istuti ja lauldi lõkke ümber. Aeg-ajalt tuli tiba vihma. Väga sümpaatselt rääkis elu mõttest Vastseliina noor pastor. Urvaste pastor meenutas Eesti lipu märtrit, 14-aastast karjapoissi **Tullio Lindsaart**, kes metsikult surnuks piinati, kui Punavägi Eestist lahkus juulis 1941. Ka mina rääkisin, tutvustasin **Viiat ja Tiinat** kui loosungi “Eesti keel Eestimaal ausse” kandjaid 1987. a. maiparaadil.* Kell 12 sõitsin nelja tüdrukuga ära, poisid jäid sinna ja kuulsid veel **Katrin Saukase ja vendade Juhansonide laulmist**. Meie aga laulsime teel sõites mitu korda läbi “Mu isamaa mu õnn ja rõõm” ja lipulaulu. Mul tulid sõnad selgesti meelde just lauldes. Laulsime ka teisi isamaalisi laule. Veel südaööl käisime Võru surnuaial Vabadussõja monumenti vaatamas ja edasi laulsime jälle. Pangodis polnud saun veel päris jahtunud.

* Hallides vihmamantlites noormehed nõudsid “paraadi” rivistamise ajal, et neid jätaksid loosungi maha või neid ähvardab eksmatrikuleerimine; üliõpilasneiu ei jätnud loosungit maha (ja neid ei eksmatrikuleeritud ka, nad lõpetasid Pedagoogilise Instituudi 1990).

L 16. juuli: [Sel päeval sõitsin sugulasi ja perekonnatuttavaid pidi Tartus, Elvas ja mujal; üliõpilastel oli vaba õhtupoolik.] Kui Pangodisse jõudsin, **oli Madis tulnud Tammistest nädalavahetuseks Pangodisse**.

P 17. juuli: Nädalavahetuseks on kodus ka Lembit Jakobsoni abikaasa Eha*, kes on Tallinnas kursustel. Sõidame **Jakobsonide** (Lembit ja Eha, lastest Liisi) ja **Madisega kunstnik Voldemar Rätsepa** poole. See 87-aastane vanahärra on väga heas vormis (käib küll kepiga) ja on tõeliselt talupidaja, kes oma harrastuseks maalib ja lõikab linooli ja mängis meile ka Teppo lõõtsa, kannelt, basspasunat (metsasarve oli ta vend ära viinud). Vaatasime väsimuseni maale – Kambja ja Pangodi vaated, linoollõiked Ignatsi Jaagu ja Forseliuse tegevuse motiividega. Tema naine (Melli) on kauaaegne Unipiha kooli õpetaja** nüüd äkki silmadest väga ära jäänud. Olime seal põhjalikult ja oli väga huvitav. Nende talu on Kullaga külas, Koosa suurtalust lõigatud. Saime heldelt kaasa linoollõigete äratõmbeid. Tagasi tulime suurt maanteed kaudu. Madis läks tagasi Tammistesse.

Õhtupoolikul käisin **Vastse-Kuustes**. Teed on ümber ehitatud, eksisin korra. Maretit*** polnud kodus, olin külas Enel****. Ene kostitas mind ubade ja vabarnatega. Ajasime juttu ka Ene emaga ja meelde tuli 25 aasta tagune esimene mulje Ene emast: “Issand kui ilus vanainimene!” Nüüd oleme ise sama vanad.

Päris õhtul olin tagasi Pangodis, tegime pika paadisõidu ja lõpuks maabusime **Pikksaarde**, otsisime Vabadussõja samba asukohta: Meelis, Eero, Viia, Tiina, vist ka Kristel. Kõigiga on väga hea klapp, ka Eero hakkab oma poisiks saama. Meelis tegi sauna uut pliiti, vana pliit oli jama.

* Eha Jakobson, Unipiha algkooli juhataja 1986. aastast alates

** Melli Rätsep, Unipiha algkooli juhataja 1941–1942

*** Maret Raudvee oli olnud minu üliõpilane Maret Kägu (lõpetas TPedI eesti keele ja kirjanduse õpetajana 1980), praeguseni Vastse-Kuustes õpetaja

**** Vastse-Kuuste inglise keele õpetajat Ene Matsinit tundsin oma abikaasa Juta kaudu, kes oli pärast ülikooli lõpetamist Vastse-Kuustes emakeeleõpetaja (1962–1966)

E 18. juuli: On kange kuumus. Vesi järves on +27° õhk varjus +30° Hommikupoolikul olin paadiga järvel, õhtul oli äike ja läks jahedaks. Siis oli meil teeõhtu rohuteedega, mis keedetud uuel, Meelise tehtud pliidil. Lembit soovitab rohutesid, me joome nüüd igal õhtul saunasikus teed, vahel ka köögis.

T 19. juuli: Käisin poistega (Meelis ja Jaanus) sõitmas: **Kammeri – Iduste – Tarikatsi – Luigaste – Otepää**. Luigastes oli toredaid papisid, kõigil jutud ühed ja samad: arreteerimine, sabotaažisüüdistused, küüditamine... Otepäält helistasin koju. Kohe on ränk teade: Aino Paivel* on surnud. Juts oli just tulnud matuselt.

Käisime poistega **Krüüdneri pargis koolimaja auku** vaatamas. Selle kohanime tekkimine on fantastiline lugu: kohaliku kolhoosi esimees **Pjotr Basistjuk** sooritas “saksavastase” teo – laskis maha lõhkuda mõisahäärberist ehitatud koolimaja, põhjalikult, ka vundamendi ja keldrid, nii et järele jäi auk. Ja see sündis 1976. aastal! Käisime **Maaritsas koolmeister Oti pool**** seda asja üle küsimas. Meid kutsuti tagasi.

*Hea naaber meie Trummi tänava kodus Tallinnas.

**Eduard Ott (1909–1994) ja tema abikaasa Valda Võsu võtsid meid südamlikult vastu.

K 20. juuli: Vastse-Kuuste – Põlva – **Rosma linnamägi** Põlva all. Mul on täna Põlvas **Karilatsi muinsuskaitseklubis** esinemine.

Põlvas kohtusime minu siin töötava üliõpilase **Andres Reimeriga*** Vaatasime kirikut, käisime Rosma linnamäel, ajalehe toimetuses. Ka surnuaial vaatsime tähtsamad hauad üle (Oldekop, Schwartz, Vahtra). Siis oli töö **Rosma linnamäel**, kohe päris töö – vaatesihi sissevõtmine ja puude allatassimine. Rosmal remonditakse kapitaalselt ja taktitundega **Johannes Käisi kodutalu** (sinna tuleb waldorfkool). Vahepeal käisime alevis ja sõime restoranis õhtust šampanjaga. Siis oligi aeg ettekandeks-kõneks, sealsamas linnamäe all. Alustasin **koolimaja august** ja kuhu see viib, siis eesti keel riigikeeleks ja teised probleemid. Vahepeal käisime veel Rosma uut surnuaeda ja kabelit vaatamas. On rist “Jeesus on minu rahu” ja kõik oli väga ilus. Aga Andrese jutt on kurvapoolne. Põlvas valitseb rajoonikomitee esimene sekretär Ahman, keda tema nimele vastavalt kutsutakse.

Kõige lõpuks oli Andres ja Meelike Reimeri pool kohvilaud, mis kestis poole neljani hommikul. Laud oli kenasti kaetud, neil oli väike inimene voodis, elu läheb. Kohvi ja koduveini lauas oli veel **Külli Ots raamatukogust** ja kohalikke tegelasi. Kell pool neli (öösel!) oli asi nii kaugel, et neil tuli mõte **helistada Saarljärvele Mart Laarile ja “Maalehe” korrespondendile selle koolimaja augu ja Basistjuki asjas**. Helistamine läks korda, need seal oma laagris polnud veel magama läinud! No natuke magasime, siis oli hommik.

* Andres Reimer asus Pedagoogilises Instituudis eesti keelt ja kirjandust õppima 1984. a.

N 21. juuli: Sajab. Andres Reimer kutsub kohale pildistaja. Perekonnapildid jne. Siis sõidame raamatukogu Külliga **Saarljärvele** (Põlva – Rosma – Partsi – Saarljärv), **kus on Mart Laari ajaloolise mälu kogujate laager**. Kell on pool üks päeval, seal hakatakse ärkama. Ilus koht, suur järv, mets. Ja venelasetest korilased on selle koha muidugi avastanud. Kohv, lipulaul “Kaunistagem Eesti kojad...” päevakohased (21. juuli) lorilaulud, muljed kohtumistelt küüditatute ja küüditajatega, metsavendade ja julgeolekumeestega. Väärivad mäletamist. Lahkume raamatukogu Külliga ja **“Maalehe” korrespondendi Anneli Sihvartiga** Põlva just sel ajal, kui kõva sini-mustvalge meeolu on üles köetud.

Tellisime Põlva raamatukogus ajalehti, kust sai lugeda **Pjotr Basistjuki ülistavaid kirjutisi**. Seejärel otsustasime ta Savernas üles otsida. Saverna on tõeline **veneküla** keset ilusat Lõuna-Eestit, “Pistjuki” ehitatud. Aga Basistjuk oli Mustveesse sõitnud, me ei kohanud “suurt ehitajat” See-eest

sõitsime **Krüüdnerisse koolimaja auku vaatama**. Ekslesime ka Krüüdneri ümber, sest vaenlase eksitamise taktika (teeviitade puudumine) oli ka siin väga tüütu.

Maaritsas külastasime jälle **Eduard Otti ja tema abikaasat Valda Võsu**. Nad rääkisid nüüd põhjalikult **Krüüdneri kooli ärahävitamisest ja Maaritsa kiriku lagastamisest Basistjuki ajal**. Vaatasime ka kirikut (vene kirik sealsamas üle tee). Tõepoolest põhjalik töö, isegi põrandat pole all. Alguses olevat kinoks tehtud, siis aidaks jne. Ottide pool pakuti meile lahkelt marju. Need inimesed näevad kenad ja noored välja (mees ligi 80, naine ligi 70).

Koju Unipiha kooli jõudsin õhtusöögilauda, olin ära olnud peaaegu kaks päeva. Kõik oli korras, kõik olid rõõmsad. 200 kilomeetrit tolmuseid teid oli maha sõidetud, järv aitas puhtamaks saada. Nii sai alguse tegelemine **Krüüdneri koolimaja auguga***

* Lõpuks pärast pikka vastupunnimist avaldas sellest veidi kärbitud ja pehmendatud artikli "Maaleht": Mati Hint, "Koolimaja auk." – "Maaleht" nr 42 (56), N 20. oktoober 1988. (Toimetuselt: loe kärbeteta artiklit "Koolimaja auk" käeolevas ajakirjas allpool)

R 22. juuli: Maarja* käis **Matti Maasikaga**, said naabrite raske paadi, käisid järvel. Siis läksid bussi peale – kuhugi kokkutulekule Tartust Viljandi maanteed välja sõita. Mina käisin **Kuku Liisiga (Liisi Ojaste)** tema õpetajal **kunstnik Voldemar Rätsepal** külas. Paar tüdrukut oli kaasas. Kodus oli kunstniku abiaasa. See oli ilus kodu. Terve maja, ärklikorrus ja pööning oli maale täis.

Õhtul olime autotäie noorte sõpradega **Kambjas simmanil**: Lembit Jakobson, II kursuse neiud Eve ja Kati ja poisid Meelis ja Jaanus (rohkem autosse ei mahu). Simman oli mage, Lembit tegi meile simmani asemel ekskursiooni Kambjas: uusrajoon (Lasnamäe), **kirikuvaremed**, Eesti rahvahariduse 300 aasta mälestuskivid, surnuaial Mart Miti haud, vana koolimaja. Käisime läbi kirikuvaremed ja turnisime seal päris kõrgel. Jõudsimme veel simmani lõpetamisele ja saime teha paar tantsu. Siis oli seal Ester (Peda eesti keele eriala üliõpilane) oma õega. Äkki langes Ester minu najale ja ütles tüdrukute poole pöördudes võõra häälega: "Priit sai surma!" Tema sõber sai mootorrattaga surma, see oli justkui äsja juhtunud. Ilmselt oli ta nii šokis, et ei osanud midagi teha ega kuidagi olla. Meie ka ei osanud. Sellega oli pidu läbi. Ester on Kambja tüdruk, ta on siin kodus ja suvemalevas korraga. Kutsusime teda Pangodisse käima.

* tütar Maarja (hiljem Maasikas)

L 23. juuli: Vihmane päev. Olin haige, palavik ja halb olla. Mõned on olnud kohe päris pikali. Algas see palavik naabriperest, siis Viia kergelt, siis üks ja teine raskemini. Õhtuks toibusin ja sõitsin Tartu oma õe perekondlikule peole. Pangodi jõudsin kell kolm öösel, noored olid üleval, kõnelesid elust ja armastusest ja jõid teed.

Kogu aeg on kõik mulle väga head. Ei ole üldse mingeid olustikulisi probleeme. Ainult kirbud on siginenud ja tüdrukud pesevad liiga harva põrandat. Muidu on kõik tipp-topp.

P 24. juuli: Oli väga ilus ekskursioonide päev. Sõitsime **Elva**: Lembit Jakobson, Viia, Kristel, alguses ka Tiina (Tiina eraldus sõber Eero seltsi, Eero ja Jaanus olid tulnud Elva jalgratastega). Elvas oli turuplatsil **muusikalaat**: jäätis, kandle- ja lõõtspillilood. Parem osa oli küll juba läbi. Sõitsime **Rõngu**: Hiugemägi, Kõvver kõrts, Vabadussamba plats, Lossimägi, kirik (kirikus kohtasime Valtoneid), surnuaed ja lilled surnuaiale. Viia käis enesestmõistetavalt rehaga üle kõik hauaplatsid, kus me käisime; tema teab ja oskab, tal on isa surnud. **Otepää**: siin pidi olema kirikumuusika kontsert, aga see oli olnud laupäeval; niisiis **Pangodisse** tagasi (Otepäält tuli meile peale Eha Jakobson, kes oli ka tulnud kirikumuusika kontserdile). Pangodis läks veidi aega, siis sõitsime uuesti Elva: panime Eha Jakobsoni "Tšaika" rongile, ülejäänud seltskonnaga läksime staadionile, kus oli lõppemas rahvakunstipidu. Sini-must-valged lehvisid ja alustati autasustamist. Osavõtjate hulgas olid ka grusiinlased, slovakid, lätlased. Sõime jäätist ja läksime järvele vesijalgratastega sõitma: ühes paadis Viia, Kristel, mina, teises Lembit ja Jaanus. Sõitsime kõik järvesopid läbi. Elva-päeva lõpuks istusime **Jaak Peebo** pool aias. Tagasiteel Pangodisse sõitsime mööda Tiinast ja Eerost, kes olid meie päeva suuremas osas jalgratastega kaasa teinud. See oli väga ilus päev, ütlesingi tüdrukutele nii. – "Meil ka", vastasid Viia ja Kristel.

E 25. juuli: Mul oli kodune päev Unipiha koolimajas, käisin ainult paadiga järvel. Õhtul pidasin vestluse Aleksis Rannitist (Lembit Jakobsoni onu).

Mul oligi murdepraktikal kombeks õhtuseid teejoomisi venitada, nii et hakkas rääkima millestki, ja siis näeb kohe, kas on tahtmist kuulata ja arutada või ei.

T 26. juuli: Olime reedel käinud Kuku Liisiga (**Liisi Ojaste**) külas tema õpetajatel – kunstnikust **Voldemar Rätsepa** ja tema abikaasa Melli pool, kus kodus oli küll ainult kunstniku abikaasa Melli. Sõiduseltskonnas olid olnud veel Viia, Kristel ja Tiina. Tagasi olime tulnud Liisiga kahekesi ja tasuks küsisin pannkoogid. Täna läksimegi Viia, Tiina ja Kristeliga **Kuku Liisi** poole Hurdajärve taha tasu järele. Pannkoogid ja soolaoad, piim ja mesi. Mina ajasin köögis Liisiga pikalt juttu: kuidas ta Vene sõjaväe üle elas ja kuidas nad tal kõik välja nuuskisid ja ära võtsid, kuidas ta Tartusse Halli majja (NKVD) sattus, kuidas see mehi ja naisi nii puupüsti täis oli, et öösel pikali heita ei saanud, kuidas inimesi peksti, piinati ja sealsamas maha lasti, kuidas ta pidi seitse aastat saama mittemillegi eest ja ikkagi pääses. Kõik see kole aeg. Siis sõitsime sama seltskonnaga Maaritsasse Kuku Liisi vanemate haudu korda tegema. Jälle oli Viia see, kes kohe reha võttis. Seal surnuaias on masendav invaliididekodu matusepaik. Vaatasime ka lagastatud õigeuskirikut ja sõitsime **Krüüdnerisse**, ajasime taga ikka seda Krüüdneri koolimaja auku ja Maaritsa ning Saverna kolhoosikülaks ehitajat Basistjukki. Sel päeval ilmus “**Edasi**”, kus Tartu ajaloolaste vestlusringis esimest korda Nõukogude võimu kohta kasutati sõna “**okupatsioon**” ja 1940. a. sündmusi kirjeldati tõepäraselt. Me lugesime ja arutasime seda koos. Õhtul olime Pangodi ääres talus külas **Jaak Söödi pool**. Vaatasime poole ööni vanu raamatuid, jõime kohvi, ajasime juttu. Kuu oli kohutavalt suur ja madalas. Jälle oli olnud väga ilus päev.

K 27. juuli: Paadiga järvel. Siis Elvas Kirsi, Lembit Jakobsoni ja Maarikaga. Tegin Kirsile, Maarikale ja Lembitule ekskursiooni Elvas: surnuaed, järv, siis vesijalggrattasõit. Kirsi lahkus. **Tõime Madise Udernast kaevamistelt kaasa.** Maarika lahkus. Pangodis oli meil **lõpuõhtu** ja tõeline suitsusaun. Saunast käisime alasti järves. Ähvardas vihmaga, aga lõpuks katsime ikka laua aeda puu alla ja **laulsime** lauas istudes **kella neljani hommikul**, põhiliselt muidugi isamaalisi laule. Võõraid polnud. Lembit ja Eero on lisajõududeks, alguses ka Maarja ja Liisi (Lembit ja Eha Jakobsoni jutupaunikud). Lembit tõi šampanjapudeli ja natu koduveini.

N 28. juuli: “Lapsed” hakkavad laiali sõitma, kes jalgrattaga, kes bussiga. Viisin Viia, Kristeli ja Eno Tartu, Lembit Jakobson oli muidu kaasas. Viia viisin Tallinna maanteele hääletama ja lahkumine oli peaaegu kurb. Väga ilus aeg oli otsas. **Õhtul tuli Juts** ja me sõitsime tagasi Pangodisse. Jõime Lembituga teed ja läksime vara lakka. Lapsi meil kaasas polnud, **Madisel** keetsid Tammiste kaevamised edasi.

R 29. juuli: Jutsiga Pangodi järves. Siis jumalagajätmised ja ärasõit **Vastse-Kuustesse**. Olime **Ene pool**, siis **Mareti pool**. Tegime Ene ja Jutsiga pika **ekskursiooni: Põlva** (raamatukogus Basistjuki-artikkel, baar ja **Rosma uus kalmistu**) – **Võru** (Vabadusmonument surnuaial, Kreuzwald) – **Tilleorg** (kantsimägi, vana vesiveski ja vana naine selle pööninguaknas, nagu kardaks meid) – **Palojärv** – **Karilatsi** (seal me otsisime talurahvamuuseumi ja olime Ene õe Made pool) ja siis **Vastse-Kuustes Karude* lossis** õhtul kostitamine ja öö.

* Vastse-Kuuste õpetajad Helve ja Kuno Karu, mu naise töökaaslased tema Vastse-Kuuste ajast. Kuno Karu sai õnnetult surma mais 1992.

L 30. juuli: Hommikupoolikul sõitsime Vastse-Kuustest **Tartu**. Käisime Jutsiga kunstigaleriis Barclay de Tolly majas. Välja oli pandud palju maale, mida ma polnud varem näinud. Õhtul sõitsin Elva, oli **Elva meeste kokkutulek Pügi Jaani pool**. Oli ka saun, õlu, oad. Olin esimest korda **Madisega** sellel kokkutulekul* Juts oli sel ajal Peebode pool nende naisväega. Öö magasime seal kõik kolmekesi – mina, Juts ja Madis kõrvuti. Madis jäi Tammiste kaevamistele edasi.

* Elva keskkoolis oli 1950-ndate aastate alguses tekkinud nõukogude- ja kommunismivastane meesõpilaste ja -õpetajate salajane ring, mis käis regulaarselt koos vähemalt kaks korda aastas (jõulu ja jaanipäeva paiku), et arutada olukorda ja kinnitada usku iseseisva Eesti Vabariigi taastamise. Õpetajatest kuulusid sellesse ringi Aleksander Raid (1913–1983), Kalju Toim (1925–1996) ja Heino Puhvel (1926–2001). Mind võeti selle ringi liikmeks juba 8. klassis. 1980-ndatel

aga olid meie pojad juba selles eas, kus neid hakati kogunemistele kaasa võtma. Ringist jäi aegade jooksul kõrvale üsna palju mehi, aga reeturit ei ilmunud ja keegi ei saanud kuulsaks vabadusvõitlejaks-poliitvangiks.

P 31. juuli: Rõngus surnuaiapähal Jutsiga, kirikus käisin ka armulaual. Kõik oli väga ilus. Oli kodukiriku tunne. Siis Tartu ja Tallinna.

KOOLIMAJA AUK

Mati Hindi "Koolimaja auk" on ilmunud: "Maaleht" nr 42 (56), N 20. oktoober 1988 (avaldamine õnnestus pärast mitmekuulist pusimist ja mõningast lühendamist; välja kärbiti ka kohaliku parteijuhi Rein Ahmani nimega lõik kirjutise lõpuosas; avaldati siiski hävitatud Krüüdneri koolimaja foto; siin on 1988. a. välja kärbitud lõik taastatud).

Olen eesti keele õpetaja. Õpetan tulevasi eesti keele õpetajaid Tallinna Pedagoogilises Instituudis. Tulevaste õpetajate ettevalmistuse hulka kuulub ka murdepraktika. Murdepraktika on ka ettevalmistus tööks maal, see peab hajutama hirmu maaelu ees, peab noori inimesi veenma, et ka maal on haritud ja huvitavat seltskonda, et Eesti on Eesti igas kolkakülaski. Peaaegu alati läheb praktika kasvatulik-veendumuslik osa väga korda. Ka nn stagna-aegadel pole maainimesed noorte võõraste inimeste eest varjanud eestlaste tõelist ajalugu, olgu selle ajaloo sündmuskohtadeks siis Sõrve või Rõngu, Otepää või Põide. Ja muidugi kogume ka murret, sealhulgas hääbumisele määratud kohanimedid. Igal aastal näevad kolmanda kursuse lõpetanud tulevased eesti keele õpetajad mõnda väikest kanti kodumaast sellisena nagu ta on lähivaates – hüljatud ja varemetes koolimajadega, lagunenu suurejooneliste veskitega, tühjasküüditatud küladega... Näevad inimeste üksindust, mis avab südame ja suu võõraste ees, kui need vaid osavõtlikult kuulavad. Igal suvel toome kaasa ka murdenopmeid ja sadu hääbumisele määratud seni registreerimata väikesi kohanimedid (nn mikrotoponüümikat). Igal suvel näeme, kuidas külade ühendamise ja koondamise kampaaniad on tegelikkuses kärpinud ka rahva mälu. Igal suvel tekivad murdepraktika rühmas (tavaliselt umbes tosin inimest) oma märksõnad eriti huvitavate murdeväljenditena või kohanimedena.

Tänavusel kaunil suvel kammisime endise Kambja kihelkonna edelaosa: Kammeri, Kavandu, Krüüdneri, Luigaste, Maaritsa, Tarikatsi... Üks kõige jahmatavam tänavune leid oli uustekkeline kohanimi Koolimaja auk ja auk ise kunagises Krüüdneri mõisapargis. Kohalikele inimestele pole see mingi uudis, selle kohanime tekitamisega seotud jahmatuski on juba taandunud uute jahmatuste või ka rõõmude ees, aga kaugemalt tulnule on nii kohanimi Koolimaja auk kui ka koht ise ning nendega seotud tekkemuistendid (veidi üle kümne aasta tagused) suur ja uskumatu jahmatuse.

Koolimaja auk asub niisiis Krüüdneri mõisapargis, mis on üsna räämas ja hooldamata. Mõnekümne sammu kauguselt võib sellest august mööda minna midagi märkamata. Kui aga juhatuse peale minna nõ. koha peale, siis on pilt suurejooneline: pargipuude vahel laiub korrapärane nelinurkne hiigelauk, milles (hoolimata juba levivast võsast) selgelt näha veel autode väljaveoteed. Nagu karjäär. Augu tagumises servas jääb pikakasvulise mehe ülessirutatud käe sõrmeotstest veel tubli meeter augu servani. Augu põhjas on kogu nähtud vaevast hoolimata ikka veel alles vundamendialused ja nende põhjal on välja loetav ka hoone suurus ja keldrikorruse põhiplaan. Viisin seda inimese tekitatud "pargimaastiku elementi" vaatama enamiku oma üliõpilastest ja ka "Maalehe" korrespondendi. Reaktsioon oli ühene – nõutus, uskumatus, arusaamatus.

Need tundmused süvenesid, kui meile näidati Krüüdneri härrastemajast kohandatud kooli pilti, jutustati, kuidas aasta enne koolimaja "hirmsat ärahävitamist" heas seisukorras majale veel remont tehti, kuidas nüüd Krüüdneri kooli endised õpilased kokkutulekul rituaalselt lilli viskavad oma koolimaja auku. Veel suuremaks kasvas hämming, kui me kuulsime koolimaja hävitamise motiive, nii nagu nad rahvasuus liiguvad.

Krüüdneri kool, nagu sajad teisedki maakoolid, langes väikekoolide sulgemise kampaania ohvriks. Veel 1974. a. oli siin 70 (teistel andmetel 48) last, mis polegi maakooli jaoks nii vähe. Siis kool suleti. Järgnes segane majaga äritsemine, kuni 1976. a. Saverna kolhoosi tookordne esimees Pjotr Basistjuk andis käsu koolimaja lammutamiseks. Lammutamise motiivide kohta on rahva seas

mitu versiooni. Kohanimekoguja võib neid versioone võtta kohanime juurde kuuluvate tekkelooliste seletustena. Kuna aga tegemist on tõestisündinud ajalooa, siis poleks ülekohtused seletused ausad. Olgu sõnaõigus ka asjaosalistel, kuigi rahvasuud kinni ei pane. Küllap on rahva sees liikuvatel seletustel mingi tõepõhi all, kui mitte rohkem, siis suhtumisi väljendavad nad igal juhul.

Põhivariant on äärmiselt hoiatav. Selle variandi kohaselt laskis Isamaasõja veteran Pjotr Basistjuk Krüüdneri mõisahoonet mitte maata teha, vaid keldrite põhjani välja kaevata selleks, et meie maalt välja juurida sakste ehitist, saksa vaimu, sakste mälestust. Kuigi hoone oli peaaegu pool sajandit olnud eesti lastele koolimajaks. Sama teed pidi käima mõisapark, millele juba saag külge pandi. Siin pidi jõud siiski taganema looduskaitse seaduse ees, kuid hooldamatuks ja räämaseks on park jäänud tänini. (Teise variandi järgi ei läinud põlatud mõisamaja kahhelkivid, kaunid aknad ja muud üksikdetailid sugugi prügimäele, vaid leidsid rakenduse uusehitustes.) Põhivariandi mõttekäik (isegi kui see oli ainult ettekäänd) on tõepoolest hirmutav. Meelde tuleb, kuidas pärast sõda samasugusele sakstevihale toetudes peeti plaane Niguliste ja Tartu Jaani kiriku varemete lammutamiseks. Aga mis siis, kui sellise mõttekäiguga inimesed saavad kuskilt teada, et eesti keeles on iga kuues igapäevasõna pärit saksa keelest? Seda, et ka vene keeles on küllaga palju halvemini sobitatud saksa ja tatari laene või et ka vene keeles on hleb germaani laen (laenatud nii slaavi kui ka läänemeresoome keeltesse), seda nii vihasele mõtlemisele selgeks ei tee.

See mõtteviis ei ole surnud ja Krüüdneris andis ta ju sama hästi kui meie päevil õigustuse hävitamistööks.

Liikusime tolle kandi inimeste hulgas kaks nädalat. Pjotr Basistjukist, kui kauaaegsest Saverna kolhoosi esimehest, räägiti palju. Kõva majandusmees, oli üksmeelne hinnang. Muus osas üksmeelset arvamust polnud. Käisime vaatamas väljaehitatud Savernat. Tõepoolest, on kauplus ja söökla, ambulatoorium ja apteek, kool (mis ka Krüüdneri kooli peab asendama), uued ruumid raamatukogule, tagasihoidlik kultuurimaja (väidetavalt ehitatud riigi eelarve rahaga), palju kolmekordseid linnatüüpi maju. Ent ka uude Savernasse pole suhtumine ühene. Kohanimena tuli uue Saverna üheks variandiks kirja panna ka Veneküla. Küllap inimesed, kes seal endale korteri on saanud, on tänulikud. Aga päris eestimaine see elulaad siiski pole. (Samasugune ridaküla sama rahvapärase nimega planeeriti ka Maaritsasse, kui Maaritsa oli Savernast veel lahutamata. Selliseid “külasiid” on Eestis juba kümneid – linna ja maa erinevuse kaotamise näited.) Ilmselt pole Savernas eestimaisust eriti taotletudki, märgitakse ju Pjotr Basistjukile pühendatud ajalehekirjutistes tema ühe teenena ka Saverna muutmist internatsionalistlikuks.

Küllap kõigele on otsitud ja leitud oma majanduslikud ja ideoloogilised põhjendused. Nii Krüüdneri koolimaja asemele koolimaja augu tekitamine kui ka Maaritsa vene kiriku paljaksriisumine ja tühjaksrookimine (isegi põrand on alt ära võetud) on ju mõnesugusele mõtteviisile ainult mineviku varjude lammutamine. Teistsugusele mõtteviisile on see hoolimatus kultuuri, järjepidevuse ja inimlikkuse vastu.

Ma ei kohtunud Pjotr Basistjukiga. “Maalehe” korrespondendil oli rohkem püsivust teda otsida. Mina sirvisin ajaleheartikleid. Põlva ajalehes “Koit” annab Kaja Grigorjev edasi partei Põlva rajoonikomitee esimese sekretäri Rein Ahmani hinnangu sellele mehele: “Mees, kes on majandit juhtinud 35 aastat, on väljaspool kriitikat... Ei, ausammast pole Pjotr Basistjukile vaja, kuigi ta selle raudselt on ära teeninud...” (“Koit” nr. 71, 18. juunil 1988). Kuhu see ausammas siis püstitada, kas Saverna Venekülasse või Krüüdneri koolimaja augu servale?

Kellelgi ei ole põhjust kahelda, et Pjotr Basistjuki tegevust Põlva-mail on juhtinud hea tahe ja tema parem arusaamine sellest, mida rahvale vaja on. Päevselge, et selles tegevuses on endine esimees saavutanud majanduslikku edu. Kuid teiselt poolt on Krüüdneri ja Maaritsa lood hoiatav näide sellest, mis võib Eestis juhtuda, kui otsustama hakkavad inimesed, kellele eesti kultuuri süvemat kihid on tahes või tahtmata võõrad. Isegi hea tahte puhul ei ole tagatud kultuuri järjepidevust respektiiv tulemus. Aga mis veel siis, kui head tahet pole?

Praegu on Eestis jälle situatsioon, kus endale üha valjemalt nõuavad seadustatud otsustamisõigust Eesti asjades ka need, kes asja siia tulnud. Näiliselt demokraatiale apelleerides. Ja kes ei kavatsegi eesti kultuurisse ja eesti rahva elu-olusse süveneda. Nemad ei lepi enam ühe kooli või kiriku saatuse otsustamisõigusega. Kui nad saavad oma tahtmise, kes garanteerib siis, et kogu Eesti pole varsti Veneküla?

P.S. Anno 2003, 15 aastat hiljem, hoopis teistes oludes: Krüüdneri koolimaja auk koputab meie südamele ka praegu, iseseisvas Eesti Vabariigis, kus toimub ju samasuguseid asju, kuigi Kambja kirik on üles ehitatud ja uued kelladki helisevad kirikutornis. Aga raha jõud võib Eesti loodust ja elulaadi tagasipöördumatult hävitada sama armutusega kui kunagine saksteviha.

M. H.

MATI HINDI KIRI:

V a. B. G. Forseliuse Seltsi esimees hr Madis Linnamägi.

V a. B. G. Forseliuse Selts

Meeleliigutuse ja tänutundega võtsin vastu teate, et B. G. Forseliuse Seltsi juhatus on mulle määranud Forseliuse medali. Olen ennast pidanud eelkõige humanitaarteadlaseks, aga humanitaaria nagu humanismgi on seotud kooli ja haridusega. Minu konkreetne koolikogemus piirdub küll ainult emakeeleõpetajate õpetamisega (1974-2003) ja gümnaasiumi humanitaarharu eesti keele õpiku kirjutamisega. Seetõttu tunnen paratamatult, et kooliinimeste ja kooliajaloolaste tähelepanu minu töö vastu peab suurel määral tulenema kooliga kaudsemalt seotud tegevusest.

Haridus on siiski üks pidev protsess, mille eesmärgiks, missiooniks ja kohustuseks on ka sugupõlvede ahela liitmine. Eriti selgelt tajub seda 300-aasta vanuse hariduseluga Lõuna-Eestis, Kambjast Rõnguni ja kaugemalegi. Mul on praegu heameel, et mul on 1980-ndatel aastatel koos oma üliõpilastega olnud ülimalt sisukaid isamaalise kasvatuse ja töösuvesid Ignatsi Jaagu koolimaadel ning et mul on juhus olnud tagasihoidlikult kaasa aidata Kambja kiriku varemetest ülesehitamisele.

Kõik see kinnitab mõtet, et kõik on kõigega seotud ja meie elu mõte on ka selles, et olla kõigega seotud. Ka meie oleme seotud Forseliuse ja Ignatsi Jaaguga ja mida rohkem me selliseid seoseid tajume, seda rohkem on meil lootust.

Lubage mul selle mõttega veel kord tänada B. G. Forseliuse Seltsi.

Tallinnas, 19. jaanuaril 2003

HANS LEPP

Rootsi Instituudi kultuuri- ja ühiskonnaosakonna direktor

ROOTSI JA EESTI – KÜMMET AASTAT KOOSTÖÖD

Kunagi 80-ndate alguses lugesid kõik rootslased nobelist Gabriel García Márquezi raamatut “Sada aastat üksildust”. Iseenesest ei ole sel raamatul minu jutuga mingit pistmist, aga mäletan, et meenutasin tihti seda pealkirja ... Sada aastat üksildust ... neil päevil kaksteist aastat tagasi, kui saabusin Tallinna, et alustada tööd kultuuriatašeenä Endla tänava kontoris, millest hiljem sai Rootsi saatkond.

Sisuliselt sai minu töö kultuuriatašeenä alguse juba varem. Juba sügisel 1989 oli Gorbatšovi perestroika jõudnud sellisesse staadiumi, et suhtlus Eesti ja Rootsi vahel hakkas ilmet võtma. Samas olime me kõik väga ettevaatlikud, keegi ei osanud tookord ennustada, kas lõugade vahelt pääsemine on lõplik või antakse ajaloole uuesti tagasikäik. Sügisel 1989 tegin ettepaneku, et rootslased võiksid koostada näituse Rootsi ja Eesti ühisest ajaloost ürgajast tänapäevani. Sugugi mitte kõik ei sattunud sellest ettepanekust vaimustusse, paljud tundsid hirmu ja uskusid, et Moskvale see idee kindlasti ei meeldi. Kuid Livrustkammaren Stockholmis võttis vastutuse enda peale ning tegi mulle ülesandeks projektiga algust teha. Ma ei olnudki veel sellega kuigi kaugele jõudnud, kui äkki välisministeeriumist küsiti, kas mulle pakuks huvi töö kultuuriatašeenä Eestis. Peale ööpäevapikkust kõhklemist ütlesin oma jah-sõna ning jaanuaris 1991 algas minu elu seni kõige põnevam seiklus. Näituseprojekti võtsin endaga kaasa ning kevadel 1993 avas printsess Christina Maarjamäe lossis ulatusliku näituse “Eesti ja Rootsi”

Tagantjärele olen palju mõelnud algusaegadele Tallinnas, talvel 1991. Saabusin Tallinna 24. jaanuari varahommikul, kümme päeva pärast Vilniuse verist pühapäeva ning vaid mõned päevad pärast mustade barettide rünnakut Riias. Minu saabumisele eelnenud ööl tapeti Tallinnas kaks Rootsi ametiühinguliidrit. Raske oleks ette kujutada hullemat algust karjäärile välismaal.

Tol talvel kartsid paljud inimesed nii Eestis kui ka mujal, et balti vabaduse tee on lõppenud enne, kui ta õieti alatagi sai. Mulle endale tundus, et istun, kummaski käes üks narmendav kangatükk. Kunagi olid need moodustanud ühtse kanga, mis oli nüüdseks katki kulunud. Servades oli veel näha mustrit, kuid keskel ripnesid vaid lahtised niidid. Püüdes tükke kokku sobitada ning katkenud niite siduda, avastasin fantastilise pildi. Nägin kahte rahvast, teine teisel pool suurt merd, rahvaid, kes olid aastasadu elanud kõrvuti, kuuludes kunagi isegi sama riigi koosseisu. Pilt Rootsist ja Eestist rebenes kaheks Teise maailmasõja tulemusena. Tundsin ennast tekstiilrestauraatorina, kelle kohuseks on niidid uuesti kokku siduda ja kunagine pilt taastada. Just siis mõtlesin ma García Márquezi peale, ning mulle tundus, et tema raamatu pealkiri sobiks tähistama Eesti viitkümmet aastat üksildust.

Minu esimene ülesanne oli välja uurida, kas Eestis tuntakse Rootsi ja rootsi kultuuri vastu huvi. Selgus, et huvi oli ülisuur. Väga harva, võib-olla isegi mitte kunagi varem, oli Rootsi olnud sama populaarne kui üheksakümnendate alguse Eestis. Kõige silmnähtavamalt ilmnis see ehk asjaolus, et IGAÜKS tahtis õppida rootsi keelt. Tartu Ülikoolis, Tallinna Pedagoogikaülikoolis, gümnaasiumides, kursustel – igal pool õpiti rootsi keelt. Mina omalt poolt püüdsin leida Rootsist õpetajaid, kes tahaksid Eestis töötada. Loomulikult ei jätkunud neid igasse kooli. Otsustasime, et esialgu leiame õpetajad ülikoolidesse ja üksikutesse gümnaasiumidesse, sealhulgas Gustav Adolphi Gümnaasiumisse ja 9. keskkooli Tallinnas ning rootsi gümnaasiumisse Noarootsis. Ülejäänud koolid said õpikuid ja muid õppematerjale. Isegi valdavalt venekeelses Narvas taheti rootsi keelt õppida. Mäletan, kuidas haridusministeeriumi kantsler Veiko Jürgensen küsis, kas me ei võiks narvalasi rootsi keele asemel hoopis eesti keelt õppima panna.

Rootsi keele õpetamise tulemusi võis peatselt näha. Oma visiidil 1993. aasta suvel külastas Rootsi põllumajandusminister üht Kesk-Eesti väiketalu. Mõtlesime parajasti sellele, kuidas keelebarjääri ületada, kui äkki ilmus välja üks kuue-seitsmeteistaastane noorherra, kes oli

keeltekursustel Paides rootsi keelt õppinud ja suutis suurepäraselt kogu meie vestluse tõlkida. Ka Estline'i giidid rääkisid laitmatut rootsi keelt ning neid võis turismihooajal kohata kõikjal Tallinnas.

Järgmine ülesanne oli sidemete loomine kõikvõimalike organisatsioonidega, kes olid huvitatud koostööst Rootsiga. Nende hulgas olid Virumaa Rootsi Selts, Eesti Rootslaste Selts, sõpruslinnade ühendus, aga ka ühingud, abiorganisatsioonid ja koolid, kes otsisid kontakte vennasorganisatsioonidega Rootsis. Teisest küljest otsisid samalaadseid kontakte ka organisatsioonid Rootsist. Paljud balti rüütelkondadega seotud suguvõsad külastasid Eestit ning just kultuuriatašee juhatas neile teed meie ühise ajaloo juurde. Kultuuriatašeenä olin ma Eestis võõrustajaks von Esseni, Krusenstjerna ja Stenbocki perekonnale. Sügisel 1991 oli meie saatkond kõige külastatum Rootsi saatkond maailmas. Minu Eestis töötamise aja jooksul külastas peaminister Carl Bildt Eestit 17 korda ja välisminister Margareta af Ugglas 18 korda. Suursaadiku koht Tallinnas on siiani üks Rootsi diplomaatide ihaldatuid ametikohti.

Lisaks kuulusid minu töö hulka kultuuriatašee tavapärased ülesanded, nagu delegatsioonide vastuvõtmine, näituste korraldamine, kontsertide ja filminädalate organiseerimine ning Rootsist kontakte otsivate Eesti kultuuritegelaste abistamine. Siinkohal tahaksin ma ära mainida, et nendes küsimustes saab asjatundlikku abi Rootsi Instituudist, kus ma olen töötanud alates oma kojunaasmisest aastal 1994.

Ma mäletan, kuidas Rootsi Muinsuskaitse Seltsi esindajad tulid Eestisse juba 25. augustil 1991, ning mäletan ka seda, kui meeliülendav oli nende vastuvõtmine vabas ja iseseisvas vabariigis.

Sügisel 1991 korraldasime näitused Selma Lagerlöfist ning rootsi lastekirjandusest. Neist viimase eksponaadid jäid tolli kinni ja ei jõudnud õigeaks ajaks kohale. Avasime näituse sellegipoolest, ning samal ajal, kui külastajatele pakuti šampanjat, kanti lõpuks laste koorilaulu saatel ka eksponaadikastid uksest sisse. Üks kõige populaarsematest näitustest, mis tutvustas Nobeli-pidustuste õhtusöögilauda, kandis nime Noobelt. Paljud rootslased kõhklesid, kas on ikka sobilik tuua selline näitus Eestisse, kus igapäevast toitu sai tol ajal vaid talongiga. Uurisin natuke oma eestlastest sõprade suhtumist ning kõik olid arvamusel, et keset halli trööstitust on inimestele lausa vaja midagi ilusat, lõbusat ja veidi kerglast. Näitust Noobelt Harju tänava galeriis külastas kokku tuhandeid inimesi.

Päris oma töö algusaegadel kohtusin ma Ivi Eenmaaga ning tutvusin kiirelt kasvava rahvusraamatukoguga. Ivi Eenmaa pakkus rootslastele ja teistele naabritele Põhjamaadest võimalust luua raamatukogus oma temaatilised toad. Haarasin sellest pakkumisest kohe kinni ning nii saigi alguse Rootsi saal rahvusraamatukogus. Kerjasin raamatuid Rootsi kirjastustelt ning algatasin raamatukorjanduse, mida aja jooksul hakati kutsuma balti raamatuvirnak. Kuid Rootsi Instituudist saabunud abivalmis raamatukoguhoidja Elisabeth Seth praakis ligi 80% kogutud raamatutest välja. Sellest ajast alates saabab Rootsi Instituut siia igal aastal uusi raamatuid.

Saatkond aitas kaasa ka rootsi kirjanduse tõlkimisele eesti keelde, muuhulgas toetati Rootsi 18. sajandi poeedi Bellmani laulude tõlkimist. Mäletan meeleolukat õhtut Tallinna kaunis raekojas, kus esitlesime Bellmani raamatut ja laulja Stockholmist esitas tema tuntumaid laule.

Ka saatkond ise andis välja mõned raamatud, sealhulgas kuningapaari Eesti-visitidist ja rootsi muististest Eestis, viimane neist seoses saatkonna kolimisega uude majja aadressil Pikk tänav 28.

Kultuuriatašeenä oli mul ka poliitilisi ülesandeid. Pidin kaardistama, millist abi vajavad kohalikud venelased eesti keele õppimiseks. Paljud imestasid, miks Rootsi endale sellise ülesande on võtnud ning ka paljudele minu tuttavatele tundus see kummaline. Nii diplomaatiline korpus kui ka rootsieestlased suhtusid asjasse skeptiliselt. Kuid Rootsi valitsus jäi oma otsusele kindlaks ja nii ma siis reisisin mööda Eestit ja tegin inventuuri. Mõne aja möödudes võisime tõdeda, et vajati nii õpikuid, õpetajakoolitust kui ka metoodilist väljaõpet. Toetasime kõiki neid valdkondi, lisaks

keeleõppeprogramme televisioonis ja raadios. Üks minu viimastest ülesannetest oli tugi TV-programmile *Estica*, mis tutvustas Eestit ja eesti kultuuri vene keeles. Aja jooksul mõistsid ka teised riigid keeleõppeprogrammide vajalikkust ning järgisid keelekeskuste loomisel meie eeskju.

Saatkonna eriülesandeks oli ka kultuuritegevuse turgutamine Narvas, seda mitte ainult ajaloolistel, vaid ka poliitilistel põhjustel. Rootsi keele õpetamise ja Narva keelekeskuse toetamise kõrval küpses ka uus suurprojekt, mis aja jooksul sai nimeks Narva 2000. Andsime lubaduse, et Rootsi toetab Narva lõvimonumendi taastamist. Tegemist on monumendiga, mis püstitati Karl XII võidu auks Narvas aastal 1700. Mäletan hästi suursaadiku vastuvõttu Hermannii kindluses ning tugevat aplausi, mis kostis, kui külalised said teada, et kuninganna Kristinal oli kunagi plaanis teha Narvast Rootsi teine pealinn. Miks mitte teha seda nüüd? küsis koguni üks entusiastlik külaline. Tulen peatselt oma jutuga Narvas toimuva juurde tagasi.

Ei oleks ilmselt õige, kui jätaksin mainimata riigivisiidi aastal 1992. Enesestmõistetavalt oli saatkonnal visiidi ettevalmistamisel hiigelsuur roll ning minu ülesandeks oli Eesti võõrustajate abistamine programmi koostamisel. Keegi ei teadnud täpselt, mida kuningale ja kuningannale võiks näidata. Õnneks leidsin oma arhiivist kroonprints Gustaf Adolfi 1932. aasta visiidi programmi, mida õnnestus edukalt inspiratsiooniallikana kasutada.

Mäletan seda selget ja tuulist aprillihommikut, kui Tallinna sadamas ootas tuhandeid inimesi lippude ja lilledega. Kogu tee kuni Kadrioruni oli palistatud lehvitavate inimestega. Kuningapaari külaskäik oli viies kuninglik visiit 20. sajandil. Nagu nende eelkäijadki, külastasid kuningas ja kuninganna ka Rootsi kirikut Rüütli tänaval. Spordiklubi oli kirikust äsja välja kolinud, kuid õhus hõljus veel high haisu. Kuninglik visiit sai kiriku jaoks ajalooliseks pöördepunktiks, imepisike kogudus sai sellest uut jõudu ning ka Rootsis alustati kiriku restaureerimiseks korjandusi. Tulemust saime näha aastal 2002, kui kuningas ja kuninganna tulid taas Eestisse, et Mihkli kirik sisse õnnistada.

Tegelikult võiksin ju siinkohal lõpetada, Rootsi kirikuga ring omamoodi sulgus. Ehitise kurb saatus viiekümneaastase üksilduse kestel on nüüdseks vaid mälestus ja restaureeritud kirik seisab uhkelt, sümboliseerides meie ühist ajalugu ning püüdlusi ühise tuleviku loomisel.

Kuid lõpetuseks ütlen veel mõne sõna selle kohta, mis on kultuuririndel lähiaegadel toimunud ja toimumas. Lahkusime Eestist mõned päevad enne "Estonia" uppumist. Sellest tragöödiast ei ole ma siiani üle saanud ning loomulikult avaldas see mõju ka Eesti ja Rootsi suhetele. Samas andis see meile võimaluse oma kurbust jagada ning sageli liidab ühine leinamine inimesi veelgi. Ehk saame ka seda ühingu tänä juba vaadata kui üht valguskiirt sünge "Estonia"-katastroofi taustal.

Tagasi koju jõudes alustasin tööd Rootsi Instituudis Stockholmis, kus ma töötan tänaseni. Riigile kuuluv Rootsi Instituut on alates aastast 1994 saanud igal aastal 54 miljonit krooni kultuuri- ja haridusalaseks koostööks Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega, rõhuasetusega Läänemere maadele. Sel aastal meie toetus esmakordselt vähenes, sest Rootsi valitsus kavatses tulevaste Euroopa Liidu liikmete toetamist veidi vähendada. Loomulikult ei tähenda see koostöö vähendamist, kuid edaspidi tuleks iga projekti maksumus osapoolte vahel ära jagada.

Viimase ligi kümne aasta jooksul on Rootsi Instituut toetanud projekte Eestis ligi 120 miljoni Rootsi krooniga. Loomulikult ei ole kogu summa jõudnud Eestisse, osa sellest on kulunud projektide ettevalmistusele Rootsis. Kuid mida me oleme siis teinud?

Suur osa toetusest algusaegadel läks keele- ja integratsiooniprotsessi jätkamiseks. Praegu me seda valdkonda enam ei toeta. Suur osa rahast on kulunud rootsi keele õpetamise ning ulatuslike stipendiumiprogrammide toetamiseks. Täna on Rootsi Instituudi stipendiumi saanud tuhanded eesti üliõpilased. Lisaks on toetatud näituse, muusikute koostööd, filmiprojekte, teatrite külalissetendusi ning rootsi kirjanduse tõlkimist eesti keelde.

Üks suurprojektidest, mis ka mulle endale suurt huvi pakkus, oli Eesti, eelkõige Tallinna, puitmajade restaureerimine. Eestis viibides äratasid minu tähelepanu Tallinna ja ka teiste linnade ainulaadsed vanad puumajad. Tegemist ei olnud ju mitte üksikute majade, vaid tervete linnaosadega. Sarnaseid maju oli kunagi ka Rootsis, kuid need lammutati kuuekümnendatel, et teha

ruumi tänaseks oma populaarsuse kaotanud betoonkolakatele. Rootsi Instituudi toetusel alustati mitmete unikaalsete puitmajade säilitamise projektiga. Rootsi Restaureerimisühingule eraldati raha restauraatorite väljaõppe korraldamiseks Rakveres, Haapsalus ja loomulikult Tallinnas, kus Kalamaja oli üks põhilisi ehitustandreid.

Ka huvi Narva vastu on jätkunud. Kevadel 1997 korraldati Narvas seminar “Kohtumispaik Narva”, mis käsitles võrdõiguslikkust ning naiste erinevat olukorda Narvas ja Rootsis. Seminari lõpetas fotonäitus “Maailma naised”. Kogu üritus oli väga populaarne, selle tulemusena loodi Narvas naisteorganisatsioon, mis kuuldavasti tegutseb tänaseni.

Kokkuvõttes oli juubeliaasta 2002 Rootsi Instituudi suurim projekt Narvas. Ka see oli Rootsi Instituudi töötaja, kelle algatusel saadi kokku raha Narva pronkslövi valmistamiseks ja transpordiks. Seoses lövi sisseõnnistamisega korraldati ka lasteraamatute esitlus, kunstinäitus ja näitus Narva ajaloo kohta.

Üks huvitav projekt on käigus ka praegu. Projekti “Digitaalne Narva” raames püütakse vanade fotode abil vana Narvat digitaalselt rekonstrueerida ning teha igapäevaseks võimalikuks virtuaalne jalutuskäik linnas, mis kadus Teise maailmasõja tulemusena.

Suuremate muusikaprojektide hulgas on rahvuskooperatiiv “Estonia” külaliskontsert Dalhallas suvel 1999, filmiprojektidest väärib mainimist “Transit Zero” kokkutulek Noarootsis juunis 2002. Märkimisväärselt oleme toetanud ka laste ja koolide olukorra parandamist, võrdõiguslikkuse küsimust ning mitmeaastast keskkonna-alast koolitusprogrammi Ecologic.

Mida toob tulevik?

Kui Rootsi valitsus räägib balti koostöö eelarve vähendamisest, mõeldakse sellega, nagu juba ütlesin, et muudatused puudutavad enesestmõistetavalt ainult majanduslikku külge. Keegi ei soovi meie koostööd lõpetada. Nende kaheteist aasta jooksul, mis on kulunud Eesti iseseisvumisest, on sidemed meie riikide vahel ainult tugevnenud. Koostööd tehakse igas valdkonnas ning seda jätkatakse ka tulevikus. Loomulikult leitakse nii Rootsist kui ka Eestist fonde, mis soovivad Eesti ja Rootsi vahelist koostööd toetada.

Mis on veel tegemata?

Kas me siis ei olegi nende intensiivse koostöö aastate jooksul jõudnud veel kõike ära teha? Eesti jaoks on tänapäeval suurim väljakutse enda nähtavaks tegemine nii Rootsis kui ka kogu Euroopas. Rootsi on ju Eestis väga aktiivselt tegutsenud, samas ei ole Eesti Rootsis sugugi mitte sama aktiivne olnud. Sel alal oleks meil teile väga palju kasulikku õpetada.

Teil on maailma silmapaistvaim koorilaulu traditsioon, palju fantastilisi heliloojaid, nagu Arvo Pärt, Veljo Tormis, Erki Sven Tüür ja teised. Teil on ainulaadne folkloor, rahvariided ja rahvatantsud ning ka tänu meie abile, Põhja-Euroopa unikaalseim puitarhitektuur. Siin leidub puutumata loodust, taimestikku ja loomastikku, mida ei leia kuskil mujal. Mida muud veel tahta? Mida me veel ootame? Palun väga, seadkem end valmis, mäng võib alata!

TEACHING AS A CLERICAL CAREER THE TEACHERS OF PITEÅ GRAMMAR SCHOOL PRIOR TO 1850

*Daniel Lindmark, Professor of the Umeå University, Sweden**

Introduction

When Jacob Eurenus left Piteå Grammar School in 1790 to become the vicar of Umeå parish, he boasted a comprehensive record of school experience. In 1747, by the age of seven, he entered the first class of Piteå Grammar School. Since his father was the principal, Eurenus Jr. may have been familiar with the school even before his formal matriculation. In 1755, Jacob Eurenus left Piteå Grammar School to study at Uppsala University, where he took his Master's degree in 1761. Since his father was 65 years old and wanted to quit teaching, Eurenus Jr. was appointed acting principal of Piteå Grammar School in 1762. Two years later, he was ordained a clergyman to support the aging minister of the city of Piteå. Recognized for his knowledge and teaching skills, in 1769 Jacob Eurenus was appointed schoolmaster of Torneå town school, and in 1782 he was promoted to principal of his *Alma Mater*, Piteå Grammar School. Consequently, the first forty years of Jacob Eurenus' life were dedicated to schooling, either as a student or a teacher. But even after his promotion to the vicarage of Umeå, Jacob Eurenus stayed in contact with Piteå Grammar School through his sons. However, when he died in 1797, his four sons had not developed their professional careers. None of them fulfilled the clerical tradition of their father and his ancestors. After four generations of combined careers as teachers and ministers, this line of the Eurenus family turned into a secularised direction.

The case of Jacob Eurenus provides an example of the close connection between teaching and clerical careers that existed in Sweden prior to 1850. It also points to the fact that the long tradition of clerical self-recruitment – which had actively promoted the maintenance of the clerical estate – was declining at the outset of the 19th century.

Aim of the Investigation

In this study, I will investigate the function of Piteå Grammar School in the period from 1650 to 1849 from the perspective of teachers' careers. In previous research, the social background of the Lutheran ministry of the Church of Sweden has been thoroughly examined. The clergy comprised one of the four estates of the national Parliament (Sw. *riksdag*), and in order to maintain the status of the clerical estate, the clergy developed certain social and cultural strategies. One strategy is indicated by the high rate of self-recruitment, meaning that many clergymen were sons of ministers. Another strategy is revealed by the clergymen's preference for ministers' daughters as marriage partners. But what function did the Latin school serve from the perspective of maintaining the clerical estate?

The Latin school served the educational needs of the Church of Sweden, and many teachers were ordained clergymen, full members of the clerical estate. In the Latin school, the pupils were prepared for future careers as clerics. In what way did the school prepare the teachers for clerical careers as ministers, and how did the teachers pursue their careers? In this study I will examine these teachers' practice of the ministry and participation in synodal meetings, especially formal engagements as preachers and disputation officials.

The Latin school offered an alternative clerical career. The teachers were poorly paid, however, and in the School Act of 1724, they were compensated by a generous evaluation of their teaching merits. When applying for clerical positions such as small and medium pastorates, teachers' experience counted twice as much as ministers' did. In this study I will examine if and how this system influenced the recruitment of teachers to the Latin school, as well as the recruitment of teachers to clerical positions. Did the social background of the teachers differ from the general pattern of the clergy? To what extent did teaching positions in the Latin school serve as first steps in clerical careers?

The Latin school offered different opportunities for different categories of teachers. The principal (Lat. *rector*) and deputy principal (Lat. *conrector*) were better paid than the three ordinary teachers (Lat. *collegæ*). Were there differences in social background, study merits, and career opportunities between the two teacher categories? In this study, I will relate the status of the

different teacher categories to the status of the ministry, in order to explain why teachers stayed in school or switched career.

Teachers, Classes, and Subjects in Piteå Grammar School

In pre-industrial Sweden, the Latin school served the double purpose of providing both the church and the state with educated officials.¹ In 1649, the Latin school was organised in a consistent system, where the four classes of the grammar school (Sw. *trivialskola*) prepared for further studies at the cathedral school (Sw. *gymnasium*) and the university. According to the School Regulation of 1652, Piteå Grammar School was a complete grammar school with four Latin classes and six teachers: *rector*, *conrector*, *apologista*, and three *collegæ*. While the *rector* and *conrector* shared the responsibility for the fourth Latin class, *quarta*, the students in the first three Latin classes, *prima*, *secunda*, and *tertia*, were taught by the three *collegæ*. When Piteå Grammar School lost one *collega* to Umeå town school (Sw. *pedagogi*) in the 1680s, the *apologista* was put in charge of both the *prima* and *apologist* classes, the latter also referred to as *quinta*, the fifth class. In 1810, Piteå Grammar School lost the *conrector* position to the newly-founded Umeå Grammar School, and when the School Act of 1820 was implemented, Latin classes were reduced to three. Since the *apologist* class survived, the number of classes corresponded to the number of teachers, who taught one class each.

According to the curricula of 1649 and 1693, grammar school boys were to be taught Latin, Greek, Swedish, philosophy, theology, and mathematics. From 1724 the curriculum was expanded to include biblical and secular history, geography, and music. In 1807, biblical and secular history, natural science, and modern languages were incorporated into the curriculum of the *apologist* class, where instruction had hitherto been restricted to reading, writing, and arithmetic. This development of a civic education curriculum was manifested in the School Act of 1820, where the *apologist* class was integrated into the secondary education system as an alternative course of study. In Piteå Grammar School, this modernisation of the curriculum had started in the late 18th century, when some students had been permitted to study modern languages instead of classical Greek. And even if the implementation of the School Acts of 1807 and 1820 was imperfect in Piteå Grammar School, religion and classical languages were reduced from 70 to 40 percent of the timetables in the Latin classes.

The Formal Connections between Teaching and Clerical Careers

To a certain degree, the grammar school served the function of a preparatory divinity school. This was especially the case in the period before 1820, when religion and classical languages dominated the curriculum. Student recruitment and future careers also provide evidence of the clerical character of the school. From 1705 to 1855, 201 sons of the clergy attended Piteå Grammar School, 12 percent of the total student body. About 30 percent of the sons of the clergy became clergymen themselves, a share that declined over time. However, the average rate of future clergymen among the total student body was no more than 7 percent. The decade between 1765 and 1775 experienced a peak, when 15 percent of the matriculated students chose a clerical career.

When it comes to the teachers of the Latin school system, there is reason to say that they had the same education as the clergy. Ministers and teachers alike had gone through the Latin school system and spent some time as university students. Regardless of future professional career, the academic studies followed a common course, in successful cases completed with a Master's degree. There were no special courses for either of the future professions. The consistories' examination of clerical candidates prior to their ordination represented the only distinctive difference. From 1748, candidates had to undergo another examination before promotion to the vicarage.

¹ For a more detailed description of the Latin school system in general and Piteå Grammar School in particular, see "A School for the City, the Region, and the Church. Students attending Piteå Grammar School, 1705–1855." *Forseliuse Sönumid* 2002, pp. 17–28. Complete references will be found in Daniel Lindmark, *En skola för staden, regionen och kyrkan. Elever, lärare och präster i Piteå skola före 1850*. (Scriptum 20.) Umeå 1990. This report is available at http://www.foark.umu.se/samlingar/publ_scriptum.htm.

However, from 1724 to 1849 there existed a special connection between teaching and clerical careers.² When applying for clerical positions, teaching experience from the Latin school counted twice as much as pastoral service. This system was inaugurated to compensate teachers for low salaries by creating conditions for future promotion. It also meant that the Church of Sweden would serve the function of pensionary institution for retired school teachers. The possibility for retirement as a teacher was not offered until the School Act of 1807. In the School Act of 1724, it was stated that teachers should be promoted to clerical positions after seven to eight years of teaching. In the School Act of 1807, this general compensation was restricted to those teachers who practiced the ministry parallel to their school service. Now the teachers were supposed to serve ten to twelve years in teaching positions before being rewarded with clerical promotion. This compensation was originally restricted to teachers in the Latin classes, but in 1820 it was extended to teachers in the *apologist* classes as well. Even teaching in some private schools, especially in Stockholm, qualified for double evaluation.

When the system of double evaluation was abandoned in 1849, the teachers' salaries were regulated, and a pension system was founded. This decision to put an end to the connection between teaching and clerical careers represented an important step in the double process of secularisation of secondary education and professionalisation of secondary school teachers.

The Social Background of the Ministry.

In Swedish history, the clergy represents a unique social category. It was at the same time a privileged class and one of the four estates of the Diet. In contrast to the nobility, privileges were not hereditary, but had to be acquired anew by each generation. There were two main strategies applied in the preservation of the clerical estate. Daughters of the clergy were married to ministers and could thereby retain their social position. Daughters of clergymen were attractive partners, since they brought useful social competence to the clerical household, not to mention valuable bonds of kinship. Sons of the clergy had to devote themselves to advanced studies in order to maintain the social position of their fathers. This obvious fact laid the foundation of the clerical estate as the learned estate characterised by its continuous study tradition. The uniqueness of the clergy from the viewpoint of social history is also manifested in the abundant sources. Aside from the nobility, no other estate can provide source materials of such volume and quality. The biographical tradition of the clergy is another reason why demographical data are easily accessible to the scholar. The availability of relevant sources explains why the clergy was made the subject of social history studies at quite an early stage.

Previous research has developed a special interest in the social background of the clergy and paid particular attention to the matter of self-recruitment. In 1949, historian Sten Carlsson presented the first major social study of the clerical estate.³ Covering every thirtieth year from 1680 to 1860, his cohort study showed that the self-recruitment rate of the clergy was more than 35 percent in 1680, rising to about 45 percent in the first half of the 18th century. In the same period (1680–1740), 60 percent of the ministers' wives were daughters of the clergy. Most of the ministers without clerical background were recruited from the peasantry. The Diocese of Härnösand was a region where the peasantry held a strong position as recruitment base for the clergy. Still in 1830, 41 percent of the ministers in the northernmost diocese were recruited from the peasantry. However, the situation changed more rapidly in other regions. On average, the self-recruitment rate declined to 32 percent in 1830, when no more than 40 percent of the ministers were married to daughters of the clergy. By then, on average 30 percent of the ministers were sons of the peasantry.

² Ragnar Norrman, "På det övriga prästerskapets bekostnad." *Den utökade prästerliga tjänsteårsberäkningen i Sverige i författningar, debatt och praxis 1809–1850*. (Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen. II. Ny följd, 42.) Uppsala 1986.

³ Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. 2nd ed. [1st ed. 1949.] Lund 1973, pp. 199–208. The dioceses of Uppsala and Gothenburg were excluded from the investigation. The first more comprehensive study of the social background of the clergy was accomplished by Frans Josua Linders, *Demografiska studier rörande Svenska kyrkans prästerskap*. Del I. Uppsala 1925. Founded on problematic sources, Linders' study was outdated by Carlsson's thoroughly conducted analysis. According to Linders, the self-recruitment rate decreased from 50 percent before 1720 to about 20 percent in the decades prior to 1880.

The situation changed again in the following three decades. By 1860, the self-recruitment rate had increased to 34 percent, while the ministers more frequently married women without clerical background. Sten Carlsson employed church-faithful revivalism as a factor explaining the increasing percentage of sons of clergymen in the Swedish ministry. However, he totally overlooked the significance of the Examination Act of 1831, which emphasised academic studies as a requirement for clerical service. It seems reasonable to assume that increasing stress on university studies would have favoured recruitment from the clerical estate, where higher education comprised a cornerstone in the cultural code.⁴ Revivalism within the state church was most widespread in the countryside⁵ and would have contributed to the increasing recruitment from the peasantry and lower classes that the clergy experienced up to the 1880s.⁶

Sten Carlsson's national investigation has been complemented with minor regional studies. These studies show a more detailed picture, but in general they confirm previous results.⁷ The only more comprehensive study is represented by Ragnar Norrman's doctoral dissertation on recruitment to the clergy in Uppsala Diocese, 1786–1965.⁸ Compared to Carlsson's national figures, Norrman's results show a lower degree of self-recruitment among the ministers of Uppsala Diocese. Instead, recruitment from agrarian trades was higher.

The social background of the clergy of Härnösand Diocese has been analysed in two different studies. In 1972, Thord Bylund presented results concerning social recruitment and future careers among students at Härnösand Cathedral School, 1650–1848.⁹ Since 90 percent of the ministers of Härnösand Diocese were former students of the cathedral school, the results can be used as an approximation of the social composition of the clergy. What characterised the clergy of Northern Sweden was not only a high degree of self-recruitment (36 percent for the entire period), but also great variations over time. From a high in the late 17th century (49 percent), the self-recruitment rate decreased to about 30 percent in the beginning of the next century, increased temporarily in the middle of the century to reach a new peak in the last period of investigation (about 40 percent after 1825). In the periods of low self-recruitment, the clergy attracted a higher proportion of sons of the peasantry. However, Greger Fröjd has conducted a more complete investigation of the social composition by processing biographical data on the regular ministry of Härnösand Diocese, 1751–1870 (Table 1).

⁴ Lindmark, *En skola för staden*, p. 11.

⁵ Sven Lundkvist, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*. (Studia Historica Upsaliensia 85.) Uppsala 1977.

⁶ Linders, *Demografiska studier*, p. 144; Berndt Gustafsson, "Det svenska prästerskapets börd och äktenskapsförbindelser vid tiden för folkrörelsernas genombrott." *Kyrkohistorisk Årsskrift 1951*, pp. 156–180, esp. pp. 164–165. Linders holds the view that the increasing self-recruitment in the period 1841–1860 was a consequence of Romanticism and other ideological currents of the time. Needless to say, Linders does not discuss the influence of the Examination Act of 1831.

⁷ Sten Carlsson, "Det skånska prästerskapets rekrytering och sociala miljö 1650–1800. Några iakttagelser." *Kyrkohistorisk Årsskrift 1964*, pp. 43–76; Ingemar Björck, *Tradition och förnyelse. Pastorat och präster i Visby stift 1800–1920. En strukturstudie*. (Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen. II. Ny följd, 16.) Stockholm 1967. These two studies are devoted to the dioceses of Lund and Visby, respectively. None of the regions was typical, since they displayed very high self-recruitment rates.

⁸ Ragnar Norrman, *Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekyteringen i Uppsala ärkestift 1786–1965*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 17.) Uppsala 1970.

⁹ Thord Bylund, *Härnösands gymnasium 1650–1848. En studie i regional rekrytering till akademiska studier*. Unpublished licentiate dissertation, Department of History, Uppsala University, Sweden, 1972.

Table 1. Social Background of the Regular Clergy of Härnösand Diocese, 1751–1870 (relative numbers)¹⁰

Periods of time	Clergymen	Officials and businessmen	Peasants	Poor	Total
1751–1770	44	24	31	1	100
1771–1790	34	28	37	1	100
1791–1810	39	18	34	9	100
1811–1830	29	29	32	10	100
1831–1850	44	21	28	7	100
1851–1870	42	26	16	16	100
1751–1870	38,7	24,3	29,7	7,3	100

Even though the deviations from the Bylund figures are quite restricted, Table 1 provides the most accurate and reliable picture of the social background of the clergy in Härnösand Diocese. Except for the period 1771–1830, the self-recruitment rate was above 40 percent in Northern Sweden. What is especially noteworthy is the rise from 1831, the year when the Examination Act was issued. Again, the significance of the new legislation should be paid more attention than has been the case in previous research. Noteworthy is also the fairly constant share of recruitment from the "middling classes." The variations in recruitment from the peasantry to a great extent were compensated by increased recruitment from the poor classes.

The Social Status of Latin School Teachers in Comparison with the Clergy

In order to make a reasonable evaluation of the shifts of careers, the differences between teachers and clergymen in regard to social status must be assessed. Before comparing the two different categories, I will pay some attention to the teachers' salaries. During the entire period of investigation, teachers received their wages in grain. The School Regulation of 1652 stated that the *rector* of Piteå Grammar School was entitled to 120 barrels of barley a year, the *conrector* 70, and the *apologista* 30. The payment consisted of church tithes from four specific parishes. Since the grain crops varied over time, the payment sometimes was less and sometimes more than the originally stipulated number of barrels. However, reporting on the economic conditions of the school in 1801, *rector* Unçus referred to an agreement between the teachers and the parishes in question, according to which the parties had agreed on a fixed number of barrels: the *rector* 194, the *conrector* 114, and the *apologista* 49 barrels of barley.¹¹ The payment of the *collegæ* was not properly regulated until 1810. Before then, the *collegæ* received their salaries from different sources. In the above-mentioned account, *rector* Unæus reported that the payment of the two *collegæ* consisted of state tithes from the parishes of Piteå and Skellefteå, respectively. The School Regulation of 1810 created a uniform system of payment to the Latin school teachers of Västerbotten County.¹² Now the salaries were restricted to 120 barrels of barley for the *rector*, while the other teachers received 35, 33, and 32 barrels each. Consequently, the system of payment allowed increasing salaries during the 18th century, and the School Regulation of 1810 restored the original levels. Regardless of levels, the difference in payment between *rector* (and *conrector*) on the one hand, and the remaining teachers on the other was conspicuous during the entire period of payment in grain. From the 1820s, payment in kind was gradually replaced by payment in cash. The regulation of salaries was not completed during the period of investigation.

¹⁰ Greger Fröjd, "Norrländska studenter i Uppsala. En studie av norrländska akademiker studerande i Uppsala åren 1751–1870." Unpublished paper, Department of Historical Studies, Umeå University, Sweden, 1987. Fröjd has processed data from Leonard Bygdén, *Härnösands Stifts Herdaminne. Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning*. I–IV Uppsala & Stockholm 1923–1926.

¹¹ Reply to a national inquiry, dated in Piteå, April 12, 1802. The Archives of Härnösand Consistory, G1bh:1. The Regional State Archives of Härnösand, Sweden.

¹² K.G. Hjelmérus. "Västerbottens lärdomsskolor och Biskop C.G. Nordin." *Västerbotten* 1962, pp. 1–14; Daniel Lindmark (Ed.), *1812 år uppfostringskommittés enkät. Svaren från trivial- och stadsskolorna i Västerbotten*. (Urkunden 6.) Umeå 1988, p. 1.

It is almost impossible to make a fair comparison between the teachers and ministers with regard to their salaries. A minister's payment was often a combination of benefits from different sources and in different kinds, and an assessment of the total income would require considerable research in every single case. Therefore, I have restricted myself to some general comments on the social stratification of the clergy. There were huge income differences within the clergy. The salaries of the lower clergy, represented by assisting, acting and deputy vicars, curates, chaplains and the like, were seldom regulated. Especially the ministers who assisted aging vicars or served as acting vicars on a temporary basis were dependent on the benevolence of the vicar and his family. These poorly educated ministers used to serve for slave wages, travelling between parishes for years and even decades, waiting for their first regular clerical position. Many of them died before their dreams were fulfilled, and others never managed to reach higher than a poorly paid position as assisting vicar. Some of this clerical proletariat were promoted to vicars, but exclusively in poor parishes. The rich parishes were reserved for the higher clergy characterised by high scholarly standard manifested in university degrees. Actually, in the late 18th century all Swedish parishes were classified with regard to financial strength and order of appointment of the vicar. The first class parishes were the most profitable and prestigious ones, and the vicars were appointed by the King who were free to choose a candidate from outside the diocese. Only scholarly learning was taken into account when the merits were evaluated. In Härnösand Diocese, almost all coastal parishes belonged to the first class. The Consistory appointed the vicars of the poor third class parishes, where experience of clerical service formed the decisive merit. In the second class parishes, where most appointments were made by the Consistory, scholarship and clerical experience ought to be balanced. In Härnösand Diocese, the parishes in the Saami area represented a special category. The vicars were appointed by the Directorate of Saami Ecclesiastical Affairs in Stockholm, and proficiency in the Saami language was considered a merit of vital importance. With regard to economy and status, the Saami parishes should belong to the fourth class that existed temporarily in Härnösand Diocese.

The comparison between teachers' and ministers' status will further utilise the differentiated insurance contributions to the clergy's poor relief funds. When the widow fund was restored in 1791, the contributions were differentiated into four categories.¹³ In the first category were found the bishop, the lecturers of the cathedral school, the vicars, and the principals and deputy principals of the grammar schools. The *collegæ* of the grammar schools were found in the second category, ranging from assisting vicars, town school teachers to vicars and schoolmasters of the Saami parishes. Chaplains, school teachers, curates, and acting vicars were found in two other categories. Similar categories were created in 1787, when the lower clergy's contributions to the widow fund were revised.¹⁴ Even then the lower clergy was divided into three categories. The *conrector* and the *apologista* of Piteå Grammar School were placed on an equal footing with assisting vicars and vicars of Saami parishes. The *collegæ* were found in the next category among battalion chaplains and schoolmasters of the Saami schools. In 1806, the contributions to the *cassa pauperum* were differentiated in accordance with the classification of the parishes.¹⁵ Then the principals were ranged under vicars of second class parishes and cathedral school lecturers, while deputy principals were equalled to vicars of fourth class and Saami parishes.

Consequently, the teachers of the grammar schools were usually divided into two different categories. The *rector* and the *conrector* were found in higher classes, whereas the *collegæ* were assigned to lower classes. With regard to financial strength, the grammar school *rector* was definitely part of the higher clergy, while the *apologista* and the *collegæ* in all rankings were placed among the lower clergy. The *conrector* position appears more ambiguous; placed between the *rector* and the *collegæ*, the *conrector* was either assigned to the higher clergy or to the upper

¹³ The synodal meeting of Härnösand 1791, § 10. Nils Söderlind (Ed.), "Norrländska kyrkostadgar och synodalakter före 1812." *Forum Theologicum* 23, pp. 145–152.

¹⁴ The synodal meeting of Piteå 1787, § 9. Nils Söderlind (Ed.), "Norrländska kyrkostadgar och synodalakter före 1812." *Forum Theologicum* 22, pp. 60–64.

¹⁵ The synodal meeting of Härnösand 1806, § 15. Nils Söderlind (Ed.), "Norrländska kyrkostadgar och synodalakter före 1812." *Forum Theologicum* 23, pp. 164–178.

category of the lower clergy. In the following, I will distinguish between *rector* and *conrector* on the one hand, and *apologista* and *collegæ* on the other.

The Social Background of the Teachers of Piteå Grammar School

In the period 1650–1849, 89 teachers were employed at Piteå Grammar School, 36 before 1724, and 53 after. 26 of the teachers served as *rector* or *conrector*, while 63 spent their time as *apologista* or *collega*. The periodisation of the investigation is motivated by the School Act of 1724, where the system of double evaluation of teaching merits was launched. This novelty might have influenced both the social recruitment and further careers of the teachers. The distinction between two categories of teachers is motivated by the above-analysed differences in financial strength, but also by different educational standards. This cleavage of learning was most conspicuous before 1724, when 9 of 13 deputies and principals had taken their Master's degree, while no more than 2 of 22 plain teachers held the same merit. In the period after 1724, the difference is less remarkable. Obviously, the favourable system of merit evaluation increased the recruitment of teachers with Master's degrees. But Master's degree was not expressly referred to as a merit until the School Acts of 1807 and 1820.

Table 2. Social Background of the Teachers of Piteå Grammar School, 1650–1849 (absolute numbers)¹⁶

	BEFORE 1724			AFTER 1724			1650–1849		
	R/C	A/C	Sum	R/C	A/C	Sum	R/C	A/C	Sum
Clergymen	5	5	10	3	11	14	8	16	24
Higher officials	2	–	2	6	3	9	8	3	11
Lower officials	–	1	1	–	9	9	–	10	10
Businessmen	2	4	6	2	7	9	4	11	15
Peasants	3	8	11	1	5	6	4	13	17
Workers	–	1	1	–	2	2	–	3	3
No information	1	4	5	1	3	4	2	7	9
Total	13	23	36	13	40	53	26	63	89

In Table 2, the social backgrounds of the teachers are indicated by the occupations of their fathers. 24 of the 89 teachers were sons of clergymen (27 percent). This rate is considerably lower than the above presented self-recruitment rates of the clergy of Härnösand Diocese (36–39 percent). The teachers of Piteå Grammar School emanated more frequently than the clergy from the “middling classes,” whereas sons of the peasantry were seen less often among the teachers. This tendency was especially marked after 1724, when more than half of the teachers' fathers were officials or businessmen. Compared to the clergy, the social composition of the grammar school teaching staff was more varied and secularised. The restricted share of sons of the clergy among the teachers might be linked to the fact that a minister's son could plan his career under favourable circumstances. Well prepared through private tutoring by his father, he could often minimize his study time at schools and universities. Since he could expect to receive a call from his father to become his curate or assistant, he was never forced to apply for positions before finishing his studies. His father's position offered preparatory education, economic security, and immediate employment. Most sons of the clergy could not only expect to complete their Master's degree, but also get a flying start to their clerical career. Teaching positions, on the other hand, could have served the purpose of preparing less fortunate candidates for a clerical position. The switch of careers will be discussed in next section.

¹⁶ *Matricula Scholæ Pitensis, 1705–1855*, The Archives of the Upper Secondary School of Piteå, Dic:1. The Regional State Archives of Härnösand, Sweden; Bygdén, *Härnösands Stifts Herdaminne*, I–IV; Gösta Bucht, *Härnösands gymnasiematrikel 1650–1800*. Härnösand 1926; idem, *Härnösands gymnasiematrikel 1800–1849*. Härnösand 1929; Abraham A. Hülphers, *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Femte Samlingen. Om Westerbotten. I Bandet*. Westerås 1789; Johan Anders Linder, “J. A. Linders dagbok, del I. Minnen 1783–1813” [manuscript]. The Research Archives, Umeå University, Sweden. [R/C means *rector/conrector*; A/C means *apologista/collega*.]

Piteå Grammar School Teachers' Transition to Clerical Positions

There is reason to assume that the system of double evaluation of teaching merits would have promoted the transition from teaching to clerical positions. However, the figures in Table 3 tell quite another story. Out of a total of 40 career changes, 22 took place before 1724 and only 18 after. Correlated to the number of teachers employed in the different periods, the share of career changes fell drastically after 1724. Before 1724, three out of five teachers left school for a clerical position, while only one out of three shifted careers in the later period. There are no variations in the later period; the possibilities for retirement that were opened in 1807 did not put an end to the career changes.

Since the teachers in *rector* and *conrector* positions possessed better educational merits, almost exclusively the Master's degree, they could successfully apply for better clerical positions. The teachers in leading positions never left school for lower clerical positions. Since the *rector* received increased income during the 18th century, no other position than a profitable vicarage would be of interest. It is a fact that only two deputy principals had to accept third class parishes, probably because they had not taken the Master's degree. All the other career shifters in leading positions were promoted to first or second class parishes. The lower teachers' less favourable financial situation would have made them more inclined to accept any clerical position. But even among the career-shifting *collegæ* and *apologistæ*, vicar positions dominated. 17 out of 30 plain teachers were provided to a benefice. Interestingly enough, after 1724 this category of teachers accepted lower clerical positions only in exceptional cases. To be sure, the plain teachers could not successfully compete for the best parishes. None were promoted to a first class parish, 5 received second class parishes, 4 third class, 5 fourth class, and 3 *collegæ* were promoted to vicars of Saami parishes. The rest of the lower teachers who switched careers accepted positions as assisting vicars. Only one of them had a Master's degree.

Table 3. Piteå Grammar School Teachers' Transition to Clerical Positions, 1650–1849 (absolute numbers) ¹⁷

	BEFORE 1724			AFTER 1724			1650–1849		
	R/C	A/C	Sum	R/C	A/C	Sum	R/C	A/C	Sum
Final position as teacher	7	7	14	9	26	35	16	33	49
Transition to vicarage	6	6	12	4	11	15	10	17	27
Transition to lower clergy	–	10	10	–	3	3	–	13	13
Total	13	23	36	13	40	53	26	63	89

Consequently, the only impact that the double evaluation of teaching merits seem to have exercised on the transition from teaching to clerical positions is the increasing possibilities for plain teachers to receive a vicarage. Since they never succeeded in being appointed to a first class parish, for which scholarly merits were decisive, their teaching experience should have given them advantages when applying for lower ranked parishes, where professional experience was a vital merit. A teaching position offered the opportunity to prepare for a clerical career for those who lacked support from a father in clerical position. However, more than 30 percent of the career-shifting teachers of Piteå Grammar School were sons of the clergy, and the share increased over time. Social background turned out to be significant even for recruitment from teaching to a clerical career.

Teachers Engagement in Clerical Activities Parallel to Teaching Service

Although the inclination to switch careers declined after 1724, almost half of the teaching staff of Piteå Grammar School proceeded to clerical positions. Since a clerical position was part of their career planning, they used to practice ministerial services parallel to their teaching duties. A merit in itself, such practice was required in the School Act of 1807 for double evaluation of teaching merits. This means that many teachers were ordained ministers, just like the previously-mentioned Jacob Eurenus. But even the teachers who stayed in school used to practice their ministry. Most of

¹⁷ See note 16.

them were ordained before their employment as teachers, and some of them tried in vain to gain promotion to a vicarage.

In some cases, the teachers were on leave from their teaching positions to serve as ministers in distant parishes. For instance Lorens Gadd, who was retired as principal due to blindness in 1828, served as acting vicar of Råneå Parish in 1804.¹⁸ But mostly the teachers just filled in temporarily for their colleagues in clerical positions in Piteå parish. Teaching positions sometimes were combined with the assisting vicar position of the city of Piteå. In particular, this was the case in the 17th century, but similar arrangements occurred in the 19th century. In 1696, Ericus Lönnberg was employed to serve in the double function of teacher and minister. Despite his teaching and clerical merits, he died in 1731 having applied in vain to become nominated to open positions as vicar.¹⁹ In some cases the assisting minister seems to have been interested in teaching in order to increase his modest salary. Actually, the assistant vicar position was so poorly paid that the employment time qualified for double evaluation when applying for other clerical positions according to a royal resolution of 1822.²⁰

The synodal meetings of the diocese functioned as a meeting place for the teaching and ministerial branches of the clerical estate. They also served as an arena where the grammar school teachers could practice their ministry and display their qualifications to colleagues and superiors. Since the 17th century, Härnösand Diocese was divided into two synods, the northern of which used to meet in the synodal hall on the first floor of the school building of Piteå Grammar School. The minutes of the synodal meetings provide rich evidence of the teachers being considered part of the clerical estate. As was demonstrated above, the regulations of contributions to the poor relief funds clearly included the teachers. The teachers were not merely passive observers, but took active part in the synodal meetings. They were often asked to give the prescribed Latin oration, to serve as opponents at the disputation over the synodal dissertation, and to preach the opening sermon. Since the teachers practiced the classical languages on a daily basis, they were well prepared for assignments that required proficiency in Latin.

“A Step toward Clerical Promotion” – Concluding Remarks

A teaching position at Piteå Grammar School was not attractive. Not one single clergyman left a regular position to become a teacher. On the contrary, the shift of careers exclusively went in the opposite direction. The economic motivations for shifting careers were obviously strong. The *rector* and *conrector* positions implied reasonable payment; the salaries were comparable to the economic conditions that mediocre vicarages could offer. The *apologist* and the *collegæ* were poorly paid, usually on a assisting vicar's level. The leading and plain teachers differed also in regard to educational standard and social background. These differences laid the ground for different career opportunities, insofar as the leading teachers successfully applied for wealthy parishes, while their plain colleagues had to manage with positions in less prosperous parishes. The double evaluation of teaching practice that was launched in 1724 appears to have facilitated the plain teachers' promotion to vicar positions, since the *collegæ* and *apologistæ* were rewarded with second, third, and fourth class parishes where professional experience of teaching or ministry was a vital merit. The social background of the teaching staff did not differ much from the composition of the clergy of Härnösand Diocese before 1724, but in the later period the “middling classes” dominated at the expense of backgrounds in clerical and agrarian settings. There is reason to point to the burgeoning secularisation of the teaching staff. Teaching represented an alternative career within the clerical estate, resorted to in particular by men of non-clerical backgrounds. However, although a teaching position qualified for clerical promotion—and most teachers prepared themselves for a clerical career by practicing their ministry parallel to their teaching service – the sons of the clergy were over-represented among the career-shifting teachers. Piteå Grammar School indeed functioned as “a step toward clerical promotion,” but teaching practice was certainly not a short cut, particularly not for teachers lacking clerical background. Piteå Grammar School served the purpose of a divinity school by preparing the students for the ministry. Taking into account the

¹⁸ Bygdén, *Härnösands Stifts Herdaminne*, III, p. 198.

¹⁹ Bygdén, *Härnösands Stifts Herdaminne*, III, pp. 98–99.

²⁰ Bygdén, *Härnösands Stifts Herdaminne*, III, p. 100.

great proportion of career-shifting teachers – 45 percent were promoted to clerical positions – Piteå Grammar School fulfilled the same function for the teachers.

“Samm kirikliku karjääri poole” – kokkuvõtvad märkused

Summary in Estonian by Merle Ruubel

Piteå Grammatikakoolis ei olnud kooliõpetaja amet atraktiivne. Sest teati, et ükski vaimulik ei lähe kirikuõpetaja ametist õpetajaks. Vastupidi, ametit vahetati üksnes vastupidises suunas. Majanduslik motivatsioon oli silmnähtav. *Rector*’i ja *conrector*’i ametiga kaasnes mõistlik tasustamine – palgad olid võrreldavad keskpärase kiriklate majanduslike tingimustega. Kuid *apologist* ja *collegæ* olid halvasti tasustatud, nad olid tavaliselt assisteeriva kirikuõpetaja tasemel.

Juhtiv- ja lihtõpetajad erinesid nii haridustasemelt kui sotsiaalselt päritolult. Need erinevused määrasid ka erinevad karjäärivõimalused. Kui juhtivõpetajad olid rakendatud jõukates kihelkondades, siis nende lihtkolleegid pidid leppima vähem varakate kihelkondadega. 1724. aastal alanud õpetajaameti topeltväärtustamine näib kergendavat õpetajate edutamist kirikuõpetaja ametisse. Sest *apologist* ja *collegæ* võisid nüüd saada koha teise, kolmanda ja neljanda klassi kihelkondades ja nii kooli- kui kirikuõpetaja ametid said atraktiivseks.

Enne 1724. aastat ei erinenud õpetajaskonna sotsiaalne taust kuigipalju Härnösandi piiskopkonna vaimulikkonna sotsiaalsest koosseisust, aga hilisemal perioodil domineerisid “keskklassid” kirikliku ja põllumajandusliku taustaga inimeste üle.

On ka põhjus, miks õpetajaskond muutus kiiresti ilmalikumaks: õpetamine pakkus alternatiivset karjääri kiriklikule karjäärile, mida kasutasid need inimesed, kes olid mittekirikliku tagapõhjaga. Ent kuigi kooliõpetaja amet võimaldas edutamist kiriklikku ametisse ja vaatamata sellele et enamus õpetajaid valmistus kiriklikuks karjääriks, praktiseerides kirikuõpetaja ametit paralleelselt õpetaja omaga, olid vaimulike pojad ülesindatud ametit vahetavate õpetajate seas.

Piteå Grammatikakool toimis religioosse õppeasutusena, valmistades õpilasi ette kirikuõpetaja ametiks. Piteå Grammatikakool toimis kui “samm kirikliku karjääri poole”, aga koolitöö polnud kohe kindlasti otsetee, eriti mitte neile õpetajatele, kellel puudus kiriklik taust. Kuigi suur osa, 45 protsenti, ametit vahetavatest õpetajatest oli edutatud vaimulikku ametisse, täitis Piteå Grammatikakool ka kooliõpetajate ettevalmistamise rolli.

Märkused:

1. Umeå Ülikooli professor Daniel Lindmark käsitleb Piteå kooli teemat ka Forseliuse Sõnumid 9/2002.
2. Professor on ülemaailmse kooliajaloo ühingu International Standing Conference on History of Education (ISCHE) juhatause liige. Sellesse ametisse valiti ta kolmeks aastaks uuesti 2002. aastal Birminghamis.
3. Prof D. Lindmark teatas, et seal võeti ISCHE liikmeks Eesti Pedagoogika Ajaloo Selts (prof Lembit Andresen; Õpetajate Leht, 11.01.2002):
“3. Extract from the ISCHE EC minutes of July 12 2002:
“[§] 13. A proposal from the Estonian History of Education [Society] to become affiliated with ISCHE was received. It was accepted and will be announced at the AGM.””
4. ISCHE liikmemaksust: “There is an individual membership fee that is charged from the conference fee. It was recently raised from \$5 to \$7, I think. To my knowledge, corporate membership through affiliated societies is free of charge.”

JAAN RIIS
Kildu kooli ajalooõpetaja

ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ KILDU KOOLIS 1909–1939

Artikli eesmärgiks on anda lühike ülevaade Viljandimaal Vastemõisa vallas asuvast Kildu koolist aastail 1909–1939. Et Kildu koolis on alati peetud tähtsaks õpilaste arendamist ja kasvatamist, siis on nii mõndagi tollest ajast õppida ja seda nii tänasel Kildu koolil kui ka Eestil tervikuna. Käesolev artikkel on lühikokkuvõtte autori 2001. aastal valminud seminaritööst.

KILDU KOOLI ASUTAMINE

Võib öelda, et 18. sajandi esimesel poolel ei olnud süstemaatilist ja korralikku koolikorraldust. Alles Katariina Teise ajal võttis riik kooli arendamise oma ülesandeks. 1777. aasta kirikukatse protokollis märgiti koguduse suuruseks 6121 hinge, kellest lugeda oskas 3170. Sel ajal oli Vastemõisas neli kooli, koolmeistriteks talusaunikud Pallitza Mardi Peeter, Toenisso Nemmo, Varrese Jurri ja Titsi Jurri, kuid selgus, et koolis ei käi ühtegi last.

1786. aastal ilmnas aga ehmataav asjaolu, et suures Vastemõisa vallas ei olegi sel talvel kooli, kolm vöömündrit olid valla koolilapsed (38 hinge) ära jaotanud ja õpetamise enda peale võtnud. Suure-Jaani Kiriku Konvent otsustas, et sellisest õpetamisest ei ole suurt asja. 1787. aasta sügiseks tuli asutada kolm kooli Kabila, Epra ja Põhjaku külla. Kildu kooli kroonika andmetel võis aga alles 1798. aastat lugeda tegelikuks Vastemõisa valla hariduselu alguseks. Sel aastal asutati Kabila kool. Koolmeistriks oli talupoeg Peet.ⁱ

Oluline muutus toimus 1886. aastal, kui Baltimaade koolid allutati haridusministeeriumile ning eraldati 1887. aastal kirikust ja anti selleks loodud organite järelevalve alla. Esimeseks Vastemõisa ministeeriumikooli juhatajaks määrati selleaegne Kabila vallakooli juhataja Andres Vanaus ja teiseks õpetajaks August Maarfeldt (Maramaa), kes oli hiljem Riigikogu liige ja kauaaegne Viljandi linnaeape.

1905. aastal määrati juhatajaks A. Maramaa. Viimane oli valitsevate võimude arvates liiga eestimeelne ja pidi seetõttu koolist lahkuma. Kooli uueks juhatajaks määrati Karl Pukk.ⁱⁱ 1906. aastal leiti, et koolile on vaja uut maja. Kooli asukoha üle käisid suured vaidlused. Lõpuks otsustati koolimaja ehitada Ketu külla riigitalu maa-alale.ⁱⁱⁱ 1907. aastal algas uue koolimaja ehitus. Maja ehitati puust, kahekordne ja tõrvapapist katusega, mis aga kahjuks ei pidanud vett, nagu väidab kroonika. 1909. aastaks sai koolimaja valmis. Maja läks maksma selleaegsete hindade järgi ligikaudu 22.000 rubla, arvestamata palkide ja muu materjali vedu. Et maja oli kallis, siis oli rahva hulgas kuulda selle kohta nurinat. Tehti kihutustööd kooli ja õpetajate vastu, iseäranis oli kooli vastu Suure-Jaani koguduse õpetaja Georg Rosenberg.^{iv}

ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ KILDU KOOLIS ESIMESE MAAILMASÕJA ALGAASTATEL

Kooli kroonika tõi välja Esimese maailmasõja algusaasta 1914 – see oli seotud sellega, et õpetajad M. Ant ja A. Turp kutsuti sõjaväkke.^v Koolis töötas viis õpetajat, nendest neli olid meesõpetajad ja üks naisõpetaja. Õpetajate vanuseline koosseis varieerus 26–32 eluaasta vahel. Üldine tööstaaž oli 5–12 aastat. Kõikidel pedagoogidel oli tööstaažist lähtuvalt olemas õpetamistöö kogemus.^{vi}

Tolleaegse kooli kasvatustööd kirjeldab 1913. aastal lõpetanud Albert Kivikas (1898–1978) oma mälestustes. Kirjaniku koolitee algas 1909. aasta sügisel Vastemõisa ministeeriumikoolis. Koolis valitses tugev venestusvaim. Peeti rangelt kinni Vene valitsuse korraldustest. Kõnelda tuli vene keeles ja seda ka vahetundides. Järelevalvamiseks kasutati jesuiitlikku võtet, milleks oli õpilaste üksteise järel valvamine. Süüdlased jäeti laupäeval peale tunde, tuupimaks pähe raskeid venekeelseid luuletusi.^{vii}

POLIITILISTE SÜNDMUSTE MÕJU KOOLI ARENGULE KUNI EESTI ISESEISVUMISENI 1917. aastal Venemaal puhkenud revolutsioon mõjutas ka Eesti sündmusi ja arenguid. Kooli kroonikas on mainitud, et rahutused olid ka kooliellu tunginud. Korratuste lõpetamiseks viidi Kärstnasse üle õpetaja A. Jakovets, kes oli rahvuselt venelane. Tema siinolek oli põhjustanud arusaamatusi Vastemõisa valla rahva hulgas.

1917 aasta sügisesed ärevad sündmused ei lasknud õppetööd jätkata ja nii evakueeriti kool ja koolijuhataja Jaan Adamson Venemaale, kuhu ta võttis kaasa kooli väärtuslikumad õppevahendid. Sellega seoses jäi kool ajutiselt seisma kuni 1. novembrini. Seetõttu langes ka õpilaste arv 200lt 180ni.^{viii} Põhjuseks võis olla vanemate elukoha vahetus, sõja eest põgenemine. 1. novembril 1917 valiti vallavolikogu poolt koolijuhatajaks Mart Ant. Kuna kooli majanduslik olukord ei olnud kiita, siis hakati nõudma õppemaksuna igalt õpilaselt 5 rubla.^{ix}

Saksa okupatsiooni möödudes tuli 1918 Saksamaalt vangist tagasi õpetaja August Turp ja nõudis oma endist kohta tagasi, selle tagajärjel lahkus koolist P. Lapmann.^x

1918. aastal algas Vabadussõda. Võitlusesse Eesti iseseisvuse eest astusid vabatahtlikult paljud Kildu kooli lõpetanud ja ka õpilased. Neid ergutas Vabadussõtta minema just Kildu koolis valitsenud isamaaline vaim.^{xi}

Lisaks isamaalisele kasvatusel pidi algkooli lõpetanu oskama järgmisi õppeaineid: katekismus, piiblitlugu, kirikulugu, vene keel, vene keele kirjalikud tööd, eesti keel, eesti keele kirjalikud tööd, saksa keel, saksa keele kirjalikud tööd, rehkendamine, geomeetria, geograafia, ajalugu, looduslugu, ilukiri, joonistamine, laulmine, võimlemine, näputöö, üldine oskus, lisaks elukombed ja hool (hoolsus).^{xii} Nende teadmistega pidi algkooli lõpetanu oma eluga toime tulema.

ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ KILDUL 1921–1928

Sellel ajavahemikul algas noore vabariigi haridussüsteemi ülesehitamine. Algust tehti algkooli õppekava rakendamisega koolides. Alates 1921. aastast töötati koolides ühtsete nõuete alusel. See oli suur muutus kooli arengus nii Kildu koolis kui ka teistes Eestimaa koolides.

Õppekavas rõhutati, et laste õpetamisel tuleb arvestada õpilase individuaalseid iseärasusi. Sellega ka Kildu kool arvestas. Seda tõestasid mitmesugused huvialaringid (laulmine, näitering). 1923. aasta märtsis registreeriti õppenõukogu poolt õpilaste ühing "Õppur". Kroonikas oli õpilaste ühingu kohta toodud märge: 27. mail 1923. aastal korraldatud pidu kooli ruumides õppereisi tarvis.^{xiii} See fakt näitas, et kool võimaldas õpilastel kaasa lüüa koolielu elavamaks ja huvitavamaks muutmisel. Lapse igakülgse arendamise seisukohalt olid tollel ajal koolipeod tähtsad ja need olid tihti ka heategevuslikku laadi. Saadud tulu läks puudust kannatavatele lastele riiete ostmiseks. Lapsed õppisid juba varakult aitama kaaslast, kes on hädas.

Õpilaste arendamisega tehti algust juba enne lapse kooli tulekut. Eesti Ajalooarhiivis leidis tunnikavasid allakooliealiste (eelkooliealiste) laste õpetamise kohta. Lapsed õppisid jaanuarikuust kuni maikuuni kaks korda kuus kodulugu, õpiti kõneharjutusi, tutvuti arvudega, joonistati, lauldi ja mängiti. Õppimine algas kell 11 ja lõppes kell 13. Mõnel õppeaastal kestis eelkool ka oktoobrist detsembrini ja jaanuarist maini. Seda alates 1926/27. õppeaastast.^{xiv}

Need õpilased, kes koolis käisid, alustasid õppetööga esmaspäeval ja lõpetasid laupäeval. Tunnid algasid hommikul kell 8 ja tunni pikkuseks oli 60 minutit, kuid tunnikavades puudus teave vahetunni olemasolu kohta. Võib arvata, et vahetund mahtus 60 minuti sisse. Alates kella 12st võis täheldada vaheaega, arvatavasti oli see 20-minutiline paus mõeldud lõunasöögiks. Koolipäev sai läbi kella poole kolmeks. Laupäeviti kestis õppetöö kella 12ni. Pärast seda algas koorilaulmine, mis kestis kella poole kolmeni.^{xv} Kui palju lapsi koorilaulmisest osa võttis, pole teada. Koolipäevas oli keskmiselt 5 õppetundi.

1928/29. õppeaastal oli uueks õppeaineks kodu- ja kõlblusõpetus 1.–3. klassini. Ülejäänud õppeained jäid samaks. Nädalas oli tunde järgmiselt: 1. klass – 26 tundi, 2. klass – 26 tundi, 3. klass – 28 tundi, 4. klass – 31 tundi, 5. klass – 32 tundi, 6. klass – 32 tundi.^{xvi}

Kümme aastat olid noored saanud õppida emakeeles ja loominguiliselt vabalt tegutseda ning areneda. Kõige selle juures peeti tähtsaks ustavust ja armastust kodumaa vastu. Isamaalise mõttelaadiga täiskasvanud olid noortele eeskujuks. Noored õppisid seda oma vanematelt, õpetajatelt, sugulastelt ja tuttavatelt. Seega, tolleaegne kasvatus rõhutas püüdlikkust, ustavust, armastust iseenda ja kõikide teiste vastu.

1930NDAD AASTAD HARIDUS- JA KASVATUSTÖÖS

Kolmekümnendad aastad kujunesid Eesti hariduses kõrgajaks. Avaldati palju kirjandust kasvatus- ja õpetamise kohta. Täiustati õppekava, toonitati isamaalist kasvatust. Rõhutati õpetajate ja lastevanemate olulist rolli noorsoo kasvatamisel. Koolidesse jõudis poliitiline kemplemine, seda ka Kildu koolis. Ametist vallandati koolijuhataja M. Raabe, kuid kohus mõistis selle vallandamise ebaseaduslikuks ja haridusminister pidi seetõttu oma kohalt tagasi astuma. M. Raabe oli töölt vabastatud 1. jaanuarist kuni 18. jaanuarini 1930. Teavet selle kohta on saadud 1929/30. õppeaasta tunnikavast, kus ta ise oli ajutisele tunnikavale peale kirjutanud fakti vallandamise ja uuesti tööle ennistamise kohta. Kirjutatud oli see punase tindiga ja varustatud M. Raabe enda allkirjaga.^{xvii} 1933. aastal arreteeriti koolijuhataja M. Raabe poliitilistel põhjustel, kuna ta oli seotud nn vapside liikumisega. Pärast seda M. Raabe Kildu kooli tagasi ei tulnud.

1933/34. õppeaastal juhatas ajutiselt kooli A. Jürisson. 1934/35. õa alustas Kildu koolis juhatajana tööd Jaan Mark.^{xviii}

Kasvatustöö poole pealt võis täheldada seda, et lapsed armastasid oma õpetajaid ja pidasid neid endile eeskujuks. Keegi ei hakanud õpetajatele vastu ja kõik järgisid õpetaja nõudeid. Toon siinkohal välja mõned kohad endise õpilase mälestustest.

Paula Ronk (õpilane 1923–1929): "Tollel ajal puudusid ainekabinetid ja näitlikke õppevahendeid ei olnud. Õpiti selgeks Ungari ja Soome hümnid algkeeles." Veel ütles Paula Ronk: "Mu esimesed õpetajad püüdsid meile võimalikult palju anda, kasvatada meid tublideks inimesteks. Minu jaoks oli kool meeldiv koht, kuhu igatsesin minna."^{xix} Lisaks õpetamisele ja kasvatamisele koolitundides jätkus sama protsess ka õhtul internaadis.

Meldrette Hallase (õpetaja 1939–1961, 1964–1975) mälestustest saame teada, et 1939. aastal oli koolis üle 200 õpilase ja umbes 150 neist elasid internaadis. Kildu koolil oli kõige suurem internaat kogu vabariigis. "Õpilasi äratas korrapidaja õpetaja hommikul kell 7. Ta jälgis ka pesemist, rõivastumist ja voodite korrastamist. Järgnes hommikusöök, toitu tõi igaüks sahvrist oma leivakotist. Tunde oli päevas 4–5, vanemates klassides 6. Õpetajaid ja tööpäevi oli nädalas samuti 6. Vaheajal jalutati saalis korrapidaja-õpetaja valvsa pilgu all, abilisteks korrapidajad õpilased."^{xx}

Kui koolitunnid said läbi, siis oli lastel vaba aega kella 16ni. "Siis joosti ja mängiti õuel ja mänguväljakul. Käidi ka jalutamas Kildu mägedes. Õpilased moodustasid grupid ja tuli õpetajalt luba küsida. Õpetaja kirjutas minejad vastavasse vihikusse ja määras juhi, kes pidi valvama grupi liikmete käitumise üle."^{xxi}

Kui õppetükid said õpitud, siis oli jälle pikem vaheaeg. "Siis oldi saalis, lauldi jalutades või mängiti ringmänge. Nooremad said varem magama, vanemate õpilaste tööpäev lõppes kell 21. Kui majja saabus öörahu, sai vabaks ka 14 tundi tööl olnud korrapidaja-õpetaja."^{xxii}

Õismaspäeviti oli õues elav liikumine. "Lastevanemad tulid hobustega lapsi kooli tooma. Mis aga peamine: vanemad tulid õpetajate juurde kuulama, kuidas poiss või tüdruk oli eelmisel nädalal ennast üleval pidanud. Laupäeva pärastlõunal tuldi lastele vastu."^{xxiii} Meldrette Hallas meenutab: "Tundide lõppu ootasid mõned vanemad ka õues. Mäletan, kui helilooja Mart Saar Hüpassaarest tuli oma pojale Ülole vastu, siis tema ei astunud majja. Kord vihmaga läks ta sauna räästa varju. "Ei taha teid segama tulla," oli ta vastanud õp. Jürisoole, kes teda majja palumas käis"^{xxiv}

1930ndatel jätkati koolis traditsiooniliste üritustega, osa olid alguse saanud 1920ndail aastail. 1936. aastal peeti koolis hõimupäeva – ülekannet Tallinnast kuulati raadio vahendusel. Hakati sisse viima ka uusi tavasid. Selle tõestuseks oli 1936/37. õppeaastal lõpetajate päev. See oli lõpetajate jaoks väga eriline päev, kui neile anti kätte lõputunnistused. 1937. aastal oli lõpetajate päev 30. mail. Raadiost kuulati haridusministri kõnet lõpetajatele.

Veel tähistati 1937. aastal langenute päeva (11. november), mis oli pühendatud 1905. aastal langenutele. Oluline oli teada ajaloolisi sündmusi ja neid ka väärikalt tähistada.^{xxv} 1938. aasta 25. aprill oli koolile ja kogu eesti rahvale oluline päev. Konstantin Päts vannutati presidendiks. Pärast pidulikku aktust anti vaba päev.^{xxvi}

Kool oli õpilaste jaoks tähtis. Õpilased mõistsid, et kool paneb elule aluspõhja. Kooli enda vahetõttu vallavalitsuse ja lastevanematega oli mõistev. 1930ndad olid kooli õppe- ja kasvatustöö seisukohalt suhteliselt rahulikud ja lapsi arendavad aastad.

VIITED:

ⁱ Kuum, I. Kildu kooli ajaloost. Seminaritöö. Viljandi Kultuurikolledž, 1991. Lk 5–6.

ⁱⁱ Kooli kroonikaraamat 1. Lk 1. Käsikiri Kildu kooli raamatukogus.

ⁱⁱⁱ Samas. Lk 1.

^{iv} Samas, Lk 2.

^v Samas, Lk 2.

^{vi} Pälli, H. Perfokaarte Viljandi rajooni ajaloost ja loodusest. Tallinn, 1986. Kaart nr 7

^{vii} Lillepuu, K. Albert Kivikas ja Viljandimaa. 1991. aasta Sakala kalender. Tallinn, Perioodika, 1991. Lk 69–70.

^{viii} Kooli kroonikaraamat 1. Lk 1.

^{ix} Samas. Lk 3.

^x Samas. Lk 3.

^{xi} Samas. Lk 3.

^{xii} EAA, f 4382, n 1, s 3. Lk 2.

^{xiii} Kooli kroonikaraamat 1. Lk 4.

^{xiv} EAA, f 4382, n 1, s 4. Lk 4–9.

^{xv} Samas. Lk 1.

^{xvi} EAA, f 4382, n 1, s 4. Lk 14.

^{xvii} Samas. Lk 15.

^{xviii} Kuum, I. *Op. cit.* Lk 15.

^{xix} Samas. Lk 16.

^{xx} Hallas, M. Mälestusi Kildu kooli päevist, 1997 Lk 4. Käsikiri Kildu kooli raamatukogus.

^{xxi} Samas. Lk 4.

^{xxii} Samas. Lk 4.

^{xxiii} Samas. Lk 4.

^{xxiv} Samas. Lk 5.

^{xxv} Kooli kroonikaraamat 1. Lk 21.

^{xxvi} Samas. Lk 23.

EESTI KOOL RIIAS

Esimene teade koolist pärineb möödunud sajandi 15-pust. Esialgu kandis ta Peetruse-Pauli kirikukooli nime ja tegutses kui kaheklassiline algkool. Õppetöö toimus eesti keeles ja kool oli mõeldud vaid õigeusuliste jaoks.

Selleks, et võimaldada kõigile huvilistele haridust emakeeles, avati 1908. aastal Eesti Hariduse ja Abiandmise Seltsi kool, mille õppekava vastas 6-klassilisele algkoolile. Koolis õpetati küll eesti keelt, kuid õppekeeleks jäi siiski vene keel (Lätimaal), et kooli lõpetajad suudaksid õpinguid jätkata võõrkeelses koolis. Õpetajaid valiti Eestist. Kooli juhatajana töötas Hans Tõllasson ja õpetajatena M. Välbe ja R. Maasen.

Esialgu asus kool V Laagri tn 17 ja 1908. aastal õppis seal 77 õpilast. Kool oli väga populaarne seksi liikmeskonna seas, mistõttu 1913. aastal oli kooliõpilaste arv juba 116. Aastal 1913 kolib kool üle uutesse ruumidesse – seltsimajja – S. Laagri tn 62 (Nometņu 62).

Kooli õitseaeg lõppes 1914. aasta novembris, mil I maailmasõja ajal anti kooliruumid laatsareti kasutusse. Kool pidi kolima Ilguciemis asuvasse linna algkooli, kus õppetöö toimus peale lõunat. Seal käis õppetöö sügiseni 1915, mil see suleti lõplikult seoses linna evakuatsiooniga.

1. septembril 1922 alustas kool tööd uuesti Eesti Haridusseltsi Algkoolina ja asus Eesti Vabariigi saatkonna majas.

1925. aastal sai kool iseseisvaks linna algkooliks ja töötas ni aastani 1940.

Järgnesid vaikusaeg ja siis taassünd. 17. märtsil 1989 otsustas Läti Eesti Seltsi üldkoosolek alustada (jätkata) taas Riia eesti kooli loomist. Põhikirja ja õppeprogrammide koostamise järel (L. Utno ja V. Upieniece) ning nõutaval taotlusel haridusosakonnale, võttis linna vastava rajooni täitevkomitee vastu otsuse Riia Eesti Kooli avamisest Läti Eesti Seltsi majas. Kooliruumid remonditi ja õppetöö algas 1. septembril 1989 kahe klassi ja kahe õpetajaga – Urve Aivare ja Dzintra Kohva. 1991. aastast on kooli direktoriks olnud Enn Raja.

Kommunaalmakseid ja töötasusid finantseerib seni Läti Kooliamet, ruumid koolile (praegu üle 1000 m²) annab tasuta Läti Eesti Selts.

Riia Eesti Kool on üks esimesi vähemusrahvuskoolidest Lätis. Meie kooli põhiülesandeks on õpetada eesti keelt ja tutvustada oma kasvandikele eesti kultuuri, kirjandust, muusikat, ajalugu ja geograafiat. Seda on seni ka tehtud.

Riia Eesti Kool on praegu 9-klassiline põhikool. Meil õpivad erineva keeleoskusega lapsed:

– need, kes eesti keelt ei oska ja nende vanemad seda ei valda,

– kes teavad üksikuid sõnu ja väljendeid, sest perekonnas keegi valdab eesti keelt osaliselt või täielikult,

– kes räägivad eesti keelt, mis on nende ema- või kodukeel.

Kokkuvõtlikult – laste keeleoskusslikkus on kas madal, keskmine või kõrge.

Meie koolis on õppinud aastail: 1989/1990 – 32, 1990/1991 – 30 (uut klassi ei avatud), 1991/1992 – 43, 1992/1993 – 42 (uut klassi ei avatud), 1993/1994 – 53, 1994/1995 – 72, 1995/1996 – 84, 1996/1997 – 103, 1997/1998 – 106, 1998/1999 – 104, 1999/2000 – 114, 2000/2001 – 120, 2001/2002 – 130 ja 2002/2003 – 132. last

Algklassides, kui õpetaja on eesti keelt valdav, toimub petus kahes keeles. Laste keeleoskuse erineva taseme tõttu tuleb õpetajal oma tööd diferentseerida ja töötada isegi liitklassi põhimõttel.

1.–4. klassini on 4 eesti keele tundi nädalas.

Alates 5. klassist õpitakse valdavalt riigikeeles. Seda muidugi ka sel põhjusel, et kool on põhikool ja lastel peab olema võimalus oma haridusteed jätkata lätikeelses koolis. Kesk- ja vanemas kooliastmes on kolm eesti keele tundi nädalas. Muidugi sooviksime eesti keele tunde rohkem, aga seda ei võimalda Läti Haridusministeeriumi poolt õppeplaanis lubatud nädala tunnikoormus.

Et õppetöö sisaldaks rohkem eesti keelt ja kultuurilugu, oleme ajaloo ja geograafia õppekava täiendanud Eestit puudutavate teemadega, laulmistunnis õpivad lapsed laule põhiliselt eesti keeles. Läti keele tundides loetakse eesti autorite teoseid, võimaluse korral vaatame ka videofilme eesti keeles. Koolis tegutseb laste- ja mudilaskoor, kohustusliku ainena on algkooli

astmes ka eesti rahvatants.

Eesti keele tundides kasutame põhiliselt eesti keele õpikuid vene koolidele. Alklassi matemaatika ja loodusõpetuse tundides – eestikeelseid õpikuid eesti koolidele.

Lapsed, kes on rahvuselt eestlased, õpivad emakeelt eesti õppekavade järgi. Kõik vajalikud õpikud oleme seni saanud kirjastusest "Koolibri" ja "Avita" tänu Eesti Haridusministeeriumile.

Riia Eesti Kooli õpilased on konkurentsivõimelised prestiižikamatesse keskkoolidesse astumiseks. Meie koolilastel on väga head tulemused rajooni ja riiklikel olümpiaadidel. Kool oma 132 õpilasega pole andnud alla koolidele, kus laste arv on üle 1000.

1999. a Sorose Fondi poolt korraldatud küsitluse põhjal soovivad õpilased edasi õppida Rootsis, Suurbritannias, USAs, Eestis ja Lätis.

Traditsiooniliseks on kujunenud jõulude, mihkli-, mardi-, vastla-, emakeele- ja emadepäeva tähistamine. Suure pidulikkusega tähistame alati nii Eesti kui ka Läti Vabariigi aastapäeva. Nende tähtpäevade auks oleme korraldanud joonistusvõistlusi, deklamaatorite konkursse ja viktoriine. Sel aastal korraldasime esimest korda jüriöö maastikujooksu. Igal aastal lõpetame õppeaasta ühise ekskursiooniga Eestisse.

Püüame igal aastal oma õpilasi Eestisse suvelaagritesse saata. Korraldasime nädalase keelepraktika Rakvere gümnaasiumis. Võtsime osa Valga gümnaasiumi laulu- ja tantsupeost. Oleme osalenud ka Eesti koolinoorte laulu- ja tantsupeol.

Meie koolis on käinud rohkesti kõrgeid külalisi, nagu näiteks ekspresident hr L. Meri, hr M. Laar, praegune president hr A. Rüütel. Oleme äärmiselt uhked, et meile sellist au ja tähelepanu on osutatud.

RUTH KUKNER

Keila Gümnaasiumi muuseumi hooldaja

KEILA GÜMNAASIUMI (KESKKOOLI) AJALOO UURIMISEST

Kodu-uurimine on Eestimaal kestnud suhteliselt pikka aega. Koolides elavnes see eelmise sajandi keskpaigast alates, mil Stalini surma järel lasti võimu hirmuohjad pisut lõdvemaks. Etnose ja selle kultuuri hääbumise ohutundest ajendatuna alustasid ärksamad inimesed taas, ka pedagoogid oma õpilastega, muu rahvuskultuurialase tegevuse kõrval uurimuslike kirjapanekutega. Keila keskkoolis tegeles sel ajal rahvakultuuri elustamise ja säilitamisega emakeeleõpetaja Linda Ardve.

Esimesena jõudis 1972. a vabariiklikule kodu-uurimispäevale pr Ardve õpilase Margit Mäe töö teemal "Mälestusi Eduard Vildest ja temaga seotud paikadest Keilas ning Karjakülas" Uurimistöo oli osaliselt kirjalik ülestähendus Linda Ardve kultuurialasest tegevusest, mis on seotud Eduard Vildega Keila mail. Pr Linda Ardve alustas kooli ajaloo uurimisega, selgitades välja järjepideva koolitöö algusaasta (1867) ja pannes kirja mõningad andmed kooli käekäigust ja õpetajatest kooli tegevusaja esimestel aastakümnetel.

Õpilasuurimistöid on Keilas aastate pikka väga erinevatel teemadel rohkesti kirjutatud. Põhiline osa on jäänud kooliseinte vahele, mõned neist on esitatud maakonda (rajooni), veel vähem on jõudnud vabariiklikele kodu-uurimispäevadele. Olemasolevatel andmetel on vabariigi kodu-uurimispäevadele esitatud 18 õpilasuurimistöid, mis on koolimuuseumis säilitamisel.

Vabariigi tasandil kirjutatud tööd on Keilas valminud periooditi. Väga palju suutis sel alal korda saata endine geograafiaõpetaja Evi Eltermann, kelle juhendatud õpilased jõudsid korduvalt vabariiklikele kodu-uurimispäevadele. Uuriti paljude, omal ajal eriti oluliste Keila asutuste arengulugu, näiteks Keila Teraviljasaaduste Kombinaadi, Harju Kolhoosiehituskontori, Keila Tarbijate Kooperatiivi jm asutuste ajalugu. Sel ajal hakkasid õpetaja Evi Eltermanni juhendatud õpilased uurima ka Keila algkooli ajalugu aastatest 1920–1940. Õpilastel Katrin Kallel ja Tiia Mäel valmisid uurimistöid perioodidest 1920–1930 ja 1930–1940. Kuna varasematel aastatel oli võõra võimu all mõeldamatu objektiivselt kooli ajaloost uurimistöid kirjutada, siis 90ndate aastate algus, mil need tööd valmisid, oli üsna viimane aeg sajandi esimese poole koolilugu kirja panna, sest aastad on teinud oma töö nii sel ajal elanud inimestega kui ka mitmesuguste uurimiseks vajalike materjalide kättesaadavusega.

Kooli ajaloo kirjapanekut on jätkatud allakirjutanu juhendamisel. Seda on tehtud lähiaastatel, mil valmisid tööd, mis käsitlesid Keila koolilugu ajavahemikul 1940–1984. Õpilasuurimistöodes püüti ühelt poolt luua pilt vaadeldavast ajast ja oludest ning nendest tingitud mõjutustest, milles koolil tuli töötada, teisalt leida iseloomulikke ja ainuomast, mis on tüüpiline just Keila koolile.

Jätkasime aastatest 1940–1950, mil Eestimaal tuli üle elada korduvaid võõrvõimu vahetusi ning sellest tulenevaid koolielu muudatusi. 1950.–1960ndaid käsitlevas töös on pearõhk asetatud Keila 7-klassilisest koolist keskkooliks kujunemisele. Möödunud aastal valmis pikem uurimus stagnaagsest Keila keskkoolist. Veel on vaja läbi töötada ja üles kirjutada eelmise sajandi viimased 15 aastat Keila kooli loost, siis võiks punkti panna Keila kooliajaloo uurimistöödele eelmise sajandi ulatuses.

Vaadates tagasi erinevaid perioode käsitlevatele töödele, võib öelda, et ajavahemik 1940–1950 oli uurimiseks kõige töömahukam ja keerukam, sest vajalikku materjali nappis ülimalt: koolikroonika puudus, perioodikast saadav info oli deklaratiivne ja moonutatud, arhiivides oli dokumente kasinalt ning intervjuuks vajalikke inimesigi vajaka. Kes mööda ilma laiali, kes nii vana ja põdur, et mälu kustunud, kes jäädavalt lahkunud. Õpilaste uurimistöö nõudis rohkeid otsinguid. Seda kinnitab nende töö lõpus esitatud allikmaterjalide loetelu, milles on 38 nimetust 56 viitega. Õpilased, õde ja vend Helen ning Rait Kondor, uurimistöö kirjutajad, olid väga töökad ja kohusetundlikud ning said sellega kenasti hakkama. Järgnevate perioodide üleskirjutamine oli pisut lihtsam: maakonna arhiivimaterjalidest leidis mõndagi ülestähendamisväärtust, midagi sai Keila kooli kohta ka rahvusraamatukogu perioodikafondidest. Üsna mitmekülgset informatsiooni jagasid endised õpilased ja õpetajad. Usutava materjali kokkupanekuks tuli läbi töötada rohkesti allikmaterjale. Näiteks uurimistöös 1950.–1960ndate aastate kohta on toodul 42 nimetust 43 viitega.

Kui küsida, miks õpilased üldse uurivad kooli ajalugu, siis üheks ajendiks on teada saada, mis toimus koolis enne neid. Kooliajaloo uurimine aitab ka tunnetada järjepidevust koolis varem õppinute ja tänaste õpilaste vahel. Kooli minevikulugu kirja pannes oli kohtumisi tollaste õpilastega, kelle järglased on omakorda Keila Gümnaasiumi õpilased või vilistlased. Õpilased said võimaluse võrrelda oma koolielu eelnevaga ja kujundada vastavalt sellele oma väärtushinnangud kooli kohta. Perioodi 1961–1984 uurinud abiturient Kaire Aunbaumi isa Rein lõpetas Keila keskkooli 1970. a. Kaire arvates oli uurimistöö temale eriti huvipakkuv just sellepärast, et ta sai ettekujutuse oma isa koolielust.

Muidugi on kooliajaloo kirjapanek õpilaste poolt üsna abitu katse kooli minevikku uurimuslikult jäädvustada, kuid siiski parem kui mitte midagi. Õpilastöödest saab mingi ülevaate 20. sajandi kooli arenguloost, õpitingimustest, koolikorrast, tundidevälisest tegevusest, majanduselust ja muustki vaadeldavale perioodile iseloomulikust. Inimeste mälestuskillud koos ajastule omaste faktide ning seikadega lisavad töödele värvi ja muudavad need elavamaks ning veenvamaks. Õpilased said ka mingi konkreetse ajalooalase ülevaate käsitletud perioodist, nad hakkasid rohkem teadvustama, kuivõrd on kool olnud ühiskondlikest muudatustest sõltuv ja mõjutab omakorda õpilast. Kooli ajalugu oleks nagu minikoopia riigi ajaloost. Kõik riigis toimunu kajastub ka koolis. Isegi Keila koolijuhtide elulugu on nagu koond eesti rahva loost võõrvõimu karmidel aegadel. Nii tuli Rudolf Ojal, esimesel Keila Keskkooli direktoril, minna Punaarmee mobilisatsiooniga itta 1941. a, Aleksander Rebasov, töötanud Keila 7-klassilise Kooli direktorina 1944–1947, vallandati ja arreteeriti ning vaevles Venemaa vangilaagrites, Endel Kukner, direktor 1961–1984, oli Soome sõjaväe vabatahtlik.

Õpilased tõdesid ka seda, et hoolimata erinevatest riigikordadest ja võõra võimu poolt kehtestatud nõuetest säilitas kool oma põhifunktsiooni – kasvatades ja harides inimest.

Uurimistöodel on õpilase jaoks ka praktiline väärtus. Noored saavad esimese kogemuse seda laadi tööst: õpivad kasutama arhiivimaterjale, eraldama tekstidest olulist, omandavad viidete kasutamise oskust, saavad kogemuse materjali süstematiseerimisest, näevad vaeva oma mõtete võimalikult täpse ja keeleliselt korrektse avaldamisega.

Valminud uurimistööd on olnud sobivaks abimaterjaliks mistahes Keila kooli ja kultuurilugu puudutavate kirjutiste või uurimuste koostamise väga mitmel tasandil. Õpilasuurimistöödest leidsid abistavat materjali ka “Keila kooliloo” koostajad.

Nimelt ilmus 1997 a Keilas linnajuhtide toetusel Keila koolide ja lasteaedade ühisväljaanne “Keila koolilugu”, milles vaadati tagasi oma linna haridusasutuste kujunemis- ja

tegevusloole. Kuigi nimetatud üllitise koostamine ja trükkimine toimus välkkiirelt – kahe kuu jooksul – ning trükkis jäi käsituselt ebaühtlaseks ning faktidelt vigaderohkeks, on see raamat siiski ainuke koondväljaanne Keila haridusasutuste ajaloost, tänu millele on lihtsam uurimistöödega edasi liikuda. Ka Keila Gümnaasiumi interneti kodulehekülgede minevikuosa on osaliselt koostatud õpilasuurimistöödest saadud andmete põhjal.

Õpilasuurimistööd Keila kooli ajaloost on noorte sõnum järgnevatele põlvedele selle paikkonna eelmise sajandi koolielust. Ja kuigi nende sõnum mõjub lihtsakoeliselt, sest uurijad on ju algajad ning oma kiires elus õpitöö kõrval hõivatud palju muuga, on see ikkagi noore inimese jaoks üks võimalus teadvustada ja kirja panna olnut.

MAIA KÄPPA

Hugo Treffneri Gümnaasiumi õpetaja

TARTU I. KESKKOOLI AJALOOST 1944–1990

1944. aastal algas 47 aasta pikkune Nõukogude Liidu okupatsiooni aeg. Eesti vanimaid keskkooli jätkas oma tegevust Tartu südalinnas, kuid uute võimude tahtel mitte H. Treffneri Gümnaasiumina, vaid Tartu I. Keskkoolina, alates 1958. A. H. Tammsaare nimelisena. Eesti Vabariigi taasiseseisvumise käigus taastati 1990. a. Hugo Treffneri Gümnaasiumi nimetus.

Sõjajärgsetel aastatel likvideeriti lõplikult iseseisvusaegne haridussüsteem, 70 aastat poistekoolina tegutsenud kool muudeti 1954. a. segakooliks. Seda sündmust oluliseks pidades on otstarbekas jaotada kooli ajalugu Nõukogude okupatsiooni ajal kahte suurde perioodi: poeglastekool 1944–1954 ja segakool 1954–1990.

1. TARTU I. KESKKOOL POEGLASTEKOOLINA 1944–1954

1944. a. lõppes sõda Eesti alal. Sõjast terveks jäänud hoonesse Rüütli tänaval otsustati luua linna ainuke poeglaste keskkool. Õpilaskond kujunes põhiliselt HTG ja Tartu I. Gümnaasiumi õpilastest, direktoriks määrati Tartu I. Gümnaasiumi direktor Karl Maasik, õppealajuhatajaks Juhan Truus. 1950–1953 oli Tartu I. Keskkooli direktoriks Juhan Truus, 1953–1956 Elmar Loodus.

Õppetöö algas 1. nov. 1944 15 klassikomplekti ja 560 õpilasega. Poiste loodetust suurema arvu tõttu tuli 1944. a. novembris avada veel teine poeglastekool – Tartu 6. Keskkool (praegune Tartu Tamme Gümnaasium).

1944./45. õa. oli koolielu sõja jätkumise tõttu täis raskusi ja ainelist kitsikust. Näiteks 1944. a. detsembris määrati koolile 100 paari jalatseid, 50 paari sukki ja 33 komplekti pesu. Suur puudus oli koolitarvetest ja õpikutest. Ometi lõpetasid 1945. a. 7 klassi 17 ja keskkooli 14 poissi.

Heal tasemel õppetöö tagas tugev kaader, kes erinevalt üle-eestilisest raskest olukorrast (kutseta õpetajaid 40,4%) komplekteeriti ilma raskusteta vastava haridusega õpetajatest. Nende hulgas olid M. Loog, A. Arand, E. Arand, R. Piilma, H. Freymann, D. Koppel, J. Kukk, E. Kibbermann, V. Metti jt. Kiirkorras alustati õpetajate ideoloogilist töötlemist. 1944./45. õa. tuli läbi töötada ÜK(b)P ajaloo lühikursus, õppida selgeks NSVLiidu hümn, tutvuda marksismi-leninismi aluste, vene keele ja kultuuriga. Vaevalt selline maht üldse täidetav oli. Uus ideoloogia õpilaste seas kõlapinda ei leidnud: 1945. a. kevadel oli koolis vaid 23 pioneeri ja 15 kommunistlikku noort.

Sõja lõppedes võimutses stalinism. Ka Eestis kehtestati nõukogude ühtluskooli süsteem, 7-klassiline koolikohustus, nõukogude pedagoogika. ENSV koolide õppeplaanid ühtlustati põhijoontes Vene NFSV omadega, õppeaeg aga oli 10 õppeaasta asemel meil siiski 11

Õpetajate poliitiline kasvatus töö oli endiselt orbiidis. Iseseisva töö vorm asendati kohustusega õppida Partei Õhtuülikoolis ja vene keele kursustel. Ainealane täiendamine toimus kooli kuues ainekomisjonis.

Kogu poeglastekooli sõjajärgsel perioodil kurdeti õpilaste halva distsipliini ja teistest Tartu koolidest madalama õppe edukuse pärast (1953./54. õa. – 81,9%). 1947./48. õa. seati sisse kohustuslikud klassijuhatajatunnid, korrapidajatele õpetajatele määrati abiks vanemate klasside õpilasi, alates 1949./50. õa. hakati korraldama klassidevahelist sotsialistlikku võistlust, kuid probleemid jäid. Samas tõsteti esile I. keskkooli lõpetanute häid tulemusi kõrgkoolides. Ka oli kool alates 1945. a. hinnatud kui TRÜ praktikabaas.

Suuri raskusi oli Tartu linna vanima koolihoone remontimise ja korrashoiuga. Ruumide paigutus oli halb, ruumipuudusel töötati kahes vahetuses, õhtul kasutas samu ruume Töölisnoorte Keskkool. Võimlalt puudus duširuum, suuremad spordiüritused toimusid Tähtvere pargis ja Tamme staadionil. Kramplikult püüti luua kooli õppe-katseaeda: esialgu Emajõe vasakul kaldal, 1950. a. Laia-Lutsu tänava vahele, 1952. aastast kuni 1964. a. platsile Tähtvere trepistiku ümber. Tööd ja vaeva nähti palju, objektiivsetel põhjustel oli kasutegur aga väike.

Kooli ja šeffide ühispingutustega hoiti maja kuidagi töökorras, 1950./51. õa. rajati isegi raadiosõlm. Õpilaste ideoloogilise töö põhiraskus langes kommunistlike noorte õlgadele, kelle arv 1954. a. kevadeks oli 107. Pioneere oli samal ajal 131. Pioneeritöö kiratses eelkõige pioneerijuhtide ebapüsiva kaadri tõttu (õpilaste üldarv 1954. kevadel oli 779).

Et paljudele õpilastele olid stalinlik vägivallarežiim ja võõras ideoloogia vastuvõtmatud, näitab Tartu I. Keskkooli poiste (Ahto Liik ja Heino Karelson) osavõtt Tartu koolinoorte vastupanuorganisatsiooni "Sini-Must-Valge" (SMV) tegevusest. Organisatsioon asutati Tartu 6. Keskkooli õpilaste poolt 1946–1947. a., aktiivne tegevus langeb 1949 ja 1950. aastasse. SMV liikmeteks olid põhiliselt Tartu keskkoolide õpilased, lisaks üks grupp Antslast ja paar noort Tallinnast, kokku 1950. sügiseks umbes 40 liiget.

SMV koosnes 5–6 liikmelistest gruppidest, kus iga liige võis omakorda moodustada järgmise grupi. Iga kandidaat arutati eelnevalt põhjalikult läbi, enne kui talle ettepanek tehti. SMV liikmed valmistasid lendlehti, mida levitati Tartus ja ka Viljandis põhiliselt mai- ja oktoobripühade ajal. Vahetult enne 1949. a. oktoobripühi õhiti SMV grupi poolt Raadi pargis punaarmeeelastele püstitatud ausammas, mille jalamile pidid asutused järgmisel päeval pärgi panema.

Vaatamata julgeolekuaparaadi palavikulisele tegevusele õnnestus organisatsioonil pikka aega sissekukkumist vältida. 1950. a. sügisel saadi siiski jälile ja algasid arreteerimised. Vahistati 38 liiget, nende hulgas ka 11 tütarlast. Viis kuud vältas uurimine nn. Hallis Majas, neli kuud tuli Tartu vanglas oodata veel Moskva Erikohtu poolt tagaselja langetatud otsust. 15. aug. 1951 mõisteti kõik 38 kohtualust 5–15 aastaks NSVLiidu erirežiimiga laagritesse Vorkutas, Mordvas, Norilskis, Kolõmal, Taishetis ja Karagandas. Suurem osa süüdimõistetuid vabanes ja jõudis Tartusse 1956. a. suvel. Liikmete kokkuvõtte jätkus, 1988. augustis oli esimene avalik SMV kokkutulek Ihastes.

SMV-ga üheaegselt tegutses Tartus veel teine põrandaalune organisatsioon, kus oli üle 16 liikme. Neist 6 olid jälle I. keskkooli poisid: Villu Roomet, Elmar Uuk, Paul Rästa, Ülo Peetsoo (hiljem Seppa), Rein Pügi ja Hans Rammo. Nad avastati julgeoleku poolt samaaegselt SMV-ga ja hoiti eeluurimise ajal sageli koos vangikongides. Ka neid ootas sama saatus, mis Sini-Must-Valge liikmeid.

Poeglastekooli perioodi iseloomustab väga aktiivne klassiväline tegevus aineriingide raames. Eriline roll oli kooli sporditööl entusiastliku endise treffneristi Endel Arandi juhtimisel. Kõikides neljas sektsioonis (käsipall, suusatamine, male, kergejõustik) saavutati suurepäraseid tulemusi. Oldi Tartu linna tugevaim spordikool, 1948. a. saadi korvpallis ENSV koolinoorte meistriks, 1949. a. kuulus Tartu linna 37-st rekordist 22 Tartu I. Keskkooli poistele. Kunstilise isetegevuse ringidest oli muusikaring J. Simmi ja K. Valdase juhtimisel. 1947. a. esitati ooperi "Padaemand" 7 pilt, 1949. a. sai vabariiklikul isetegevusolümpiaadil I. koha kooli 40-liikmeline puhkpilliorkester. Tartu linna ulatuses meeskoor. 1946. a. loodi džässorkester. V Kippasto juhendatud kooli näiteringi repertuaar oli rikkalik: E. Vilde "Pisuhänd", L. Koidula "Säärane mulk" A. Jakobsoni "Võitlus rindejooneta", A. Kitzbergi "Püve talus" jt.

Agaralt tegutses kooli suhteliselt väiksearvuline kunstiring. Nõukogude ideoloogia surve avaldus rohkem O. Linnuse ja V Metti juhendatud ajalooringi tegevuses, eks olid need ju hilisstalinismi aastad. Loodusteaduste ring rõngastas 1953. a, 20% sel aastal rõngastatud lindude üldarvust (598).

Poeglastekooli ajajärk Tartu I. Keskkoolis lõppes 1954. a. Kümne aasta jooksul said lõputunnistuse 536 õpilast. Viimane lend poisse (58) lõpetas 1955. aastal, seega lõpetas kokku 594 poissi. Neist said 23 kuldmedali, 36 hõbemedali.

Kooli kasvandikest võrsus teadlasi, kunstiinimesi, ühiskonnategelasi ja teisi tuntud inimesi, nagu akadeemikud H. Aben, J. Einasto, H. Küüts, A. Laisk, A. Raukas ja H. Rätsep, kunstnikud E. Allsalu ja O. Subbi, helilooja J. Rääts, koorijuhid P. Lokk ja A. Ritsing, näitlejad A. Orav, I. Orav ja K. Kalkun, teadlased ja kõrgkoolide õppejõud U. Kolk, A. Järv, V. Past, M. Eller, J. Linnus, R. Marvet, A. Luts, M. Tänav, M. Elango, R. Zupping, R. Nõmmik, E. Loone, H. Lindmäe, Ü. Vanaaseme, Ü. Haldna, maletaja V. Heuer, ajakirjanikud K. Raudnask, R. Loodus, L. Koik, raadio-

ja telemehed V. Pöder, V. Lään, L. Lauri, metsamajanduse ja looduskaitse minister H. Teder, tuntud matemaatikaõpetaja K. Kruse, sportlased V. Sepp, E. Heido, J. Lind, J. Villemson, H. Raudsik, U. Teedemaa jpt.

2. TARTU I. KESKKOOL SEGAKOOLINA 1954–1990

Tartu I. Keskkooli (1958-st A. H. Tammsaare nim. Tartu I. Keskkooli) juhtisid sellel perioodil 5 direktorit: Elmar Loodus (1953–1956), Allan Liim (1956–1970), Uno Langer (1970–1975), Laine Raudsepp (1975–1987) ja Helmer Jõgi (alates 1987 a.). Laine Raudsepp on olnud selle kooli pikas ajaloos esimene ja ainus naisdirektor.

Direktori asetäitjad vanemas vahetuses olid Meta Loog (1952–1963), Viive Tikk (1963–1965), Laine Raudsepp (1965–1968), Uno Langer (1968–1970), Liina Lään (1970–1976), Märt Kask (1976–1980), Kaljo Kruse (1980–1984), Madis Reeman (1984–1985), Aime Punga (alates 1985.a.), nooremas vahetuses Vilhelmine Kippasto (1951–1961), Laine Järve–Raudsepp (1961–1965), Reet Praats (1965–1967), Helgi Mägi (1967–1968), Laine Raudsepp (1968–1975), Maia Teras–Käppa (1975–1976), Arne Angerjas (1976–1983), Tiina Kukk (1983–1985) ja Reet Praats (1985–1990).

Kooli reorganiseerimine segakooliks 1954. a. tähendas paljude seniste traditsioonide muutumist. 1954. septembris alustati tööd 801 õpilasega 23 klassikomplektis, üle poole (420) olid tüdrukud. Uusi õpilasi tuli kokku 19 koolist, kõige enam Tartu 2. Keskkoolist.

Aastatel 1954–1970 kasvas järjepidevalt õpilaste üldarv koolis tuhandeni ja üle selle, siis aga stabiliseerus. Huvitav on 1. jaan. 1969. a. statistika: õpilaste üldarv 1000, tüdrukuid ja poisse kumbagi võrdne arv – 500. Õpetajaid oli 64, neist põhikohaga 51 lõpetajate arvuks 1970. aastaks (s.o. sõjajärgse 25 aasta jooksul) loetakse 1800. Segakooli plussina tuuakse välja õppeedukuse ja distsipliini paranemist. Suurenenud õpilaste arv tõi kaasa ruumikitsikuse. Kuigi Töölisnoorte Keskkool leidis 1969. a. uue asupaiga, töötati ikka kahes vahetuses.

Õppetööd koolis reguleerisid üleliidulised seadused ja kampaaniad. Hrustšovi ajal kaotati 1956. a. keskkooli vanemate klasside õppemaks, 1954. a. kehtestati 8-kl. koolikohustus, 1959.–1962. a. seati sisse tootmisõpetus, mis pidi keskhariduse andmise seostama tootmisalase ettevalmistusega. See muutis suuresti õppetöö suunitlust, sest seni oli lõpetajaid ette valmistatud astumiseks kõrgkooli.

Meie koolis sai keskkoolis õppides üldhariduse kõrval ettevalmistuse elektrik-elektrooniku, ehituslaudsepa, õmbleja või dekoraatori erialal. 1961. a. sügisel lisandusid veel ehitusmasinate lukksepa ja arvutusmasinate programmeerija erialad. Eriala õppimiseks nähti ette 710 tundi, 195 teoreetilise kursuse ja 515 praktiliste tööde jaoks õppebaasides. Tootmisõpetuse õppealajuhatajaks sai A. Alla. Uus suund ei õigustanud ennast: kulutused jooksid tühja, sest väga vähesed lõpetajad siirdusid tööle õpitud erialal. Seepärast lõpetati 1965./66. õa. enamiku erialade õpetamine, tööõpetuse raames säilis 9–11. kl. tütarlastele õmblemine ja poistele elektrotehnika eriala, millele lisandus autoõpetuse üldkursus.

Sulaaeg ja liberaliseerumine võimaldasid ka eriklasside ja "kallakuga koolide" loomist. See oli vastuseis nivelleerimisele, vältis tasalülitamist ning aitas luua ja hoida vaimsust.

A. H. Tammsaare nim. Tartu I. Keskkool oli selles osas pioneer. 1961. a. avati siin esimesena Eestis matemaatika eriklass, mille algatajaks ja elluvijaks oli TRÜ õppejõud Olaf Prints. 1964. a. avati ka füüsika eriklass. 1969. a. liideti eriklassid üheks matemaatika füüsika eriklassiks. Kool omandas reaalinete kallaku. Töös andekamate lastega oli suur osa TRÜ õppejõududel (O. Prints, Ü. Kaasik, G. Karu, A. Koppel, A. Jaeger, K. Velsker jt.). Pikemat aega õpetasid koolis matemaatikat K. Kruse, R. Kivistik, L. Soonvald, L. Tamme, A. Mäe, L. Lamp, K. Neem, S. Sild, H. Jõgi, H. Kiisel, A. Punga, Ü. Hüva; füüsikat L. Tanimäe, V. Nõmm, U. Langer, M. Kask, T. Lamp, A. Angerjas, M. Reemann, T. Ainsaar, keemiat L. Sööde, V. Tikk, H. Mägi, E. Paabo, H. Muoni, jt.

Reaalinete süvaõpe tõi kaasa uusi suundumusi ja traditsioone, millest tuleb juttu järgnevates osades.

Keskhariduse kohustuslikuks muutmise kampaania 1970. a. põhjustas üldjuhul hariduse sisulist allakäiku. Valitses protsentomaania, mis n.ö. "lahjendas" keskharidust. Kuigi meiegi kooli õppeedukuse protsendid näitasid pidevat tõusu, polnud me Tartu linnas ikkagi esimeste seas. Õppetöötõingimused aga paranesid selle arvelt, et 1976. a. anti kooli algklasside käsutusse hoone Lai tn. 28, nn. "Väike Maja" Asuti tööle ühes vahetuses. Avaramad tingimused võimaldasid ainekabinettide väljaehitamist, nii et 1976. a. läks õppetöö koolis kabinetsüsteemile. 1979. a. hakati õpetama uut eriala Tartu Konservitehase baasil – toiduainete tehnoloogiat.

1970. a. lõpus – 1980. a. algul seoses uue venestusajaga propageeritud kakskeelsuse raames kasvas koolides vene keele osatähtsus. "Rahvastevahelise suhtlemise keele" tundide arv kasvas, anti erisoodustusi. Et kakskeelsus oli ainult eestlaste jaoks, ilmnes meiegi koolis, kus sõjalise algõpetuse õpetajateks olid ridamisi umbkeelsed võõrvägede eruohvitserid. Kool militariseerus, suure osa said kõikvõimalikud sõjalis-patriootilised üritused. Kogu koridoriseinte pind oli täidetud militaristlike stendidega.

Hoolimata raskest ajast õnnestus läbi raskuste 1984. a. tähistada H. Treffneri Eragümnaasiumis asutamise 100. aastapäeva konverentsiga TRÜ aulas ja piduliku kontserdiga "Vanemuises" 1984. a. koolireform kehtestas 9. kl. põhikooli, 12-aastase üldhariduskooli, koolides seati sisse arvutiõpetus. Meie koolis avati arvutiklass 1988. a.

Gorbatšovi perestroika periood võimaldas vabamat koolielu ja mitmete vanade traditsioonide taastamist (aastapäevaball, HTG vormimüts, "Suleseppade" 9. number, jt.). Matemaatika-füüsika eriklasside traditsioon jätkus kuni HTG taastamiseni 1990. a. ja pärast sedagi.

Õppetöö 1954–1990. a. toimus edasi põhiliselt 19. saj. algusest pärit koolihoones, kus aga 1958.–1965. a. kapitaalremondi käigus toimusid suured ümberehitused. Juba 1957. a. likvideeriti kooli internaat ja sinna rajati söökla. Seniste elukorterite asemele rajati autoklass, puu- ja rauatööklassid poistele. Aula suurenes vaheseinte kaotamise arvelt ja sai uue sisustuse. Esimese korruse kaks hiiglasuurt klassiruumi ehitati ümber. Sisustati tütarlaste käsitööklass ja muusikaklass. 1958. a. pandi koridoripõrandatele kummiparkett. 1961. a. alustati ja 1962. a. käivitati küttesüsteem, ehitati ümber võimla riietusruumid, seati sisse dušš.

1964. a. asfalteeriti kooliõu ja lühikest aega ilutses õue keskel kiviktaimla. 1965. a. teostati elektrisüsteemi ümberehitus ja paigaldati 244 lisavalgustuspunkti. 1958. a. sai kool televiisori ja uue raadioaparaadi. 1961.–1963. a. ehitati lõplikult välja raadiosõlm, mida loeti Tartu koolide parimaks. 1963/64. õa. saadi kitsasfilmiaparaat ja sisustati kinoklass. Ehitati ümber kooli raamatukogu.

L. Raudsepa direktoriks olles 1970-ndate lõpus – 1980-ndate algul toimus ulatuslik kapitaalremont, mille käigus remonditi koolimaja katus, füüsikaklass, direktori ja õppealajuhataja kabinet, õpetajate tuba, kooli võimla. Kooli aula sai restaureerimise järel oma ajaloolise ilme. Kooli materiaalse olukorra tuntava paranemise võimaldas tihe ja sõbralik koostöö koolile määratud šeffettevõtetega (Valu-Mehhaanika Katsetehas, konservitehas, õmblusvabrik "Sangar", "Energoremont") ja Tartu Näidissovhoosiga.

Probleemiks jäi aga hoone vajumine. Põhjavee taseme langemise tõttu kesklinnas on maja vaiadele tuginev vundament vajunud ja koolimaja seintes mõrad. Ka 1990. aastatel on võitlus nende hädadega direktor H. Jõgi mahukamaid töölõike.

Ka segakooli perioodil töötas koolis tugev kaader, kelledest 1960.–1970. aastatel nimetati ENSV teenelisteks õpetajateks M. Loog, V. Metti, E. Arand, L. Tanimäe, A. Liim, 80. aastatel õpetaja-metoodikuks K. Kruse, vanemõpetajateks M. Park, M. Kask, M. Reemann, M. Käppa (90. aastatel vastavalt I. ja 2. järk).

1960. aastate algul toimus loomulik kaadrivahetus, sest paljud teenekad õpetajad siirdusid pensionile.

Aastail 1954–1990 on I. keskkoolis õpetanud võõrkeeli A. Arand, N. Kaplinski, L. Mutt, A. Lindmäe, M. Park, A. Tartu, T. Paesalu, J. Unt jt., geograafiat – bioloogiat L. Nõmm, K. Alber, M. Rünkaru, H. Sinipalu, R. Lepik, T. Sarapuu jt., vene keelt L. Jakobson, H. Heiter, H. Raup, J. Jerementšuk, A. Korotkova, S. Kirsis, O. Kornilova, J. Tšūzinova, E. Steinberg, L. Titova jt., tööõpetust D. Sõmera, M. Pihlak, J. Rosin, Ü. Vellomäe, Armula Järv, I. Gauk jt., kunstioõpetust V. Päi. Algklassides on õpetanud pikemat aega L. Sangernebo, A. Järv, S. Mällo, H. Pähn, S. Haller, T. Kukk, A. Vasser, L. Aasajärv, T. Karri, M. Kriisa jt.

Ka segakooli perioodil oli aktiivsemate õpilaste ainukeseks eneseteostusvõimaluseks tegevus pioneeri- ja komsomoliorganisatsioon. Tõusuaastateks olid 1960. aastad, mil need organisatsioonid muutusid massilisteks. 1962. õ.-a. algul kaotati klassides klassiorganisaatori koht ja klassi juhtimine läks komsomoligruppide kätte.

1967. a. loodi klassi- ja koolivälise töö organisaatori ametikoht. Sellel kohal töötas 18 aastat Reet Praats (1967–1985), jätkasid Silja Bauer (1985–1986) ja pikemat aega Luule Press (1986–1995).

1960. aastate lõpul oli veel võimalik klassi- ja koolivälises töös säilitada oma nägu, 1970. aastatel tuli vaid täita ülalt tulevaid instruksioone.

Kommunistlikel noortel tuli osa võtta mitmesugustest poliitilistest kampaaniatest, nagu riiklike tähtpäevade tähistamine, leninlik arvestus, kommunistlikud laupäevakud, komsomoliprožektori töö, sõjalis-sportlik mäng "Kotkapoeg" (pioneeridel "Põuavälg"), jne. Teisest küljest andis tegevus komsomoliridades uusi teadmisi, organisatorikogemusi, põnevust, silmaringi laienemist, esinemisjulgust. 1963. aastast hakkasid toimuma komsomolilaagrid Valgemetsas, Trepimäel, Luunjas, Kukulinnas, 1980. aastate algul ka pioneerilaagrid L. Pressi eestvedamisel.

Toimusid õpilaskonverentsid, 1964. a. algas kooli sõprusfestivalide traditsioon kuni 1986. aastani, millal toimus 8. sõprusfestival. 1970. aastatel tegutses Rahvaste Sõpruse Klubi. Suviti töötati meeleldi TPL ja EÕM rühmades.

Nn. ühiskondliku töö korras tuli õpilastel korrastada linna haljasalaseid, osaleda koristustöödel linna valmivatel ehitusobjektidel, hooldada tuntud kultuuritegelaste ja revolutsionääride haudu. Raske oli täita kooli vanapaberi kogumise normi, sest nõuti iga õpilase kohta 25 kg.

Huvi pakkusid jõukatsumised teiste Tartu koolidega isetegevuses, viktoriinidel, agitbrigaadide ülevaatusel, spordiüritustel, plakatikonkurssidel jm. Rõõmustasid paljud esikohad.

1970. a. lõpus taastati keskkoolides uuesti õpilaskomiteed, mis muutusid õpilaste seas komsomolikomiteest populaarsemaks. Tekkisid pinged ja omalaadne ebameeldiv kaksikvõim.

Meie koolis oli aga ka neid noori, kes nõukogulikku süsteemi omaks ei võtnud ja protestivaimust löid noorte salaorganisatsiooni. Julgeolekuorganid tegid kindlaks, et 1962.–1963. a. tegutses I. Keskkoolis õpilaste salajane nõukogudevastane organisatsioon, mille liikmeskonda kuulusid 8. b klassi õpilased Tõnu Ojaste, (organisatsiooni juht), Jaak Kallas, Mart Vari, Margus Juhtund ja Raimu Kangro, 8. a. klassi õpilane Aavo Vinogradov ja Tartu 5. Keskkooli õpilane Peeter Eret. See organisatsioon koostas ja levitas Tartus lendlehti, pidas salakoosolekuid, otsis endale uusi aktiviste, luges ja levitas keelatud kirjandust, haudus relvade muretsemise plaani, septses ähvarduskirju kommunistidele jne. Õpilased tegutsesid selliselt pikema aja vältel, ilma et neid oleks avastatud. Salaorganisatsiooni koosolekuid peeti üldjuhul Ojaste korteris, osaliselt ka 5. keskkooli õpilase Ereti pool. Oli plaan varustada organisatsioon relvadega. Esialgu muretseti pussid, hiljem oli plaanis ka tulirelvade hankimine. Selle eest pidi hoolitsema J. Kallas, kellel oli informatsioon kuskil kaevu põhjas oleva tarvitamiskõlbmatu automaadi kohta.

26. dets. 1963. a. toimus koolis õppenõukogu koosolek, kus julgeolekutöötaja B. Londoni juuresolekul arutati õpilaste "süüd" Kõigil asjaosalistel õpilastel alandati käitumishinne "3"-le, küsimus anti arutamiseks vanemate töökohta ja lõplikuks otsustamiseks alaealiste asjade komisjoni. Organisatsiooni juhid suunati kinnistesse õppeasutustesse, liikmed aga Tartu teistesse koolidesse. Jaak Kallas võeti hiljem I. Keskkooli tagasi ja lõpetas selle. Julgeolekuorganite nõudel vallandati õpetaja Hilja Sock (Tõnu Ojaste ema) õpetajaametist kui pedagoogilisele tööle kõlbmatu isik. Direktor A. Liimi ja klassijuhataja L. Tammet karistati noomitusega, R. Praatsi hoiatusega vähese järelevalve pärast õpilaste üle.

Kogu segakooli perioodi klassi- ja kooliväline töö toimus aineringide kaudu. Nende töös esines nii tõusu- kui ka mõõnaperioode. Edasi oli au sees kooli sporditöö, mida läbi aastate on juhtinud kehalise kasvatuse õpetajad E. Arand, E. Prints, R. Lenk, V. Hussar, P. Parisoo, A. Saarva jt. Pearõhk on olnud korvpallil, kergejõustikul ja suusatamisel. Regulaarselt toimusid kevadised, sügisesed ja talvised spordipäevad, klassidevahelised turniirid, suusapäevad, sisekergejõustikuvõistlused jne. 1980. a. tähistati võimla 100-aastaseks saamist. 1970. a. lõpust – 1980. a. lõpuni tegutsesid meie koolis spordiklassid (kergejõustik, korvpall, ujumine, suusatamine), mille juhtimisega tegeles V. Hussar. Kooli sportlased on olnud sageli Tartu linna ja vabariigi parimad. Koolidevahelises sotsialistlikus võistluses saavutati tihti esikohti massispordi arendamise eest. Tõsteti esile kooli kehakultuuri-nõukogu oskuslikku pedagoogilist juhendamist õpetaja Ester Printsa poolt. Just seepärast toimus meie koolis 1982./83. õa. vabariiklik kehalise kasvatuse Õpetajate konverents. Kooli spordielu juhtimisel paistsid silma õpilased Tiina Kampus-Torop, Mati Malmre, Ants Lõhmus, Andrus Öövel, Margit Kilter, Anne Kuill. Sporditöö tõhususest räägib statistika: sõjajärgsel perioodil on meie kooli lõpetanud NSV Liidu meistersportlastena 53 meie kooli õpilast.

Kooli muusikaelu juhtideks on olnud S. Kald, K. Tuberik, U. Uiga, M. Kruus, T. Suits, E. Kliimand, A. Palo, L. Lõhmus, A. Kivilo, A. Vasser, Ü. Keerbergt jt. Tegutsesid laste-, nais- ja segakoorid, hulgaliselt ansambleid, kuni 1970. aastate alguseni puhkpilliorkester. 1970. aastate

algus oli muusikaõpetajate vahetumise tõttu kriisiseisus, Ülle Keerbergi tööletulekuga 1976. aastal algas uus tõus. Enne ja pärast diskobuumi tegutsesid õpilaste omaalgatuslikud tantsuorkestrid. Muusikaõpetajate töövilju demonstreerisid aktused, koolipeod, laulupeod, mitmesugused konkursid ja ülevaatused. Aastaid rõõmustas kogu kooliperet solistina ja ansambli "Mahera" lauljana bioloogiaõpetaja Laine Nõmm.

Kirjandus- ja näiteringi tööd on suunanud emakeeleõpetajad M. Loog, Ants Järv, E. Vääri, L. Lään, D. Pahl, H. Palgi, L. Raudsepp, E. Kraav, M. Lillo, S. Luik, S. Bauer, K. Lepajõe jt. Regulaarselt on välja antud seinalehte "Meie Kool" 1960.–1974. ilmus kooli almanahh "Sulesepad" 8 numbrit. Mõtte algataja ja esimese kuue numbriga toimetaja oli A. Järv, jätkasid L. Lään ja H. Palgi. Pärast 15-aastast sundvaikimise perioodi ilmus 1989. a. "Suleseppade" 9. number.

Alates 1958. aastast on igal aastal 30. jaanuaril tähistatud pidulikult A. H. Tammsaare nimepäeva. Iga viie aasta tagant oli üritus eriti suurejooneline. Kool on suure tänu võlgu õpetaja Dea Pahlale, kes mitme aastakümne vältel on olnud kõikide suurürituste stsenaarist ja režissöör. Kooli aastapäeval 1965. aastal andis linna haridusosakonna juhataja E. Loodus koolile kingina A. Leiuse loodud A. H. Tammsaare büsti, 1980. aastal Tammsaare nimepäeva konverentsil aga kinkis selleaegne haridusminister F. Eisen koolile A. H. Tammsaare bareljeefi.

1960. aastad on olnud kirjandusringi parimad. Juhendasid E. Vääri ja A. Järv. Võib loetleda järgmisi üritusi: kirjanduslik kohus L. Vaheri teose "Reportaaž Tuhande ja Rõõmu tänavalt" ainetel (1962./63. õa.), M. Lermontovi mälestusõhtu dramatiseringuga "Meie aja kangelasest" (1964), M. Undi jutustuse "Võlg" arutelu O. Remsujevi ja A. Mülleri eestvõttel (1964), E. Vilde 100. sünniaastapäeva tähistamine (1964) jne.

1970.–1980. aastatel korraldas H. Palgi regulaarselt kogu kooliperele üldharivaid kohtumisi tuntud kultuuritegelastega (näit. J. Kaplinski, A. Kaalep jt.)

Näiteringi töö koolis ei ole olnud pidev, pigem episoodiline, sest otsustas entusiastide olemasolu antud ajahetkel.

Edukalt tegutses näitering ajavahemikus 1959–1961, kui juhendajaks oli õpetaja L. Järve (Raudsepp). Toodi lavale E. Schwarzi "Lumekuninganna" ja G. Priede "Normundi tütarlaps".

1971. a. valmis õppealajuhataja L. Lääne lavastatud instseneering "Mauruse kool" A. H. Tammsaare "Tõe ja õiguse" 2. köite ainetel. Menu oli suur.

1972–1974. a. tegutses koolis omaalgatuslik näiteseltskond nime all "To be or not to be" Vahur Kalmre eestvõttel. 516-päevase tegutsemisaja jooksul esitati show-programme, mitmeid luulepõimikuid ja instseneering "Aarete saar" 1975. a. lavastas eesti keele praktikant V. Saldre õpilastega mitu lühilugu Boccaccio "Dekameroni" ainetel, millega märgiti ära kirjaniku 600. surmaaastapäeva.

1980.–1982. a. paistis silma näitetrupp Õpilase Paul Kuldkipi juhtimisel. Nad pälvisid I koha Tartu agitbrigadide ülevaatusel, vabariiklikule voorule aga ei pääsenudki, sest nende kava "Toitusprogramm" loeti apoliitiliseks. 1982. a. esitasid 11. klassi õpilased J. Püttsepa lavastatud A. Kivi "Seitse venda" Seda etendust korraldab koolis iga 10 aasta tagant. 1985. a. saadi ülelinnalisel näiteringide konkursil esikoht instseneeringuga "Mauruse kool", mida juhendas H. Palgi.

I. Keskkooli õpilased on olnud suured teatrisõbrad. Tänu õpetaja K. Alberi aktiivsusele oli teatrikülastuste arv märkimisväärselt suur.

Pikka aega tegutses väga edukalt kooli kunstiring V. Päi juhendamisel. Sama edukas oli poiste tööõpetuse ring U. Vellomäe käe all. Filmi- ja fotoringi tööd suunas õpetaja M. Kask. Kui kool sai endale kinokaamera, valmis mitu humoorikat lühifilmi. Eriti õnnestus komöödiafilm "Rudolf udus", mille esietendus oli 25. okt. 1982. a. koolikinos "Mauruse cinematograph" (režissöör P. Kuldkapp, operaator A. Krall). Poiste vaba omalooming põhjustas ärevuse ja erihuvi Tartu julgeolekuorganites.

Ilma vaheaegadeta on koolis tegutsenud ajaloo- ja ühiskonnateaduste ring V. Metti (kuni 1964. a.) ja M. Käppa (1964–1990) juhtimisel. Kaasa on löönud ajalooõpetajad O. M. Klaasen, A. Liim, R. Praats, E. Kask. Ringi tegevuse tõusud ja mõõnad olenesid selleaegse ühiskonnaelu oludest. 1950. a. lõpp ja 1960. a. algus olid värvikad: ajalooline kohus Napoleon I üle (1957./58. õa.) kohus Esimese maailmasõja süütajate üle (1959), konverents "1812. a. Isamaasõda" (1962/63. õa.), konverents "Aafrika minevik, olevik, tulevik" (1965./66. õa.). 1960. aastatel sai alguse

- aastalõpukonverents "Maailm lõppeval aastal" kus esinesid väliskommentaatorid V Pöder, T Alatalu, V Ladva jt.
- Pidevalt anti välja seinalehte "Aeg Sõnas ja Pildis" (vastutas E. Kask). Võeti osa ülelinnalise rahvusvaheliste suhete ringi ja TRÜ ÜTÜ ajalooringi tööst.
- 1961–1963. a. väljaehitatud raadiosõlm oli Tartu linna koolide parim. Õppeaastas anti 20–30 saadet, lisaks infot ja muusikat vahetundide ajal (õpetaja S. Kaart ja Õpilane R. Luts). Jätkasid G. Paal, J. Lina. A. Värvi jt. 1960. a. teisel poolel tegevus soikus, 1970. algul oli uus tõus (nimeks "Mauruse Hääli" õpilased M. Viileberg ja E. Paluver), 1985. a. raadiosõlme tegevus lakkas.
- Väga edukas oli filmiklubi "Ars" tegevus R. Praatsi juhendamisel. Klubi loodi 1969. aastal, sinna kuulus pidevalt ligi 200 õpilast. 1977. a. koolikinode ülevaatusel saavutati I. koht Eestis ja õigus osa võtta üleliidulisest konkursist.
- Tartu I. Keskkooli tegi väga omanäoliseks paljude traditsioonide olemasolu, mille algatajaks oli suures osas direktor Allan Liim. Pärast tema siirdumist teaduslikule tööle 1970. aastal hoiti koolis alal eelkäijatelt päritut ja nii jäi püsima ka põlvkondade järjepidevus.
- Järgnevalt loetletaksegi tähtsamaid traditsioone.
- Detsembri esimesel nädalavahetusel tähistatakse kooli sünnipäeva. Juubeliaastapäevade pidulikel üritustel toimuvad suured vilistlaskokkutulekud. 1965. aastast peale on toimunud sõpruskohtumised korvpallis 1964. a. lõpetanud 11a (klassijuhataja K. Alber) ja kooli sama klassi meeskondade vahel. 1979. aastast toimub vilistlasturniir korvpallis, 1980. aastast kooli aastapäevale pühendatud õpilaste ja vilistlaste spordinädal.
 - 1958.–1990. aastani tähistati iga aasta 30. jaanuaril kooli nimepäeva – A. H. Tammsaare sünniaastapäeva. On toimunud konverentsid, esinenud on kirjandusteadlased, tehtud kokkuvõtteid kirjandusliku omaloomingu võistlustest jne.
 - Kooli lõpumärgi kavandas joonistusõpetaja A. Leius, alates 1958. a. toimus märkide pidulik kätteandmine abiturientidele, nn. märgipidu.
 - Kooli lipp kingiti vilistlaste poolt 1959. a. ja seda võivad aktusel hoida ja kanda ainult abiturientid. Igal kevadel, viimasel koolipäeval toimub koolilipu pidulik üleandmine abituriumile.
 - Kooli almanahh "Sulesepad" ilmus 1960.–1989. aastani (9 numbrit), 10. number ilmus juba taastatud HTG-s 1996. a.
 - Kooli 170. aastapäeva jäi meenutama I Hirve poolt kujundatud kooli märk–embleem ja vilistlaste poolt koolile pühendatud "Vilistlasvalss" (sõnad S. Pertens Kaasikult, viis J. Voiteselt).
 - 1967. a. sai alguse esmakordne täppisteaduste alane (matemaatika, füüsika, keemia) kohtumine, nn. viie kooli kohtumine reaalinetes. Algul toimus üritus C. R. Jakobsoni Viljandi I. Keskkooli (õpetaja E. Meidla), Nõo Keskkooli (õpetaja H. Keerutaja) ja meie kooli (õpetaja Kaljo Kruse) vahel, hiljem ühinesid üritusega M. Härma nim. Tartu 2. Keskkool ja Tartu 5. Keskkool. Traditsioon jätkub tänapäeva HTG-s.
 - "Rebaste" pidu – 9. (hiljem 10) klassi õpilaste humoorikas vastuvõtt kooliperre, mis jätkub ka HTG ajal.
 - Keskkooli lõpuaktustel olid traditsioonilised tervitused 10 aastat tagasi lõpetanud vilistlaste ja I klassi õpilase poolt, kes lõpetab kooli 10 aasta pärast.
 - Traditsioonilised igaaastased ekskursioonid: 9. klassides Mihhailovskojesse Puškiniga seotud paikadesse, 10. klassides Vargamäe ja Mahtra maile, 11. klassides Moskvasse.
 - Aastatel 1970–1986 korraldati 8 sõprusfestivali, mis olid seotud kooli juubeli või mingi riikliku tähtpäeva tähistamisega. Meil olid külas sõprusdelegatsioonid Pihkva, Jelgava, Pärnu ja Tallinna I. Keskkoolidest. Hiljem lisandusid Kaunase, Leningradi, Viljandi I. Keskkoolid ja Nõo Keskkool. Külalisi majutati oma kodudes, toimusid sisukad üritused. Meie Õpilased käisid omakorda vastuvisiitidel. Traditsioon soikus 80. a. lõpus seoses tormiliste sündmustega NSV Liidus.
 - Kuni 1990. aastani toimus koolis detsembri viimasel koolipäeval üritus "Maailm lõppeval aastal" kus kooliperrele esinesid väliskommentaatorid.
 - Õpetajapäeval korraldasid abiturientid piduliku aktuse ning juhtisid ise koolielu terve päeva jooksul.

Mõned traditsioonid on aja jooksul kadunud, nagu näiteks viimase koolipäeva tähistamine abiturientide vabaõhupeoga kooliõuel 1960.–1970. aastatel. Lastevanemate ja õpetajate ühised koosviibimised kooli aulas 1970.–1980. a. (viimane 1983. a.). Samuti on HTG perioodil 90. aastatel toimumata jäänud kooli eriklasside kohtumised 20 aastat tagasi lõpetanud eriklassiga, mida alates 1983. aastast korraldas õppealajuhataja Aime Punga.

Segakooli perioodi lõpus on tekkinud rida uusi traditsioone, mis on jäänud püsima ka tänases HTG-s. Näiteks taastati 1986. a. õpilaste kunagine traditsioon – aastapäevaball igal aastal detsembri algul.

- 1. aprillist sai alguse ülekoollise naljapäeva läbiviimine, mis suures osas kopeerib varasemat õpetajapäeva tähistamist.
- 1989. a. taastati HTG vormimüts.

H. Jõgi, saanud 1987. a. kooli direktoriks, seadis eesmärgiks H. Treffneri Gümnaasiumi taastamise. See toimus 1990. aastal, lõpetades 46 aastat väldanud Tartu I. Keskkooli (A. H. Tammsaare nim. Tartu I. Keskkooli) perioodi. Tartu I. Keskkool on olnud sillaks sõjaeelse ja tänase HTG vahel, võimalust mööda säilitanud ja edasi arendanud vanu traditsioone, kuid loonud ka uusi, millest tänaseski HTG-s lugu peetakse.

Sõjajärgse Tartu I. Keskkooli on lõpetanud üle 3000 noore. Segakooli perioodist 1954–1990 on nende seas palju kogu Eestis tuntud inimesi, nagu helilooja Raimo Kangro, muusikud ja muusikakriitikud Marko Pruul, Tiit Kusnets, arhitektid Raal Kivi, Martti Preem, näitlejad ja teatritegelased Tõnu Tamm, Tiit Lilleorg, Epp Mikkal, Jüri Lumiste, Andrus Rootsmäe, Ülle Tinn, Juhani Püttsepp, laulja Rein Kurg, kunstnikud Peeter Pere, Kaido Kask, Mati Karmin, Eva Meeru, kunstiteadlane Kaur Alltoa, muinsuskaitsetegelane Enn Veenpere, kirjanikud Jaan Kaplinski, Olev Remsu, Indrek Hirv, ajakirjanikud Vahur Kalmre, Raimu Hanson, Tõnis Avikson, teadlased Aare Tõldsepp, Lembit Ebre, Andres Koppel, Üllar Soopõld, Andres Jaeger, Madis Noppel, Ülo Mander, Jaak Oja, Tõnu Tuvikene, Piret Keres-Kuusk, Anne Vainer-Villems, Rein Vaikmäe, Jaan-Mati Punning, Jaanus Paal, Tõnu Kipper, Teet Örd, Inna Rebane, Aadu Liivat, Heili Lään-Varendi, Arno Pihlak, Aavo Lang, sportlased Jaak Lipso, Kaupo Metsur, Rein Lindmäe, Elmo Kivits, Andrus Öövel, Ruth Rehema–Šmigun, Reet Palm, Ann Karu, Erika Valdson jt, spordijuhid Gunnar Paal, Tõnu Murašev, Vello Kivi, koolijuhid Tanel Linnus, Jüri Sasi, Helmer Jõgi, rahandus- ja majandusmehed Kaido Klaassen, Tõnis Kiisküla, Märt Viileberg, Vahur Kraft, televisiooni-, raadio- ja kinotöötajad Vello Lään, Gunnar Paal, Peeter Urm, Toomas Lepp, Peeter Konks, Ülle Toode, Mati Kark, poliitikud Trivimi Velliste, Ignar Fjuk, Mati Meos, Tiit Sinissaar, Karin Loderaud–Jaani, Andrus Öövel, Tiit Kubri, Simmu Tiik jpt.

Paljud vilistlased on kooli tagasi pöördunud õpetajatena ja töötanud pikka aega I. Keskkoolis: Endel Arand, Valter Metti, Kaljo Kruse, Vambola Nõmm, Andres Jaeger, Avo Alla, Ants Järv, Helmer Jõgi, Aime Punga, Priit Parisoo, Madis Reemann, Leili Aasjärv, Tiina Karri, Uku Vilson, Ülle Hüva, Anneli Saarva, Lii Ainsalu.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS:

1. Kooli arhiivi materjalid

- A. H. Tammsaare nim. Tartu I. Keskkooli direktori käskkirjad 1962–1963
- A. H. Tammsaare nim. Tartu I. Keskkooli õppenõukoguprotokollid 1962–1963
- Tartu I. Keskkooli klassipäevikud 1950./51. õa.

2. Kirjandus

- A. H. Tammsaare nim. Tartu I. Keskkooli almanahhid "Sulesepad" 1–9 (1960–1989)
- Liik, Ahto. Tartu koolinoorte vastupanuorganisatsioon "Sini-Must-Valge". – Kogumik: Eesti koolinoored vabadusvõitluses. 20. veebr. 1993. a. Tartu Ülikooli aulas toimunud Eesti Vabariigi 75. aastapäevale pühendatud konverentsi materjalid

3. Käsikirjalised materjalid

- Niinemäe, Sirje. A. H. Tammsaare nim. Tartu I. Keskkool 1944–1970. Diplomitöö. Tartu 1972

4. Suulised andmed Tartu I. Keskkooli õpilastelt ja õpetajatelt

- Ainsalu, Lii – õpilane 1972–1983, õpetaja alates 1990. a.
- Alber, Karmen – õpetaja 1956–1994
- Jõgi, Helmer – õpilane 1967–1970, direktor alates 1987. a.
- Järv, Ants – õpilane 1947–1949, õpetaja 1951–1966
- Keerberg, Ülle – õpetaja alates 1976. a.
- Kruse, Kaljo – õpilane 1948–1949, õpetaja 1958–1968 ja 1978–1996
- Liik, Ahto – õpilane 1945–1950
- Liim, Allan – direktor 1956–1970
- Pahla, Dea – õpetaja alates 1954
- Palgi, Helju – õpetaja 1951–1992
- Parisoo, Priit – õpilane 1967–1970, õpetaja alates 1977. a.
- Praats, Reet – õpetaja ja õppealajuhataja 1960–1992
- Prinits, Ester – õpetaja 1954–1985
- Punga, Aime – õpilane 1968–1971, õpetaja ja õppealajuhataja alates 1976. a.
- Raudsepp, Laine – õpetaja ja direktor 1958–1988
- Reemann, Madis – õpilane 1969–1971, õpetaja alates 1976. a.
- Saarva, Anneli – õpilane 1968–1979, õpetaja alates 1985. a.
- Sööde, Linda – õpetaja alates 1957. a.

Maia Käppa kaastööd luges ja korrigeeris dotsent Allan Liim

HARRI KÜBAR

AS Estiko majandusnõunik,

Krahv Fr. von Bergi Fondi esimees

KOOLIELUST SIBERIS ASUMISEL

Eelmises Forseliuse Sõnumites kirjutasin koolielust aastail 1938–49 piirilinnas Valgas ja püüdsin anda mõningast teavet, kuidas tollal õpiti ja mis kunagistest koolijütsidest on saanud. Käesoleva kirjatükiga püüan ühe Valga koolitüdrukü kirjade alusel anda ettekujutuse sellest, kuidas aga koolitee kulges temal, kes lapsena (10aastasena) koos emaga 14. juunil 1941 pidi asuma Siberi teele. See tütarlaps oli Vabadusristi kavaleri Heinrich Trankmani (eestistatud 1938. aastast Taarma) tütar Saima Taarma (abielus Leivategija). Tema kirjaviis on muutmata.

* * *

“Alustaksin sellest, et läheks ajas tagasi aastasse 1940. Sügisel, kui kooli läksime, olid suured muudatused toimunud. Meie läksime kooli kodutütre mütsid peas ja siis oli see pr. Maidre*, kes susises nagu siug meie peale ja käskis kohe märgid mütsilt maha võtta. Edasi tuli maha lõigata ka tutt. Lõpuks nõuti, et tuleb ära harutada triibud. Mäletan veel, et viiesendine sai maksis 20 kop. Ühel sügispäeval käis kõva kõmakas. See oli siis, kui plahvatusega purustati koolimaja vastas pargis ausammas**. Peagi maeti linnaparki ringi Priimetsast välja kaevatud 1919. a. mahalastud enamlased ja meie, nii rumalad kui me olimegi, väljendasime protesti nõukogude võimu vastu sellega, et koju minnes trampisime üle värskete haudade. See temp oli muidugi inetu. Ühel päeval sunniti meid minema Sädesse, kus meid, kõikide algkoolide lapsi, ühekorraga pioneerideks pühitseti. Punnisime küll vastu, aga öeldi, et kui olid kodutütar, siis seda enam pead nüüd pioneeriks hakkama. Seal me siis seisime Säde*** koridoris tihedalt tropis, kordasime valjult ettelõetud töötust ja siis seoti kaela punane rätik. Pioneerijuhtideks olid vene kooli tüdrukud kohalike venelaste hulgast. Aasta lõpupoole haigestusin väga raskelt bronhiiti ja puudusin pikalt

koolist. Minu isa arreteeriti 2. jaanuaril 1941. Kui ma siis ükskord kooli tulin, keeldusin pioneer olemast ja koondustel käimast.

Minu isa Heinrich Trankman oli Vabadussõjas vabatahtlikuna ja paistis silma vaprusena nii venelaste kui ka landesveeri vastu. Talle anti peale Vabadusristi teisi autasusid, ka Lätist. Sompas mõisast anti talle maad ja loomi, mille ta aga maha müüs ja Jõhvi maja ehitas. Narvas teenis ta politseis ja piirivalves. 1934. a. algul kolisime Valga linna, kus isa sai koha raudteele vedurite küttekollete remondi peale (minu vanaisa oli olnud pottsepp ja isa tundis seda tööd).

Isal oli ministeeriumikooli haridus ja pedagoogi kutse. Isa ütles: "Parem must krae ja valge leib kui valge krae ja must leib." Küttekollete remontijana teenis ta rohkem kui ametnikuna.

Isa arreteeriti kodunt Valgas ja saadeti Tallinna. Surmaotsus tehti 15. aprillil 1941 a. ja viidi täide 23. juunil 1941 a. k. 4.30 hommikul Tškalovi vanglas. Neid dokumente nägin arhiivis juba peale Eesti iseseisvumist.

Valgas elasime üürikorteris Poska tn. 2 (nüüd E. Enno tänav), maja ei ole säilinud. Seal algaski mul koos emaga õudne Siberi teekond, mida ei taha enam meenutada. Täistuubitud vagunis olime ligi poolteist kuud. Algul hoidis mul tuju üleval see, et need mehed, kes meid kodunt ära viisid, lohutasid, et peagi kohtute isaga. See oli muidugi häbematu vale. Raske oli näha laste piinlemist, emade muret ja abitust, konvoeerijate julmust ja toorutsemist.

Siberis pandi meid kolhoosis tööle. Lapsed käisid põldudel ohakaid kitkumas, mis olid vahel meist pikemadki. Siberis on kõik väga lopsakas. Kui mind teist korda tagasi viidi, siis töötasin arveametnikuna kontoris, aga suvi läbi pidin ka põllutöödel käima. Kontoris kestis tööpäev kella 8-st hommikul kuni kella 10-ni õhtul, sellest kaks tundi oli lõunavaheaeg.

Nüüd siis veidi koolist asumisel. Nõukogude Liidus oli sel ajal 4-klassiline haridus. Kes polnud nelja klassi lõpetanud, pidid sügisel kooli minema. Kuigi ma vene keelt ei osanud, tahtsin ikka neljandasse klassi minna, sest mul oli ju kolm lõpetatud. Algul taheti panna esimesse või teise klassi, aga ma punnisin vastu, nii mind pandi lõpuks kolmandasse, kuna teised läksid kas esimesse või teise klassi. Kellel oli neli klassi lõpetatud, neil polnud enam mingit õppimise õigust. Meie külas oligi ainult neljaklassiline kool kahe klassiruumiga: ühes õppisid esimene ja kolmas klass, teises teine ja neljas klass. Õpetajaid oli kaks: abielupaar – mees poola päritoluga Ptašinski nimeline ja tema abikaasa, kelle nime ei mäleta, oli Altaist pärit. Koolimaja oli ühekorruseline palkmaja.

Nagu öeldud, seal oli kaks klassiruumi, küllaltki avar koridor, õpetajate tuba, üsna suur köögi-riieteruum ja väike esik. Kõik nägi välja umbes nii:

klass	õp. tuba	köök
koridor		riidehoid
klass	esik	

* Pr. Maidre oli III klassi juhataja, EW ajal kodutütarde juht. Abielus Eesti Kaitseväge ohvitseriga. 1944. a. sügisel lahkus Saksamaale. Tütarlapsed ei saanud aru, et tema poolt nõutud muudatused olid laste endi huvides.

** Ausamba purustamine toimub 1940. a. sügisel. Samal ajal tõmmati pikali ja maeti mulla alla koolimaja lähedal Priimetsa kalmistul olnud Vabadussõjas langenute ausammas. 1988. a. kaevati sammas mulla alt välja ja ennistati. Pargis seisnud A. Adamsoni loodud sõduri kuju on tänaseni taastamata.

*** Säde oli Valga linna teatrimaja.

Esimesel aastal sain hakkama ainult matemaatikaga. Vene keele sain poole aastaga selgeks, aga istuma jäeti mind ikkagi.

Nii olen käinud kolmandas klassis kolm aastat ja kaks korda lõpetanud. Kuna sõda käis, siis kool uusi raamatuid ei saanud. Venelased õppisid vanade raamatute järgi, meie olime ilma ja see vist arendaski mälu. Neljandas klassis oli ajalugu ja raamatutes oli osa lehekülgi kokku liimitud või pildid üle kleebitud (vist nende omad, kes põlu alla sattunud ja rahvavaenlasteks tembeldatud). Naaberkülas oli seitsmeklassiline kool, aga sinna meid ei lubatud. Me ei tohtinud ilma loata oma küla või õigemini kolhoosi piiridestki väljuda. Salamahti sai siiski käidud, sest naaberküla oli suur ja tunduvalt jõukam. Seal olid kahe kolhoosi keskused ja seal asus ka velskripunkt, komandatuur, külanõukogu ja postijaoskond. Kui keegi režiimi rikkumisel vahele jäi, sai koledasti riielda ja lubati vangi panna.

Ühe talve ma üldse koolis ei käinud. Istusin kodus ja ketrasin kedervarrega linast lõnga, et sellest sukki ja sokke, seelikut ja pluusi kududa. Riidetest olime juba väga lagedad ja jalga polnud peale pajukoorest viiskude midagi panna. Lina lõnga ketramiseks ei saanud ka muidu, kui tuli kolhoosist varastada. Käisin salamahti linakuivatist näppamas. Kui naised olid lõunale läinud, lipsasin sinna ja lõugutasin linavihu ära, toppisin põue ning kodus nurga taga ropsisin puumõõgaga linaluudest nii puhtaks kui võimalik. Kui sõda lõppes, hakkasid emad asja ajama, et saaksime loa minna edasi õppima. Selleks, et edasi koolis käia, pidi loa saama kolhoosist.

1945. a. sügisel läksime (eesti lastest) Bolšaja-Galka kooli viiendasse klassi mina, Maret Kinger, Lae Org, Udo Tõnisson. Kool oli pisut suurem. Seal oli kolm klassiruumi, direktori kabinet, õpetajate tuba, suur koridor, mis täitis ka saali funktsiooni, ja selle ühes otsas oli isegi lava. Algklassid asusid teises hoones. Ega see kooliskäimine kerge olnud. Talved olid külmad ja riided kehvad, toit veelgi kehvem. Iga päev külmetasime ja nälgisime, aga tahtmine õppida oli suur. Kaks talve käisin selles koolis. Ääretult raske oli 1946. a. kevadel: süüa polnud, tulin koolist ja läksin kolhoosi kartulipõllule. Päeval põllupind nii palju sulas, et sain paljajalu jääkeltsa peal paterdades ja kätega mullas sobrades külmunud kartuleid korjata. Need olid täiesti pehmed. Pesid puhtaks, tõmbasid koore pealt maha, panid natuke soola ja tampisid pudrunuiaga ühtlaseks massiks. Siis küpsetasid pliidiraua peal sellised kakukesed. See oligi kogu söök, mis meil tol kevadel oli. Hiljem läksid juba ussid kartulitesse, kui kevad edasi jõudis ja ilmad soojemaks läksid. Küll jalad ja käed külmetasid, kui neid kartuleid korjasin, punased olid kui vähisõrad. Kartuleid jäi sügisel põllule palju maha, sest kui kartuleid võeti, siis norm oli pindala, mitte kartulikoguse järgi. Ainult sügisel ei tohtinud põllult korjata, siis oli see vargus.

Koolist veel nii palju, et polnud paberit ega tinti. Kui esimest talve koolis käisin, oli veel koolil mingi varu, aga hiljem kasutati ära kõik, mille peale kirjutada sai. Raamatute lehtede peale või kui said kuskilt ajalehe. Klassitööde tegemiseks anti ainult vihik või leheke. Vene lapsed leidsid kodust veel mõne raamatu, mida said kasutada. Meie aga kasutasime tihtipeale kasetohikut. Kasetohik oli seal väga paks; seda oli võimalik kiht-kihilt lahti kiskuda ja siis vajutise all sirgeks kuivatada. Hiljem õmblesid need lehed kokku ja oligi väike vihik või märkmik valmis. Tinti tegime tahmast. Kaapisime korstnast (seal olid vene ahjud) tahma, segasime veega ja loksutasime hästi segi. Kirjutades jäi see pigem tumepruuni värvi kui must. Asja ajas siiski ära. Mõne pliiaatsi ja sule saime ikka koolist, aga pidi väga kokkuhoidlik olema. Olime ju väljasaadetute kant ja varustamine käis kõige viimases järjekorras.

Elu Siberis oli muidugi raske ja üle jõu käiv, aga pidasime vastu. Muidugi kokkuvõtlikult oli külm, nälg, üle jõu käiv töö, söödikud (täid, prussakad, sääsed, parmud, moskiitod). Sellest võiks palju kirjutada, aga nüüd tagantjärele on uskumatu, kui suur on inimese vastupanuvõime.

* * *

Mul õnnestus 1947. a. pääseda Eestisse. Oli selline võimalus, et alaealisi lapsi võisid sugulased võtta enda hooldada. Paljud tulid tagasi, mina ka nende hulgas. Kahjuks tädi, kes mind vabaks kauples ja enda kasvatada tahtis võtta, mõrvati oma talus röövimise käigus. Nii ma sain küll Eestisse, aga elama asusin Jõhvi vanaema ja isapoolse tädi juurde, kes oli lesk ja kasvas kahte last. Sain lõpetada Jõhvis 7. klassi ja läksin Tallinna ETKVL kooperatiivkaubanduse kooli. Selle lõpetasin 1949. a. ja asusin tööle Jõhvi maakonnaliidu varumiskontori vanem-raamatupidajana. Kolm aastat sain töötada. Selle aja sees tühistati asumiselt vabaks laskmise load ja hakati ükshaaval

Siberisse tagasi saatma. Minule tuldi järgi 17. oktoobril 1952. Noored mehed nagu hagi. Mis mul üle jäi, panin kompsu kokku ja läksin. Tee läks läbi vanglate Jõhvi–Narva–Leningrad–Kirov–Sverdlovsk–Novosibirsk–Tomsk. Ainuüksi sellest sõidust võiks terve raamatu kirjutada. Olin siis 22-aastane. Teekond vältas ligi kaks kuud. Viimane etapp Tomskist Baktšari umbes 220 km tuli läbida jalgsi. Oli väga külm, tuisk. Kõik – nägu, käed, jalad – olid külma võetud ja ajasid hiljem nahka. Nägu oli pruun ja koorikus.

Kui mind teist korda tagasi viidi, siis oli mitu kolhoosi kokku liidetud ja see küla, kus me algselt olime, likvideeritud (seal oli ainult brigadikeskus suvetööde ajal). Aadress oli ikka sama: Tomski oblast, Baktšari raj., Bolšaja Galka küla (nüüd oli kolhoos Kirovi-nimeline). Elu Siberis polnud küll enam nii hull kui esimesel perioodil, aga raske oli ikkagi, kuigi nalga sellist enam ei olnud. Ema oli kogu selle aja seal olnud. Kui 1956. a. hakkasid inimesed juba asumiselt vabanema, ei õnnestunud meil algul kuidagi pääseda. Kuhu ka palvekirja ei saanud, vastus tuli ikka üks ja sama, et olete isa (või abikaasa) raske süü pärast õigesti asumisele määratud ja jäätegi sinna. Mul on veel praegugi üks vastus alles, need tulid kõik Tallinnast julgeolekukomiteest. Selleks et ära pääseda, tuli üks minu tädipoeg Siberisse. Seal registreerisime fiktiivselt abielu, mis võimaldas minul siis vabaneda. Tulin Eestisse 1957. a. suvel. Järgmise aasta kevadel sai ema 55-aastaseks ja kuna ta oli südamehaige, siis vabastati temagi, et saaks tütre juurde sõita. Nii pääsesime kõik Eestisse. Mina olin Siberis kokku 11 aastat, ema 17 aastat.

Eesti Vabariigis oli enne 1940. a. koolides rahvuslik kasvatus kõrgel tasemel. Hümni oskasid kõik, selle kõlades tõusti kindlasti püsti ja paljastati pea, sobivatel juhtudel lauldi kaasa. Kasvatustöö oli muidugi peamiselt saksavastane, pidevalt tuletati meelde rüütelite tulekut ja eesti rahva 700-aastast orjapõlve.

Saksavastalisuse likvideeris üks aasta nõukogude võimu. Selle asiaatlik julmus ja silmakirjalikkus muutis kõik. Arreteerimised, küüditamised ja kohtuta mahalaskmised näitasid, kellega oli tegemist. Sellepärast võeti sakslasi vastu päästjatena. Kui veel sugulasi oli ära viidud või tapetud, siis noored mehed astusid vabatahtlikuna saksa sõjaväkke, et punastele tasuda.

Minu vend Heino, kes ei olnud siis Valgas, kui meid emaga viidi, astus septembris 1941 vabatahtlikult saksa sõjaväkke, kuigi alles novembris sai ta 17-aastaseks. Sai haavata Staraja Russa lähistel ja suri paari päeva pärast (10. I 42) saksa sõjaväehaiglas. Maetud Solntšõ kalmistule.

Minu tulevane abikaasa Ilmar oli sündinud 16. oktoobril 1926. a. Üles kasvas ta vanaisa talus Kuigatsi vallas. Vanaisa Jaan Saul oli kunagi ka Valga maavanem. Ilmar õppis Valga tööstuskoolis ja sealt läksid vist kogu klassiga 1943. a. kevadel sõjaväkke. 1944. a. märtsis sai ta haavata Riigiküla juures. Tema elu oli edasi keeruline. Oli vangilaagris, põgenes ja varjas kodu lähedal metsas. Amnestiaga tuli välja. Nende pere küüditati 1949. a. Jaan Saul oli kulakuks tehtud ja normide mittetäitmise eest juba varem arreteeritud. Ilmar jäi küüditamisest maha, sest elas tollal Tartus. Hiljem, kui tehti kodanlikuks natsionalistiks, põgenes koos naabripoisiga Jõhvi. Tutvusime peale minu teistkordset Siberist tulekut. Abiellusime 1959. a. lõpus.”

* * *

Pikast teekonnast Siberisse sündis Saima Taarmal luuletus “Sõit”

Vagun pungil, pime, umbne
lapsi tihub, ema ohib,
kuhu oleme kõik teel?
Mis on ootamas meid eel?
Kus on mehed?
Kus on meie mehemeel?
Kas sest lauldakse ehk veel?
Mehed samuti on teel,
suures summas, samas rongis.
Kuhu kõik need mehed jäid?
Kuhu viidi, mis neist sai?
Muld on peal ja hauad vait,
mõni neist ehk elus veel,
mäletab kuis kulges see.....

Enne II maailmasõda anti Eesti Vabariigis välja palju teatmeteoseid. Kõigepealt muidugi Suur Eesti Entsüklopeedia. Siis põhjalikud ülevaated (ajalugu, loodus, majandus jne.) kõigist maakondadest. Üks seeria maakondade kohta sisaldas kõiki avaliku elu tegelasi. Näiteks oli taluperemehe kohta toodud andmed eluloost, osavõtt Vabadussõjast ja selle lahingutest, haavata saamisest, autasudest jne. Põhjalik oli ka raamat Vabadusristi kavaleridest. NKVDlastel oli nende alusel mugav sõjakangelasi arreteerida ja süüdistuskokkuvõtteid koostada.

* * *

Toon veel ühe näite oma klassivennast, kes samuti küüditati 14. juunil 1941. Vanemad inimesed mäletavad hästi Valga kesklinnas asunud Eesti Vabariigi aegset postkontorit. See paiknes praeguse kino vastas ja hävis 1944. aasta sõjasuvel. Selle esimeseks ja viimaseks ülemaks Eesti Vabariigi päevil oli tagasihoidlik härrasmees Karl Maurer. Ta oli vaeste põllutööliste poeg, sündinud 1883. a Kärü mõisas Järvamaal. Õpihimulisel poisil ei olnud majanduslikult võimalik koolides pidevalt õppida, rohkem tuli seda teha iseseisvalt. Nii õiendas ta ka saksa ja inglise keele eksamid, töötas mitmel pool postiametnikuna: Venemaal (Porhovia, Lubanis, Jamburgis jne), Soomes ja Liivimaal. Valga postkontori ülem oli ta aastail 1919–1940. Enne 1940. aastat kuulus Karl Maurerile Valga tellise- ja katusekividetehas ning maja selle juures. 1935. a ostis ta Kuigatsi vallas Uueveski talu (Pringi veski juures).

Postkontori ülema noorima lapsega, poeg Innariga käisime kolm esimest aastat Valga 2. algkoolis. Innari ema Linda (neiuna Mei) oli tagasihoidlik inimene, kingsepa tütar kolmelapselisest perest Lõuna-Tartumaalt Rõngu alevikust. Innar ise oli igati sõbralik ja seltsiv poiss, tore kambamees agulilastele. Meenub, et igal sügisel 10. septembril, kui oli Innari sünnipäev, tuli ta kooli, kaasas suur kotitais õkolaadikompvekke, mis jaotati vennalikult ja võrdselt kõigi laste vahel.

1940. aastal pidi Karl Maurer postkontori ülema kohalt lahkuma. Ka tellisetehas rekvireeriti, perekond aeti majast lageda taeva alla. Neil õnnestus esialgu saada tuba Nurme 10 (nn Riismandeli majas). Kõrval asus ka minu sünnikodu. Innariga olime sõbrad olnud esimesest klassist alates. Sõprus suurenes veelgi naabruses elades. Innar oli elav ja vallatu poiss ka raskeis oludes. Vana postkontori ülem (oli siis juba 58aastane) oli jäetud igasuguste elatusvahenditeta, tööd talle Valgas ei antud. Maurerite perekond kolis peagi maale. Talu Pringis oli seni olnud rendil.

Ja siis tuli 14. juuni 1941 (muide, minu sünnipäev). Innarist ja tema vanemate küüditamise üksikasjust kuulsin alles 1943. a, kui olin karjaseks Kuigatsi vallas Mäe-Korbi talus. Kui küüditajad olid tulnud Uueveskile ja andnud käsu asjad kiiresti kokku korjata, õnnestus Innaril putku panna ja metsa varjuda. Teda aeti küll taga ja ähvardati tulistadagi, ent poisike oli kiirem ja jõudis peituda puude taha. Kohalikul külavolinikul ei jäänud aga hing rahule. Öö otsa passis ta metsa ääres ning hommikul õnnestuski tal kümneaastane poisike kinni nabida ja küüditatute eedloni toimetada. Seal siis Innar kohtuski emaga. Isa ta enam ei näinud. Vana ja haige mees suri Kaug-Põhjas juba esimesel sõjatalvel.

Agar külavolinik istus 1941 a sügisel mõne päeva Puka politseimaja keldris. Peagi ta vabastati. Sügis 1947. Ühelt õhtuselt kinoseansilt lahkudes nägin tuttava näoga noormeest lambanahkses kasukas – Innar! Olime mõlemad meeldivalt üllatunud nii ootamatust kohtumisest. Innar oli asumiselt põgenenud ja esimene sõit oli muidugi sünnilinna Valka, kus elas emapoolseid sugulasi. Jalutasime poole ööni linnas ja rääkisime möödunud aastate läbielamistest.

Siberis kooliskäimisest ei tulnud tal midagi välja. Küllaltki tugeva kondiga poiss sunniti loomi talitama, suviti aga karja ja heina tegema, põllu- ja metsatöödele. Poiss oli tubliks abiks kehva tervisega emale. Kui oli paras juhus, pani poiss plehku ja jõudis suurte raskustega Eestisse. Dokumentideta ja elukohata noormehel kerge ei olnud. Kus elada, kust tööd ja seega ka süüa saada? Sugulaste ja tuttavate abiga õnnestus tal muretseda mingid dokumendid ja leida ajutiselt töödki. Esialgu olidki ajutised ööbimiskohad ja töökohtade sage vahetamine. Innar pääses 1949. a küüditamisest, ka arreteerimisest. Koolis edasi õppimisest ei saanud aga mõeldagi.

Pärast 1956. aastat õnnestus Innari emal asumiselt tagasi pääseda ja elada poja juures surmani. Linda Maurer puhkab Rõngu surnuaial.

Lapsena silmapaistvalt tark ja andekas Innar ei leidnudki oma õiget kohta elus. Puudulik haridus lubas tal töötada vaid lihttöölisena. Tööd tegi ta hästi ja teenis samuti hästi. Tulid sõprus alkoholiga ja sellega kaasnev seltskond. Vana-aastaõhtul, 31. detsembril 1985 leiti Innar tapetuna Tallinna kaubamaja lähedal ühest hoovist. Mõrvarit muidugi ei avastatud. Selline oli ühe tavalise eesti poisi muserdatud elukäik.

* * *

1940. aasta märtsiküüditamine viis Siberisse Valga keskkooli lõpuklassi poisi Ervin Kripsaare ja temast mõned aastad noorema õe Mareti. Ervin lõpetas asumisel keskkooli ja omandas seal ka kõrghariduse. Tagasi saades kaitses ta kandidaaditöö ja oli teaduslik töötaja Kohtla-Järvel. Suri infarkti. Oma venna 70. sünnipäevaks pühendas Valga pedagoog Maret Ratassepp luuletuse "Kiri toonelasse"

Armas vend!

Su noorus möödus keerulisel ajal.

Ei olnud sile sinu elutee.

Sind viidi ära armsast isamajast,

kuid see ei suutnud murda sinu meelt.

Sinu visadus ja õppimise tahe
ka võõral maal sind koolipinki viis.
Võõrkeelne koolitöö ei olnud lahe,
kuid ometi see sihile sind viis.

Keskharidus ja diplom instituudist

tööpõllule su saatekirjaks said.

Tark saatus juhatas su juurde pruudi,

kes kaasaks ja su laste emaks sai.

Sa tegutsesid juba õppejõuna,
kui kodumaa taas oli sinu jaoks.
Sa olid kõikjal abiks nõu ja jõuga,
et murepilved taevast kaoks.

Sind võeti meie keskelt väga vara,

ei antud aega lõpetada tööd.

Sa jätsid maha rikka vaimuvara,

ja oled sääli, kus igavene öö.

Ei ava koduust su töökas käsi,
ei võlu viise tromboonist sinu suu.
Su tõtlik süda äkki ära väsis,
torm pooleks murdis halja elupuu.

Su juubelil ma tahtsin öelda toosti.

Häid soove oli valmis mõeldud mul.

Hell mälestus jääb mulle ainsaks troostiks.

Sul kerge olgu kodukandis muld!

Sinu õde Maret.

Valgas, 12. jaanuaril 2000

MÕÖDANIKUST

Päikeselise talvepäeva õhtupoolikul 1949. aasta jaanuari lõpul oli Mõniste rahvamajja käsutatud agitaatorid, kelle hulgas olid ka kooliõpetajad. Valla partorg Robert Lätt esines kõnega poliitilisest olukorrast, sotsialistliku korra arengut takistavatest asjaoludest Eesti NSV-s. Selgitati, et külas levib nõukogude-vastane meeleolu. Talumehed kogunevad õhtuti mitmel pool saunaskäimise ettekäändel ning arutavad ja agiteerivad nõukogude korra laastamist. Ühiskond peab vabanema kulaklikust elemendist. Kulakurnajad on endised veskiomanikud, suurmaaomanikud ja talunikud, kes on kasutanud palgalist tööjõudu, sakslaste käsilased jne. Agitaatoreid kutsuti valvsusele selgitamiseks välja ümbruskonna kulaklikud pered. Selgitustöö järel anti luba küsimusteks. Noor õpetaja esitas küsimuse, et kuidas saab tembeldada kurnajaks talunikku, kes on korralikult maksnud sulasele palka, mille eest sulase perekond sai talvekuudel töötuna muretult ära elada. Partorg hämmeldus ning vihastas: “Ma näen, et meie hulka on pugunud kulaku avalik kaitsja! Nii see asi jääda ei saa...”

Pärast koosolekut tuli eakas õpetaja Eduard Ploomipuu selle küsija, Heldur Käärmani, juurde ning lausus sõbralikult: “See seltsimees on upsakas verisulis võimumees, kes ei talu, et tema tõesed võib leida kahtlejat. Eks vanasõnagi ütles, et “mis sa sitta putud, seda enam ta haiseb””

Märtsikuu 25. päeval 1949 toimus Võrus maakonna koolide kehalise kasvatuse õpetajate seminar, mis jäi lõpuni viimata, sest teise tunni ajal kutsuti kursuste läbiviija Meinhard Saimra õpetajate tuppa. Tagasi saali ta sealt ei jõudnudki, sest kuulus küüditatavate hulka ning toimetati relvastatud võimumeeste saatel vagunisse. Juba eelnenud ööl oli toimunud inimeste massiline vahistamine ning vedu raudteevagunitesse.

Eelmisel õhtul, enne keskkooli internaati ööbima minekut, oli Heldur vestelnud ühe vanema daamiga (“Kandle” raamatupidaja?), kes kindlate allikate põhjal teadis rääkida, et just sel keskööl algab küüditamine, vagunid raudteel juba ootavad ning vene sõdureid ja autosid on saabunud Võru ümbrusse. See teade oli täitnud Helduri hinge ärevusega, mis teda hommikul unest virgutas pool tundi enne ametlikku äratust. Ta ruttas bussijaama (kiriku kõrval platsil), et Mõnistest saabuvate sõitjate käest pärida teateid Hüti talu pere kohta. Kuid enne sihtkohta jõudmist avanes üllatav vaatepilt – ühe saabuva bussi juurde ilmus mitu nahkjoppedes meest, kes peatasid bussist väljujaid ning hakkasid kontrollima saabunute dokumente. Polnud vaja kaua mõelda, et sellises olukorras (KGB!) tuleb jalga lasta ning Heldur suundus keskkooli võimlasse eespool mainitud seminarile.

Kui Mõniste kooli õpetaja Heldur Käärmann õpetajate poolelijäänud seminari järel koju sõitis ja “bussist” (tol ajal kinnise kastiga veoauto) Mõnistes maha astus, kogunes tema ümber kohalikke väga imestunud tuttavaid. Nende kõrvu oli jõudnud kuuldus, et Helduri abikaasa Valli oli koos oma ema ja noorema õe Silviga küüditatud ning ka Heldur töötatud paigutada Võrus “õigesse kohta” Selle tõttu oli Vallil võimaldatud oma korterist Kuutsil kaasa võtta pere kogu vallasvara: rõivad ja pesu.

Alles nüüd taipas Heldur täie tõsidusega, et teda tõepoolest oli püütud internaadis tabada. Naaberkooli õpetaja Alfons Visla oli bussist jutustanud, et pärast äratust oli ilmunud tuppa nr 8 kaks revolvririkandjat ning nõudnud passide esitamist. Meeste passe silmitsetud uurivalt, aga naisterahvaste dokumente ei suvatsetud vaadatagi. Muidugi, vahistamisel oli Vallilt küsitud ka Helduri asukohta, mis ei saanudki jääda avaldamata, sest Külmale maale oleks üheskoos kuidagi soojem sõita tundunud. Uudisest rusutud mees suundus läbi Saru küla oma isakoju Ala-Matsile, kuhu olid juba jõudnud samasugused teated. Õhtul jaotati selles peres kaasavõtmiseks sobivad toiduvahendid (leib, pekk, püü) eraldi osadeks: 1) vanematele, 2) neljale tütrele, 3) perepojale; sest kuulu järgi küüditatavat kuni veerand valla inimestest, aga pereliikmete kokkujäämine väljasaatmisel oli suuresti kahtluse all.

Saabunud öö möödus selles kodus rahulikult. Järgmisel päeval (laupäev) polnud ärevaid teateid palju, vaid veel mõni üksik pere oli ära sõidutatud. Kaupluse juures olid püssimehed vallast isale öelnud, et teavad küll, kus Siberisse saadetav poeg varjul on, tulgu ta aga ise kohe vallamajja. Seepärast andis isa soovitus, et poeg läheks kodunt parem kuhugi ära – siis ei peaks ema nägema

poja vahistamist, mis võiks põhjustada ema niigi kehva tervise halvenemise. Õhtul läkski Heldur oma kasuvenna Heino peresse, et seal saunas käia ja ööbida. Nähes vennapere kaht põngerjat (neist vanem, Inda, on Helduri ristitütar), tundis Heldur südames teravaid torkeid. Mõttesse kerkis abikaasa usumatult keeruline olukord: kuidas ta teekonnal või võõrsil sünnitamisega toime tuleb?! Selline olukord nõudis põhjalikku kaalumist, mille järel selginesid järgmised mõtted:

1. Partorg R. Lätt võis panna teda küüditatavate nimekirja selle ärgitava küsimuse pärast tollel jaanuarikuu koosolekul rahvamajas. Kui tõesti ilmuda ise vallamajja, vahest jäävad siis vanemad ja õed koju? Isa ju palkas ka sulast, kui pere lapsed olid veel väikesed!

2. Abikaasa Valli oli tol 25. märtsi ööl oma ema juures Hütil, kus kavatses pesupäeva korraldada. See pere oli varem kulaklikuks tunnistatud, ent eelmisel aastal sellest nimistust kustutatud. Aga äi August Kirsipuu, endine Mõniste abivallavanem, oli arreteeritud 1945. aastal. Ju see perekond ikkagi kuulus küüditamisele ja egas vanemat tütarcki jäetud maha, kuigi Valli pere elas juba eraldi perekonnana Kuutsil.

3. Vend Erdi lahkus Ala-Matsilt 1943. aasta lõpul, sest järgmisel aastal ähvardas teda mobiliseerimine Saksa sõjaväkke. Lühike kiri välismaalt teatas, et Erdi on Soomes talusulane. Aga kui valla partorg on informeeritud Erdi viibimisest välismaal, siis on see süütõendiks, et tembeldada perekond rahvavaenlaseks, nõukogude korra vastaseks. Ka Heldur ise kuulus mobilisatsiooni alla ning viibis Saksa Tööteenistuses 1943. aasta kaks suvekuud. Ja üldmobilisatsiooniga 1944. aasta algul teenis ta paar kuud sõjaväes. Need andmed võisid mõjutada Helduri Siberisse saatmise otsust.

4. Kui otsustada end varjata, tuleb isakodust ruttu lahkuda ja leida uus turvaline paik. Aga tol ajal oli metsavendade elu päris kibedaks muutunud! Kui aga õpetaja esmaspäeval kooli tööle ei ilmu, loetakse ta tagaotsitavaks. Juhul kui ilmuda kooli, võidakse teda seal kohe vahistada!?

5. Küüdirongi viidud ämmapere koosneb ainult väetikestest: ämm on 60-aastane vanur, käli aga 16-aastane tütarlaps ja abikaasa Valli viibib emapuhkusel, tema sünnitus on planeeritud maikuu algusse. Kas ei peaks noor tarmukas mees viibima selle pere keskel, aitama kasvõi ajutistki ulualust rajada kuskil Siberi metsas?

Laupäeval pärast saunaskäimist jõudiski murelik Heldur otsusele, et hakkab järgmisel hommikul valmistuma Külmale maale saatmiseks, lootuses, et teekonnal ta paigutatakse oma perekonna juurde. Pühapäeval isakoju naasnult rääkis ta oma kavatsusest, mille ka vanemad õigeks kiitsid. Öösel oli toimunud maja läbipuistamine, mis oli kõigis tekitanud masenduse: väljas valvasid sõdurid, tubades tuuseldasid kaks hävituspataljoni (üks neist Eduard Kuus), kes hoolega otsisid läbi kõik ruumid jaapid, ka voodialused.

Külmale maale sõitja oli üle vaadanud oma reisikohvri, milleks oli Saksa sõjaväkke värbamise puhuks valmistatud vineerkohver, mis koos omanikuga oli kaks korda koju tagasi jõudnud. Kohvrissi sai pakitud küll väga napilt varustust, selleks et kogu eluks reisile asuda nagu Siberisse saatmine ikkagi tähendas. Paari naela püüli, 3-4 naela suitsupeki ja pätsi koduleiva kõrval veel voodilina, käterätik, kaks paari pesu, tööpluus ja sokid-kindad. Kui oli aeg istuda lauda hommikueinele, tuli isa õuest tuppa ja pajatas nagu saladuse: "Ära läksid! Ei tihanudki sisse tulla! Pealegi ütlesid nad, et ega hakkagi Heldurit püssimeeste saatel toimetama, kui ta juba ise valmistub minekuks." Ühe pereliikme küsimuse peale jutustas isa, et partorgi saadetud relvakandjad olid koduvallast pärit Elmar Torm ja Alfred Harak.

Vend Helduri sõidutasid Kuutsile tema kaks õde, kes vallamaja lävel lahkujat kallistasid ja hobuse-reega koduteele asusid. Enne arreteerimist käis Heldur direktor Hugo Hirjeliga hüvasti jätmas. Ka see elukogenud mees ei osanud nõu anda, kas valida Siberisse sõit või priius metsavennana. Ta soovitas talitada südame kutse järgi, aga selle ajendil oligi Heldur valinud tee perekonna juurde.

Vahisoldat vallamaja ametiruumis kutsus kohale kapteni, kes leidnud saabunu nime küüditatavate nimekirjast, lausus: "Maladets, sul on gümnaasiumi haridus, Siberis tuleb hea elu..." Samas pani kapten Heldur Käärmani ette lauale trükitud eestikeelse sedeli, mille tekst teatas, et ta on vahistatud ning kuulub väljasaatmisele Nõukogude Liidu kaugemasse piirkonda, aga põgenemiskatse puhul määratakse 20 aastat vanglakaristust. Teate saamise kohta pidi vahistatu andma sedelile oma allkirja. Helduri nõudmise peale teda oma perekonna juurde saata, juhatati ta tuppa, mille uks lukustati ning ta jäeti tunnimehe valve alla. Päeva jooksul toodi sellesse ruumi inimesi ka Saru külast: perekond Kolk Tammilt ja Alvine Lepp kahe lapsega. Küüditamise Võru

staabist käidi arestikambris viibijaid vahel kontrollimas. Kui sisenes Feliks Pärtelpoeg, pöördus Heldur ka tema poole oma palvega, kuid paluja poole pöörati selg.

Venda saatmas käinud vanem õde oli enne Kuutsilt lahkumist kohtunud Võrumaa komsomolijuhil Feliks Pärtelpojaga, kellega ta mõnel korral Mõniste rahvamajas oli tantsinud. Kui F. Pärtelpoeg oli teada saanud tuttava tüdruku nutuste silmade põhjuse, lausunud ta kuidagi nagu kelkides: “Ära muretse, vend saab 20 aastat korralikku elu... Ära nuta, Siberis on väga ilus loodus...!” Õde vastanud ägedalt: “Mida sa veel ootad, hakka ise kohe astuma!”

Kahe püssimehe saatel sõidutati esmaspäeval veoautotäis inimesi Mõniste vallamajast Võrru trellitatud kaubavagunisse. Kui seal Heldur pöördus palvega teda oma pere juurde paigutada, teatas eðeloni ülem (mälu järgi major Rebane?), et staabist saadud andmete põhjal on too perekond eelmise rongiga ära viidud. Seepärast toimub kohtumine abikaasaga pärast kohalejõudmist.

Küüditatava noorem õde Milvi mäletab, et Valga keskkoolis ei lubatud esmaspäeval, 28. märtsil, õpilasi pärast tundide lõppu koolist vabaks, vaid nad koondati aulasse koosolekule, mis aga ei tahtnudki lõppeda. Milvi oli kaaslastelt teada saanud küüdirongi saabumisest Valga jaama, mis võiski olla koolist lahkumise keelu põhjuseks, et vältida nooruse kogunemist raudteele. Aga Milvi lausa teatas õppealajuhatajale, et tahab kohtuda vennaga, kes viibib küüdirongis. Olukorda mõistev pedagoog (Arviste) nõustus. Ja Heldur nägi loojuva päikese kiirtes pisarais hüvastijätjat, kes samuti oli märganud venna päikesekullas nägu läbi trellitatud aknakese.

Eðelon jõudis kolme nädala pärast, 14. aprillil, Irkutski lähisteles Telmaa jaama. Heldur sattus Usolje sovhoosi. Kui ta kodunt oma kirjale vastuse sai, selgus, et ... abikaasa Valli oli kodus, elas Ala-Matsil! Ta oli enne rongi väljumist Võrus tundnud end halvasti, oli oigamise tõttu jätnud mulje, et vajab kiiresti sünnitusabi. Seepärast oli ta toimetatud Võru haigla sünnitusosakonda ning sel põhjusel ta jäigi Siberisse küüditamisest maha. Maikuus saabus kodust Valli kiri uudisega, et ta on ilmale toonud poja. Heldur tänas Kõigevägevamat Taevaisa, et ema pojaga viibivad Eestimaal ja tema üksi on saatuse tahtel kaugel eksirännakul. Heldurit valdas suur sügav õnnetunne, et olukord polnud vastupidi – tähendab, ema ja vastsündinu oma muredega võõrsil, aga “mees kui härg” oleks elanud kodumugavustes. See viimane olukord oli mõtteski vastuvõetamatu, mida Heldur iialgi endale andestada poleks suutnud.

Pärast Stalini surma 1953. aasta märtsis hingasid väljasaadetud pisut lootusrikkamalt. Heldur oli saatnud palvekirju KGB ülemale ja siseministrile lootuses tagasi kodumaale oma pere juurde pääseda. Kirjadele isegi ei vastatud. Ämma perega ei ühendatud väimeest põhjusel, et naiseema ei ole avaldaja naine ega ema, väimees polegi ämma sugulane! Selle peale saatis Heldur Tallinnasse prokurörile avalduse, et tema naine ja ema-isa elavad Eestis, tema ise pole mingi kurjategija, talle pole esitatud ühtegi süüdistust, ta pole ämma Minna Kirsipuu perekonna liige, paludes lubada teda tagasi Eestisse oma naise ja poja juurde!

Suvel 1953 kirjutas õde Hilli, et teda oli kutsutud Antslasse KGB ametniku juurde. Tal kästus seletada, kus on tema vend. Hilli arvas, et päritakse seda venda, kes viibib võõrsil, ja hakkas kogeleva, et ega täpselt ei teagi, aga mõne aasta eest tuli vennalt teade Soomest. Selle peale oli ametnik väga kurjalt nõudnud: kuidas? miks? millal?... Alles siis, kui Hilli sai selgitada, et vend Erdi põgenes Saksa armeesse värbamise eest, rahunes see võimumees ja päris edasi, kas veel vendi on. Nüüd pomises Hilli nuuksudes, et teine vend on Siberis. Ja Hillil tuli jutustada, et ta ise sõidutas selle venna vallamajja Külmale maale saatmiseks, sest Heldur igatses naise juurde, kellega ta aasta varem oli abiellunud.

Siberisse saabus väljasaadetule ka teave, et Mõniste kooli direktorit H. Hirjelit oli küsitletud endise õpetaja Heldur Käärmani meelsuse kohta. Direktor oli oma sõnade kohaselt kokkuvõttes väljendanud, et kui Heldur tagasi sünnimaale lastaks, oleks ta nõus teda õpetajana tööle võtma. Ja õpetaja Eduard Ploomipuu oli samuti andnud oma positiivse hinnangu kolleeg H. Käärmani kohta, kui teda samas asjas küsitleti. Õde Hilli mäletab, et Kalju Raag (hiljem Mõniste rahvamaja juhataja) andis nõu, kui oli tarvis esitada kaks koduküla kehvikperekonda, kes võiksid anda allkirja, et kodukandi rahvas ei ole vastu, kui Heldur Käärmann Siberist vabanemise järel pöörduks tagasi koduvalda Mõnistesse. Vastutavateks usaldusisikuteks said Aleks Eelsoo ja Juhan Pettai.

Muidugi, Heldur ei teadnud asutuste vahel ringelnud dokumentide täpsemat sisu ega tähendust, sest Hilli mainis neid pealiskaudselt. Selleks ajaks oli Valli lahkunud Ala-Matsilt, vaid

poeg Kalev oli esialgu jäänud sellesse perre kasvatada. Valli oli läinud Mellistesse tööd ja "paremaid jahimaid" otsima. Suve lõpul oli ta ka poja uude elukohta viinud.

Sünnimaalt saabunud teabe ajendil koostas Heldur oma taktikalise plaani kahe võimalusega, mis sõltusid prokuratuuri otsusest. 1. Kui asumiselt vabastamise otsust ei saabu, siis tuleb Valliga arutada, kas ta sooviks Siberisse abikaasa juurde sõita või oma vanemate juurde Irkutskisse, mis kindlustaks ka Helduri pääsemise Kirsipuu pere juurde. Poeg Kalevi võiks jätta vanaisa-vanaema hoolde Ala-Matsile või võtta kaasa Irkutskisse. 2. Kui Valli aga pole valmis sõiduks Siberimaale, siis paluda, et ta lahutaks abielu. Abikaasa, kelle teiselepoolele on vähemalt kolmeks aastaks mõistetud karistuse kandmine, saab kohtu kaudu lahutuse vaidlusteta. Väljasaadetul oleks siis uus võimalus taotleda vabastamist, kuna ta pole enam kulakupere liige. Need valikuvõimalused hõivasisid Helduri mõtted, nii et ta polnudki häiritud olukorrast, et Valli oli loobunud tema kirjadele vastamast.

Heldur kirjutas ka ämma perele, et kui ta kavatseb Vallile ettepaneku teha Siberisse sõitmiseks, kuhu siis oleks soovitav tal elama asuda, kas Irkutskisse või Usolje sovhoosi. Käli saatis ämma vastuse, mis tunnistas väimehe mõtted laiduväärseks, sest "ükski inimene ei taha elusana Siberisse tulla". Nii jäidki Helduri kaunid kavatsused vaid unistusteks!

Möödusid kuud, kuid palvekirjale vastust ei tulnud. Alles 1954. aasta kevadtalvel Moskvasse N. Liidu peaprokurörile saadetud kaebuse peale, et Eesti prokurör pole avalduse kohta vastust saatnud, hakati Tallinnas olukorda siiski lahendama. Juuni alguspäevil 1954 vabastati siberlane Heldur Käärman viis aastat ja kaks kuud kestnud traktoristi ametist.

Irkutskis viitis rongipileti hankimine Tartusse kolm päeva. Ämma peres kurtis Heldur oma muret, et Valli pole leidnud võimalust kirjadele vastata. Ämma trööstisõnad hajutasid kõik kahtlused, sest "kõik on vanaviisi" väimees jõuab "oma koju tagasi"...!

Sünnimaale saabumine ei toonud aga loodetud kohtumisrõõmu – naine oli lootuse kaotanud ning rajanud uue perekonna. Valli oli ära salanud Hargla pühakojas Jumala õnnistusega sõlmitud abielu ning antud töötuse oma abikaasat surmani armastada. Oma uuest suurest armastusest ning abieluõnnest oli Valli keeldunud rääkimast, sest viimase poole aasta jooksul ei vastanud ta Siberist saadetud abikaasa kirjadele.

Oma poja Kalevi kasvatamisel meenusid Heldurile sageli nood kurvad ülekohtused sündmused ning tema murerohke eksirännak. Meenub masendus, mis tekkis mõne minuti väldanud kohtumisel Mellistes oma perekonna reetnud abikaasaga. Heldur Käärman ennistati pedagoogi ametisse Antsla Keskkoolis 1954. aastal. Rehabiliteeriti 1988. aastal.

Vana-Antsla, märts 1999

Kroonikat: Heldur Käärman (Juhani p.) on sündinud 05.11.1922 Ala-Matsil Saru (Mõniste) vallas Võrumaal. Ta lõpetas Saru Algkooli 1936, Valga Gümnaasiumi 1941, Tartu Õpetajate Seminari 1943, Tallinna Pedagoogilise Instituudi 1971. Ta on töötanud algklasside õpetajana (Viluste, Mõniste, Antsla) ja kasvatajana (Urvaste) aastatel 1944–1949 ja 1954–1990.

Küüditatud 27.03.1949 Irkutski oblasti Usolje rajooni Usolje Tõuseakasvatuse sovhoosi, töötas seal traktoristina. Asumiselt vabastatud 27.05.1954 (rehabiliteeritud 1988. a).

Abiellunud Valli Kirsipuuga 06.11.1948. Abielu lahutati Ülemkohtus 1956. a. juunis, poeg Kalev anti isa kasvatada (Kalevi peres on kolm last; elab Põlvas oma majas). Abiellunud teist korda 30.08.1956 Antsla keskkooli õpetaja Milla Uiboga, kelle järglasteks on tütre Marju (elab Tallinnas; poeg Kaarel) ja Siiri (tütre Krista ja Marje). Milla on ka Kalevi kasvataja-koolitaja-ema. Perekond suutis kolme lapse kasvatamise kõrval ehitada majakese Antslas Pärna t. 58a, kus praegu elab Siiri pere. Abikaasa Milla suri ootamatult insuldi 02.09.1974. 21.12.1977 abiellus ta uuesti Vana-Antsla tehnikumi õpetaja Leili Lohuväljaga. Leili poeg Raivo (s.1964) elab oma majas Ojal Vana-Antslas, peres on kaks last (Mikk ja Kati).

H. Käärmani on autasustatud rinnamärgiga "Haridustöö eesrindlane" (1972) ja "Aktiivse töö eest pioneeridega" fanfaristide õpetamisel (1982). Ametiühingute nõukogu esitas Heldur Käärmani 1982. aastal hea töö eest pioneerilaagris haridustöötajate Soome-ekskursiooni grupi koosseisu, kuid julgeoleku vastuseisu tõttu jäi tal see huvireis tegemata. Aga 1989. aastal õnnestus tal saada välispass vend Erdi küllakutse alusel ning viibida Torontos kogu kauni septembrikuu.

Aastast 1990 on Heldur Käärman vanaduspensionil. Ta võtab osa Antsla puhkpilliorkestri tööst ning on esinenud kõigil Eesti laulupidudel. Praegune elukoht: Vana-Antsla, Tammiku t. 5–11, Antsla vald, Võrumaa; tel (078) 53 310.

HARIDUSEST JA HARIDUSPOLIITIKAST SAKSA OKUPATSIOONI AJAL EESTIS

II maailmasõda jagas kogu tsiviliseeritud maailma kahte vastandlikku ja vaenulikku leeri: fašism, mis ähvardas kogu maailma vallutada, rahvaste võrdsuse ja vabaduse hävitada, ning vastaspool, kes võitles kõige selle vastu – iga hinna eest, vahendeid valimata.

Baltikum moodustas selles selges vastasseisus mingi kummalise, kurioosse erandi, mis ei sobinud üldkehtivasse skeemi. Sellise hälbe üldmaksva hoiaku tingis nõukogude okupatsioon ja tema esimesel aastal lausa keskaegse julmusega toimepandud repressioonid. Kui Punaarmee kehtastas paljudele maadele ja rahvastele, miljonitele inimestele, Saksa fašistlikust okupatsioonist vabastajat (olgugi, et enamasti tuli selle vabaduse eest maksta vabaduse uue kaotamisega), oli Eesti erandiks. Üks aasta Nõukogude okupatsiooni muutis võimatu võimalikuks: 700-aastane vaen ja umbusk sakslaste vastu muutus äkki sümpaatiatundeks, isegi igatsuseks sakslaste kui vabastajate järele.

Rinde lähenedes suurenesid lootused, et nõukogude okupatsioonist vabanedes õnnestub taastada iseseisvus, kuid eestlaste suureks pettumuseks omariiklust taastada ei lastud. Eesti kuulutati Baltimaid ja Valgevenet hõlmanud *Ostland*'i riigikomissariaati kuuluvaks kindralkomissariaadiks, eesotsas kindralkomissar Karl Sigismund Litzmanniga.

Natside kaugemateks kavatsusteks oli eesti rahvas suuremalt osalt saksastada, väiksem osa asustada Peipsi taha või füüsiliselt hävitada. Need olid muidugi vaid plaanid. Me ei tea, kui edukad olnuks muidu nii täpsed ja metoodilised sakslased võidu korral maailmasõjas natside plaanide realiseerimisel. See-eest teame, mida plaanitses Nõukogude Liit ja mis sellest välja tuli. Oma plaane maskeerisid natsid hästikorraldatud poliitilise ja kultuuripropagandaga (Adamson & Valdmaa 1999:196).

15. septembril 1941 loodi Eesti Omavalitsuse koosseisus Haridus- ja Kohtudirektorium (1. juunist 1941 lahutati Haridus- ja Kohtudirektorium kaheks iseseisvaks direktoriumiks) eesotsas endise vabadusvõitlejate liidri Hjalmar Mäega, kes oli ühtlasi ka Eesti Omavalitsuse juhiks.

H. Mäes leidis palju auahnust ja sentimentaalsust ning sakslased oskasid vajutada õigele nupule, kuid vaatamata sellele, mida Eesti Omavalitsuse juht Saksa okupatsiooni ajal ka tegi ja kuidas ta seda tegi, seisid tal kahtlemata Eesti ja eestlaste huvid südamel (Angelus 1995:271).

Omavalitsuse tegelikud võimalused riigi elu juhtida olid tühised isegi Eesti NSV marionettvalitsusega võrreldes, ta oli tuumaks, mille ümber keerles reklaam oletatavast eestlaste isevalitsemise õigusest.

Üldharidussüsteemi ümberkorraldamine

Nõukogudeaegse koolisüsteemi likvideerimise esimese sammuna määrati H. Mäe poolt 19. septembril 1941 algkoolid uuesti töötama enne 21. juunit 1940 kehtinud alustel. Koolikohustus hakkas kehtima 8. eluaastast kuni algkooli lõpetamiseni või mittelõpetamise korral 14. eluaastani. 1942. aastal laiendati koolikohustust ning sügisel olid kohustatud kooli astuma ka lapsed, kes 1. jaanuariks 1942 olid saanud 7-aastaseks (seni oli koolikohustus kehtinud lastele, kes 1. augustiks olid saanud 8-aastaseks).

Üldhariduskoolide süsteem kujunes kaheastmeliseks. Esimese astme moodustas 6-klassiline algkool ja teise 5-klassiline gümnaasium (Tomasson 1970:486). Nii jõuti tagasi Eestis enne 1934. aasta keskkoolireformi kehtinud kaheastmelise üldhariduskooli süsteemi juurde.

Sõjategevuse tagajärjel oli purustatud 30 ja raskelt kannatada saanud 46 koolimaja. Umbes 100 koolihoonet olid saanud kergemaid vigastusi, põhiliselt olid purunenud aknad ja ukсед. Osa koolimajadest suudeti õppetööks korda seada, kuid paljudes kohtades hakkas õppetöö toimuma ajutistes ruumides.

Kuna 1941. aasta sügisel moodustas Eesti *Wehrmacht*'ile lähima tagala, oli suur osa koolimajadest õppeaasta algul sõjaväe kasutada. (ERA, f R-81s, n 1, s 46, l 11–13).

Algkoolides saadi õppetööga alustada 1. novembril, kuid gümnaasiumides alles 2. jaanuaril 1942. Koolitöö algust 1. novembril ja 2. jaanuaril tähistati aktusega, mille kavas oli koraal, palvus,

ruumide õnnistamine, koolijuhataja kõne, muusikalised etteasted ja paljudes koolides ka kohaliku omavalitsuse esindaja sõnavõtt. Peale enamlaste võimuletulekut lauldi esimese koolipäeva aktusel esmakordselt jälle Eesti hümn.

Hümni võis küll mängida ja laulda, kuid mitte hümniks nimetada. Tema ametlik nimetus kahe aasta kestel oli “*Estmisches Volksgebet*” (eesti rahva palve). Alles 22. juunil 1943 peetud kõnes rääkis K. S. Litzmann eesti rahva hümnist ja andis sel teel loa nimetada “Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” jälle ta õige nimega (Angelus 1995:257)

Koolide käsutusse jäänud hoonete vähesuse tõttu (eriti linnades) töötas sageli ühes majas kaks kuni kolm vahetust.

Koolikorralduse reorganiseerimisega paralleelselt tehti ümber ka nõukogudeaegsed õppeplaanid ja -programmid. Uued kavad sisaldasid järgmisi olulisi muudatusi:

- alates kolmandast klassist toimus saksa keele õpetus kõikides algkooliklassides (neli tundi nädalas);
- klassijuhataja tund jäeti algkooli tunnikavast välja;
- tundide arvu algkooli vanemates klassides suurendati kolme tunni võrra nädalas;
- esimeseks võõrkeeleks gümnaasiumi kõikides klassides määrati saksa keel (viis tundi nädalas) ja teiseks vene keel;
- tunnikavva võeti usuõpetus.

Algkoolide õppekava aluseks sai 1937. aastal kehtestatud õppekava ja gümnaasiumi õppekavade aluseks võeti endise reaalkooli ja gümnaasiumi 1938. aasta õppekavad, kus erinevusi võis täheldada vaid üksikasjades (ERA, f R-81s, n 1, s 46, l 17).

Nii õpilaskonnas kui ka rahva seas tekkis vastumeelsus vene keele kui teise võõrkeele koolis õppimise vastu. Sellest lähtuvalt oli õpetajatel 1941/42. õppeaastal raskusi lapsi vene keelt õppima panna, kuna teise võõrkeelena eelistati inglise keelt (ERA, f R-81s, n 1, s 67, l 9).

Arvestades koolide ruumikitsikust ja valgustusraskusi, anti 29. oktoobril koolivalitsusele õigus lubada ajutiselt mõningaid kõrvalekaldeid kehtimapanud tunni- ja õppekavadest (korraldada koolitööd ülepäeviti, vähendada tundide arvu päevas kolmeni, lühendada õppetunni pikkust 30 minutini). Sellega seoses soovitati õpetajatel suunata õpilasi rohkem iseseisvale tööle, suurendada õpiku osatähtsust ja piirduda üksnes kõige hädavajalikuma seletamisega.

Sõjaolude tõttu ei olnud 1941. aasta sügisel võimalik koostada ja vajalikus koguses välja anda uusi õpikuid. Sellest lähtuvalt lubati haridusdirektori 25. septembri ringkirja alusel kasutada 1941/42. õppeaastal kuni 21. juunini 1940 käibel olnud õpikuid, välja arvatud õpperaamatud eesti keeles ja ajaloos. Nõukogude võimu ajal trükitud raamatuid võis õppetöös kasutada ainult haridusdirektori loal. Õpikute nappuse tõttu osutus mõnede kooliraamatute uustrüki väljaandmine paratamatuks, kuid juurde lubati trükkida iga aine alalt ainult üks õpik piiratud tiraažis. 1941. aastal ilmus ainult kaheksa õpiku uustrükk, 1942. aasta sügisel trükiti 30 nimetust algkoolile ja 41 nimetust gümnaasiumile mõeldud õpikut. Organiseeriti ka vanade õpperaamatute kokkuostu ja koolivalitsuste kaudu püüti üles leida nõukogude võimu ajal täitevkomiteede poolt hävitamiseks kokkukogutud õpikuid. Mainitud sammudest hoolimata oli kooliraamatutest suur puudus, mis avaldas mõju ka õppetöö edukusele.

Koolireform

1942/43. õppeaastal asus Haridusdirektoorium ellu viima koolireformi, mille eesmärgiks oli

- suunata õpilasi kutsekooli;
- piirata gümnaasiumilõpetajate arvu;
- elustada klassikalist haridust.

Hariduselu juhid olid arvamisel, et “ebamäärase sisuga sõna “üldharidus” on oma salapärasusega juurde meelitanud rahvahulkasid ja kahjustanud kauaks ajaks kutsehariduse arengut. Iseloomu ja isiksuse väljakujundamise aastatel vajab inimene oma tegutsemisele tuge ja seda tuge jõuab enamikule pakkuda vaid kutse. Seega enamus noori peaks kohe algkooli lõpetamise järel asuma kutseteele” (Nurmiste 1943:15).

27. aprillil 1942 ilmus “Gümnaasiumi seaduse muutmise määrus”:

- Gümnaasium muutus kaheastmeliseks. Alamastme moodustasid I ja II klass, kõrgema astme III–V klass. Uue määruse järgi ei alanud gümnaasiumi hargnemine enam IV klassiga nagu varem, vaid juba III klassiga. II klassi lõpetaja omandas keskastme küpsustunnistuse, mille alusel võis ta astuda kas kõrgema astme kutsekooli või gümnaasiumi III klassi.
- Gümnaasiumide juures lubati avada eelklasse (I ja II eelklass). I eelklassi võeti vastu algkooli IV klassi lõpetanud õpilasi. Eelklassidega gümnaasiumikursus kestis seega seitse aastat.
- Gümnaasiumi humanitaar- ja reaalaru kõrvale loodi “klassikaharu”, kus põhitähelepanu oli suunatud vanade keelte õppimisele. Ladina keele õpingud kestsid seitse ja kreeka keele õpingud viis aastat. Klassikaline haridus pidi õpilased juhtima antiikaja rikkalike kultuurilätete juurde. Humanitaarharus rõhutati uusi keeli, reaalarus aga loodusteadust ja matemaatikat.
- Mõned gümnaasiumid muudeti “lahuskoolideks” põhjendusel, et poeg- ja tütarlaste huvid, iseloom ning tulevased elukutsed on erinevad. “Lahuskoole” võis avada ainult linnades/asulates, kus leidis enam kui üks gümnaasium.
- Kujundati ümber gümnaasiumide võrk eesmärgiga piirata abiturientide arvu, kuna gümnaasium “ei anna praktilisi oskusi ega valmista noori ette mingi praktilise elukutse jaoks”.
- Väiksematesse keskustesse jäi ainult gümnaasiumi alamaste (I ja II klass).
- Gümnaasiumi klassikaharu eelklassi võeti vastu poeglapsi, kes olid lõpetanud algkooli IV klassi ja kes ei olnud kooliaasta algul vanemad kui 13 eluaastat. Eelklassi astuda soovijaile korraldati kevadel kirjalikud katsed eesti keeles ja aritmeetikas nelja klassikursuse ulatuses. Gümnaasiumi I klassi võeti vastu algkoolilõpetanuid, kelle vanus kooliaasta algul ei ületanud 16 eluaastat. Soovijaile korraldati kevadel tunniajase kestusega kirjalik katsetöö algkooli emakeele, saksa keele, matemaatika, loodusloo, ajaloo ja maateaduse kursuse raames. Õpilasi võeti vastu katsete tulemuste paremusjärjestuse alusel, arvestati ka hindeid algkoolitunnistusel (ERA, f R-81s, n 1, s 61, l 68–70).

Algatatud koolireform kutsus rahva seas esile pahameele, kuna uuendused viitasid Saksa võimude kavatsusele piirata gümnaasiumihariduse omandajate arvu ning takistada tütarlaste edasipääsu ülikooli.

1943/44. õppeaastast alates oli aga okupeeritud Ida-Alade Riigiministeriumil kavatsus panna *Ostland*’is kehtima juba uus, kolmeastmeline üldhariduskooli korraldus: 4-klassiline algkool, 4-klassiline keskkool ja 4-klassiline gümnaasium.

Seni kehtinud koolikorraldusega võrreldes oleksid uue süsteemi rakendamisega kaasnenud järgmised muudatused:

- õpilaste väljavalik keskkoolis gümnaasiumi jaoks oleks hakanud toimuma kaks õppeaastat varem;
- algkooli lõpetajatel oleks kadunud võimalus edasiõppimiseks kõrgemas üldhariduslikus koolis;
- küpsustunnistust andva kooli kursus oleks pikenenud ühe õppeaasta võrra;
- tütarlaste gümnaasiumi (eriti kodumajandusharu) lõpetajaid ei oleks saanud lugeda ülikoolis edasiõppimise seisukohalt samaväärseteks poeglaste gümnaasiumi lõpetajatega;
- kehtinud kahe selektsiooni asemel (pärast VI ja VIII õppeaastat) oleks poiste suhtes tulnud juurde kolmas selektsioon (pärast IV VI ja VIII õppeaastat) (ERA, f R-81s, n 1, s 72, l 145–145p).

Raskete majanduslike tingimuste tõttu lükkus reformi teostamine edasi sõja lõpuni. Sarnaselt nõukogude okupatsiooniga ei tohtinud ka Saksa okupatsiooni ajal meelde tuletada või taga igatseda Eesti iseseisvusaega. Vabariigi 25. aastapäeval 1943. aastal ei ilmunud näiteks Tartu Ülikooli üliõpilased, aga ka osa professoreid loengutele. Tudengid kutsusid lendlehtedes kooliõpilasi streikima. Ööl vastu 24. veebruari 1943 rebiti mõne Saksa asutuse ükselt maha Saksa vapp, mille tõttu kindralkomissar K. S. Litzmann tahtis ülikooli sulgeda. Viidi läbi ülekuulamised, Tartu Ülikooli prorektor A. Mathiesen pidi kohalt lahkuma, rektori vastu ei saadud midagi ette võtta, kuna ta ei viibinud sel ajal Tartus. Võitlus Eesti iseseisvuspäeva pühitsemise pärast kordus ka 1944. aastal (Angelus 1995:256–257).

Õpetajate kaader

Pärast esimese nõukogude aasta möödumist oli küüditatud, mobiliseeritud, arreteeritud, mõrvatud, evakueeritud ja teadmata kadunuks osutunud 651 pedagoogi, mis moodustas ligi 13% vabariigiaegsest õpetajaskonnast.

Möödus mõni kuu Saksa okupatsiooni algusest ning õpetajaid tabas uus selekteerimislaine. 19. septembril 1941 maa- ja linnavalitsustele edastatud ringkirjas palus H. Mäe saata Haridusdirektoriumile ümberpaigutamisele ja vallandamisele kuuluvate õpetajate ning vakantsete kohtade nimestik. Neli päeva hiljem ilmus täiendav korraldus, mille alusel lõpetati kõikide pedagoogidega teenistuslik vahekorid – algas õpetajate poliitilise meelsuse väljaselgitamine (ERA, f R-81s, n 2, s 180, l 2).

1942. aasta kevadeks oli poliitiline politsei kogunud pedagoogide tegevuse kohta esimesel nõukogude aastal piisavalt andmeid, sellest lähtuvalt tühistati 27 septembril 1941 ilmunud “Määrus koolide õppejõudude ametisse seadmise kohta” ning töötavate õpetajate ametivahekord tunnistati lõpetatuks alates 1. augustist 1942. Uus pedagoogide ametisse kinnitamine viidi läbi kolmes järgus:

- kutsega õpetajad, kes koolivalitsuse juhataja otsusel võisid jääda senistele kohtadele, kinnitati 1942. aasta juuni keskel;
- kutsega õpetajad, keda senistele kohtadele polnud soovitatav jätta ja kes esitati uutele kohtadele, kinnitati juuli keskpaigas;
- kutseta õpetajad kinnitati 1. augustiks, kui kohale ei leidunud kutsega kandidaati (ERA, f R-81s, n 1, s 82, l 38).

Saksa okupatsiooni ajal kasvas märgatavalt kutseta ja naisõpetajate arv. Kui enne sõda moodustasid naispedagoogid 51% algkoolide õpetajaskonnast, siis 1942/43. õppeaasta algul oli see protsent kasvanud 63-ni. 1943. aasta 1. jaanuari seisuga töötas algkoolides 575 kutseta õpetajat.

Saksa okupatsioon oli nõukogude omaga võrreldes eestlastele leebem. Sel ajal toimus Eesti kultuuri- ja hariduselus märgatav elavnemine, mille tingis nii Eesti Vabariigi aegse kultuuriarengu realiseerumine ja haridussüsteemi taastamine, aga ka nõukogude režiimist pääsemise eufooria ning asjaolu, et eestlaste poliitiliste pürgimuste tõkestamine uute okupantide poolt sundis rahvuslikku energiat suunama kultuuri- ja haridusvaldkonda.

Tutvus natsionaalsotsialistliku hariduse ja kasvatusena jäi eesti koolil ning rahval napiks, kuna tegu oli sõjaajaga ja sellest tulenevate erakorraliste poliitiliste, majanduslike ning eluolu tingimustega.

Saksamaa natsionaalsotsialistlikel juhtidel polnud kunagi kavas ühelegi maale ega rahvale, mida nad plaanisid vallutada, pakkuda vabadust ja suveräänsust. Jättes kõrvale hetkeks vallandunud rahva positiivsed emotsioonid seoses punase võimu varisemisega, oli sündmuste olemus karmilt konkreetne – üks okupatsioon asendus teisega.

Väikerahvastel, eriti neil, kes oma rahvuslik-riikliku iseseisvuse olid kaotanud II maailmasõja puhkedes või siis selle “eelmängudes”, oli väga vähe võimalusi milleski kaasa rääkida. Praktiliselt püüti aga nende tulevikku määratleda “suurte otsustajate” poolt just 1941 – 1942. aasta vahetusel. Sõjalises ja poliitilises heitluses polnud ümmarguselt miljonilise elanikkonnaga anastatud maatükil, nagu seda oli Eesti, praktiliselt mingit tähtsust. Kõige selle tõttu polnud ka rahvast esindavatel haridus- ja valitsusjuhtidel ühel või teisel pool rindejoont erilisi võimalusi kaasa rääkida Eesti reaalse tuleviku, hariduse ja kultuuri kujundamise suhtes (Ant 1999:176, 177).

Eesti riigi ja rahva saatus pikkadeks aastakümneteks otsustati tasanditel, kus tehti suurt poliitikat. Rahvaste ja nende sõjameeste osaks jäi esialgu vihata ja tappa, kaitsta ja rünnata, nii nagu asju korraldasid selle maailma vägevad.

07. jaanuar 2003

KASUTATUD ALLIKAD:

Avaldamata allikad:

ERA, f R-81s, n 1, s 46

ERA, f R-81s, n 1, s 61

ERA, f R-81s, n 1, s 67

ERA, f R-81s, n 1, s 72

ERA, f R-81s, n 1, s 82

ERA, f R-81s, n 2, s 180

Avaldatud allikad:

Adamson, A., Valdmaa, S. (1999). Eesti ajalugu gümnaasiumile. Tallinn: Koolibri.

Angelus, O. (1995). Tuhande valitseja maa: Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941–1944. Tallinn: Olion.

Ant, J. (1999). Eesti 1939–1941: Rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn.

Nurmiste, E. (1943). Kutsehariduse korralduse uus ilme. Eesti Kool. 1, 9–16.

Tomasson, E. (1970) Hariduspoliitikast Eestis Saksa okupatsiooni aastail (1941–1944). Nõukogude Kool 7, 485–490.

ÜKS NUTAB, TEINE NAERAB [HUUMORINURK]

TOBUKÄO KUKKUMISI

Kala on inimene, aga ilma jalgadeta. Kaladel on jalgade asemel lestad. Lestad on kalal kõhu ja saba all. Ja seestpoolt on kala huvitav – soolikad ja liha.

Kalad on kaetud õhukeste rõngakujuliste rõngastega.

Samal ajal kui kala hingab, toodab ta ka süsihappegaasi, mis väljub päarakust.

Kalad, mida tean: haug, ahven, angerjas, räim, kilu, silk, vaal, hai, rai, latikas, tint, sprotid.

Kalal käib toit veresoontes ringi.

Kalu on nelja tüüpi: lepikkalad, loomtoidulised kalad, emased ja isased kalad.

Kalad on loomad, kes paarituvad.

Vastsüündinud kalu nimetatakse marjadeks.

Vähkide ujulestad kinnituvad lõpuste külge.

Linnulaat – pealinn

Fjord – mägiliustik

Narta – liikuv jää

Tundru – inimene, kes elab tundras

Antarktika tunnused (kõiged):

1. põdrad

2. jänesed

3. marjad

Tulemägi – mäekene

Asimuut – teaduskraad

Kuumaveeallikaid saab kasutada imetlemiseks.

Oras – teravili, millest tehakse makarone.

Oras – viljapea külljes olevad harud, mis paiknevad iga tera küljes.

Õikultuurid – raps, oder, lina

Kartulit kasutatakse õlle tegemiseks

Tärglase olemasolu kartulis tõestatakse tilkutiga.

Taimed ei saa kunagi elada ilma valguseta, sest siis nad ei saaks sünteesi toota.

Maailmajaod on kindlad kohad või asukohad kindlal maal.

Teod on kahesoolised, sest neil on kaks soolt.

Loodusõnnetustest võib Itaalias esineda nii Euroopa kui ka Aasia.

Energialiigid on vesi, pistikud, juhtmed jne.

Kaheksanda rühma elemendid ei moodusta ühendeid sellepärast, et nad levivad mööda maailma.

Leetumine on loodusvööndite paljunemine

Keemiline murenemine tekib siis, kui vett tuleb taevast.
Millisest loodusvarast on Eestis kõige suurem puudus? Rahast ja bensiinist.
Looduskaitse on selline kaitse, kus ei või kedagi tappa ega kaasa lohistada.
Kalad võtavad suu vett täis ja pärast tuleb see tagant välja.
Koerad on targad loomad, nemad ei karda vahest külma.
Talv on imetore, kahju on see, et ta peab ära minema ja teinekord tagasi tulema.
Seemnete idanemine sõltub ühiskonna temperatuurist.
Suured linnud söövad oma saagi mitme päevaga, väikesed linnud mõne tunniga.
Lindude rändamiseks nimetatakse seda kui linnud ei ela ühe koha peal, vaid elavad kahes kohas ja
kui neil tuleb instinkt, siis nad lendavad ära.
Hulgulinnud on kodulinnud – meil lähevad kanad suvel välja kuuti ja talvel rändavad lauta tagasi.
Vaevakask on väikeste kaselehtedega samblik.
Jäämägi – peal on jää ja all on mägi.
Looduses on ilusad linnud, kes talvel siia jäävad, üks nendest on vares.
Koer kui pissib lume peale, siis on lumi kollane nagu oleks see lutsukomm.
Kalad käivad iga natukese aja tagant vees.
Pöörijoonest allpool on öö ja pealpool ei ole ööd.
Sisemeri on meri, mis ühendab vett ühe või mitme saarega.
Sel ajal, kui jää sulab, tekib vett aina juurde ja väikesed järved muutuvad sajade aastate pärast
ookeanideks.
Mandrilised saared paiknevad keset mandrit.
Mägedes kasvatatakse lambaid, põhjapõtru, meil põhiliselt lambaid
Koloonia – kõik teevad puntras tööd.
Ühelgi maal pole karanteeritud põud.
Öö ja päeva vaheldumine tekib sellepärast, et me saaksime magada.

“Kukkumised” (“avastused”) kogus kokku ja pani kirja Laiuse Põhikooli õpetaja Epp Järv

VIIRE SEPP

Tartu Ülikooli täppisteaduste kooli direktor, M. A.

ANDED VAJAVAD HÄID KASVUTINGIMUSI

Levinuimaid müüte andekate kohta on arvatavasti see, et anded avalduvad keskkonnatingimustest sõltumata ja et nad arenevad mistahes oludes, st andekad tõusevad igal juhul esile. Paraku on see tõdemus sügavalt ekslik. Juba oma isiksusliku eripära ja tundliku meelelaadi tõttu võivad andekad sageli sattuda kas isolatsiooni või konflikti ümbruskonnaga, neile on iseloomulikud probleemid konformsusega ja autoriteetide tingimusteta tunnustamisega, nad loovad sageli oma isikliku väärtussüsteemi, mis ei tarvitse kattuda üldiste moraalinõuetega, tihti on nende sotsiaalsed oskused nõrgalt arenenud jne. Kõige sagedamini ilmnevad raskused keskkonnas, kus võimekatel lastel puudub stimulatsioon intellektuaalseks arenguks. Seetõttu on andekad päris kindlasti hariduslike ja kasvatuslike erivajadustega lapsed. Koolis, kus õpetaja jõud ja aeg kuluvad peamiselt nõrgemate õpilaste järjele aitamiseks, jäävad just andekad pahatihti tähelepanuta, sageli ei ole pedagoogid saanud ka piisavalt ettevalmistust tööks andekate lastega. Koolis edasijõudmatuteks tembeldatud või käitumisraskustega õpilaste hulgas on kindlasti niisuguseid õpilasi, kelle annet ei ole kas õigel ajal märgatud või selle arenguks soodsaid tingimusi loodud. Ammugi on loobutud andekate identifitseerimisest ainult IQ testide järgi, kaasaegsed andekuse mudelid kirjeldavad andekust keskmisest kõrgemate vaimsete ja/või erivõimete, loovuse ja huvi ühisosana, mille avaldamiseks on katalüsaatorina vaja soodsat keskkonda ja õnne.

Jättes siin kõrvale andekate identifitseerimisega ja nende sotsiaalsete ning isiksuslike probleemidega seonduva, vaatleksime võimalusi võimekatele õpilastele soodsate arengutingimuste loomiseks koolis. Ülevaate aluseks on 2002. a oktoobris ECHA (*European Council for High Ability*) 8. aastakonverentsil kuuldu. Konverentsil osales 222 delegaati 34 riigist, lisaks eurooplastele oli osalejaid ka USAst, Kanadast, Argentiinast, Brasiiliast, Koreast, Iisraelist, Indoneesiast, Austraaliast jm.

Andekate-pedagoogika (*gifted education*) vaatevinklist on üldharidussüsteemis kolm peamist moodust orienteeruda andekate laste arendamisele, need on aktseleratsioon, õppekava rikastamine ning kooliväline tegevus.

Aktseleratsioon ehk õppekava läbimine kiirendatud korras on olulisim võimalus andekatele õpilastele individuaalsete õppekavade koostamiseks. Selleks võib olla klassi- või ainekursuse vahelejätmine (üle hüppamine, ainekava "kokkupakkimine" vms), integreeritud õppekavade rakendamine (näiteks koostöös firmadega), individuaalõpe mentorite juhendamisel, kõrgkoolikursuste kuulamine gümnaasiumiastmes – viimased kaks on Eesti tingimustes reaalinetes realiseeritavad näiteks TÜ täppisteaduste kooli vahendusel. Paljudes riikides (Ameerika Ühendriigid, Austraalia, Iisrael) on aktseleratsioon laialt levinud praktika. Eestis on individuaalse õppekava koostamise ja rakendamise korralduslikud alused reguleeritud HM määrusega 12.09.1997/17, muudetud 03.01.2002/2 (RTL 2002, 8, 68), mis lubab koostada individuaalseid õppekavu, mis võivad esitada kooli õppekavaga võrreldes (vähendatud nõuete kõrval) kõrgendatud nõudeid üldkohustuslikule õppesisule ja -tulemustele, minemata vastuollu põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekavaga. Määruse klausel, mis ütleb, et individuaalse õppekava alusel õpetamiseks ei nähta ette eraldi tasustamist riiklikest vahenditest, teeb individuaalsete õppekavade koostamise väga keeruliseks (kui mitte võimatuks).

Teine moodus – **õppekava rikastamine**. Sellesse kategooriasse kuulub päris kindlasti näiteks Forseliuse Seltsi ühinenud koolides toimuv uurimuslik õpe või mistahes muu iseseisev (süvendatud) töö mingis ainevaldkonnas, süvaklassid, aineriingid, vaba- ja valikained – meie haridussüsteemiski küllalt levinud. Iseasi, kas kooli pakutavate vaba- ja valikainete kaudu saavad realiseeruda kõikide õpilaste huvid. Hea näitena võib siin tuua Iisraelis Hugordonis tegutseva

andekate arendamise keskuse, kus on erinevate huvidega 4.–6. klasside õpilastel võimalik osaleda erinevates ringides: matemaatika, kujutav kunst, kommunikatsioon, maagiline teadus (eksperimendid ja laboratoorsed tööd), keskkond ja internet (osalemine GLOBE projektis), arheoloogia, noored reporterid (oma ajalehe toimetamine) jms paljudes meie koolideski tuttavad huvitegevused. Esiletoomist väärib see keskus seetõttu, et koondatud on kogu linna inim- ja rahaline ressurss. Ka meil ei suuda iga kool üksikuna rahuldada kõikide oma õpilaste erinevaid huvisid. Miks mitte koondada mõneks tunniks nädalas näiteks kõiki linna või piirkonna koolide nutikaid matemaatikuid mõne maakonnas teada-tuntud tippõpetaja juurde aineringi (või kaugõppekooli) – häid sellesuunalisi algatusi on siinmail teada Narvas ja Saaremaal. Üheks õppekava rikastamise viisiks võiks olla väga edukalt ka kõrgemat ainealast pädevust andvate koolitusasutuste (nagu muusika-, kunsti-, või spordikoolid, TÜ täppisteaduste kool jm) kursuste arvestamine õpilase kodukooli vaba- või valikainena, mis annaks suuremad võimalused koolidele oma õpilaste võimeid ja huvisid arvestava õppekava loomiseks. Sellist täienduskoolitust võib korraldada ka ühe kooli piires.

Uurimusliku õppe kontekstis võiks ehk huvi pakkuda, missuguse põhjaliku valikuga otsib noori talente Korea teaduste akadeemia meie kunagise Õpilaste Teadusliku Ühingu taolisesse noorte uurijate gruppi. Kuna valdkonnaspetsiifiline teaduslik talent ei ole n-ö üldvõime, mida oleks võimalik mõõta testidega, siis mõeldakse seda teaduste õppimise ja praktilise teadusliku tegevuse käigus. Esimesteks valikukriteeriumideks on silmapaistev huvi mingi ainevaldkonna või teema vastu, tugev motivatsioon, loovus, kõrge võime luua ning kasutada empiirilisi teste ja selgitusi. Olulisteks looveelduste näitajateks on kaldumus mitmekesisuse otsimisele, erinevate hindamis- ja mõõtmismeetodite kasutamine, eelarvamustevabadus, originaalsus, mõtlemise voolavus ja paindlikkus. Esmane valik tehakse dokumentide – avaldused, tunnistused ja iseloomustused, soovituskirjad jms alusel. Järgmises voorus tuleb sooritada loovustest ja lahendada probleemülesandeid (meie mõistes nn olümpiaadiülesandeid), viimasesse vooru pääsejatele toimub teaduslaager ja intervjuud. Korea kiire tehnoloogiline areng tugineb suuresti sellisele sihikindlale tegevusele teadusandekate noorte erialase arengu suunamisel.

Andekate väljaselgitamise ja ühtlasi nende arengu stimuleerimise olulisemaid **kooliväliseid** kanaleid on mitmesugused konkursid, võistlused ja olümpiaadid. Olümpiaade ja konkursse korraldatakse kogu maailmas. UNESCO egiidi all toimuvatel rahvusvahelistel teadusolümpiaadidel on osalevaid riike 80 ringis. Õpetajatel ei maksaks väga närveerida võistlusülesannete raskusastme pärast. Otse vastupidi – õpilased pigem tunnevad rõõmu ja naudingut just keerulisemate ülesannete lahendamisest, reprodutseeriv tegevus andekat õpilast ei huvita. Ühes hiljutises uurimuses näiteks selgus, et ainult kolm õpilast täppisteaduste ja bioloogia olümpiaadide lõppvoorude 198-st osalejast arvas, et olümpiaadil peaksid olema kergemad ülesanded (vt V Sepp "Võistlus või koostöö" Haridus 3/2002). Sama uuringu tulemuste põhjal võib üldistada, et olümpiaadil nõrgemini esinenud õpilaste puhul ei ole probleem mitte nende väheses andekuses või motiveerituses, vaid pigem selles, et nendega ei tegelda piisavalt. Maakonnad ja linnad, kus toimub aktiivne ainealane klassiväline tegevus, korraldatakse piirkondlikke ja koolidevahelisi võistlusi jms, ei kao ka üleriigiliste olümpiaadide protokollidest. Täppisteadustes võiks esile tuua umbes 30–40 kooli, kus õpilaste ande arengut toetavad kas reaalainete õpetamise tugevad traditsioonid või mõni väga entusiastlik õpetaja. Maakondlikel olümpiaadidel põhikooli vanuseastmes silma paistnud koolide õpilasi võib gümnaasiumiastmes kohata juba suurlinnade eliitkoolide nimekirjades ja nii võibki jääda mulje, nagu oleksid andekad ainult linnalapsed, kuid selliseid väikekoole, kus osatakse õpilaste ainehuvi märgata ja nende arengut stimuleerida, on meil väga palju. Mõnes aines on märgata vene koolide pidevat olümpiaadiedu, selle üheks põhjuseks on päris ilmselt silmapaistvate õpetajaisiksuste tegevus ja mõjuväli.

Maailmas juba parkümmend aastat tegutsenud tuhandete teaduskeskuste (maailma esimene teaduskeskus Exploratorium San Franciscos loodi 1964. a, tuntuimad veel Heureka Soomes, Experimentarium Taanis, Londoni Teadusmuuseum jne) eeskujul on samasugused teadusi populariseerivad keskused loodud ka Eestis: Tallinnas Energiakeskus ja Tartus Ahhaa (mis samuti peagi endale püsiva kodu saab). Laste teadushuvi äratajatena on niisuguste keskuste tegevus

hindamatu. Lisaks pakuvad sellised interaktiivsed keskused koolidele ammendamatuid võimalusi aineõpetuse mitmekesistamiseks ja näitlikustamiseks.

Saksakeelsetes riikides on pikad suvekoolide traditsioonid. Nii näiteks toimuvad Saksamaal üleriigilised nn õpilaskadeemiad. Kuues eri paigas toimuvate 2-nädalaste akadeemiate kavas on igas 6 kursust, töötatakse 4–5 tundi päevas, tutvutakse vastava ainevaldkonna terminoloogia, uurimismeetodite ja kirjandusega, eesmärgistatud tegevuse tulemusena valmib mingi projekt, essee, uurimistöö vms. Osalejateks on üks õpilane igast Saksamaa koolist, spetsiaalse kutse saavad olümpiaadide ja konkursside parimad, viimastel aastatel on lisandunud ka rahvusvahelise osavõtjaskonnaga suvekursused. Austrias on 2003. a suvel plaanis korraldada suveakadeemia EÜ riikide koolinoortele, kuhu oodatakse ka Eesti õpilasi. Peamiselt gümnaasiumi vanema astme õpilastele mõeldud 10-päevase suvekooli kavas on 17 erinevat kursust. Selliste suvekoolide loomulikuks osaks on mõistagi ka sport ja meelelahutus. Meeskonnatöö oskuste treenimiseks, mis tänapäeval mängivad olulist rolli mistahes valdkonnas, sealjuures ka teadustegevuses, on sellised suvekursused ilmselt parim võimalus.

Nii kogu Euroopa kui ka Eesti kogemuse põhjal võib öelda, et suurimaks probleemiks on heade juhendajate ja entusiastlike õpetajate defitsiit. Loovad, kompetentsed, oma tööd ja lapsi armastavad õpetajad on õpilaste arengu võtmeisikud nii väikeses Eestimaa külakoolis kui ka metropoli elitaarses erakoolis.

LAPS KUI LOOJA

Autorid: Riina Õun – olen Paide Gümnaasiumi algklasside õpetaja. Oma igapäevatoos õpetan 7–10- aastaseid lapsi. Olen ka Järvamaa algklassiõpetajate ainekomisjoni juht, koordineerides õpetajate täiendkoolitust ja maakondlikke õpilasüritusi. Lisaks olen Avatud Meele Instituudis koolitaja.

Irene Artma – olen Viljandi Maagümnaasiumi eesti keele, kirjanduse ja meediaõpetuse õpetaja. Õpetan lapsi vanuses 10–18 eluaastat. Olen ka Viljandi Kultuurikolledži lektor, viies läbi seminare ja loenguid, mis on seotud sotsiaalsete ja kommunikatiivsete oskustega. Olen Avatud Meele Instituudi koolitaja.

Elame erinevates linnades – Paides ja Viljandis – ning õpetame erinevas vanuses lapsi, kuid meid seob see, et teeme koostööd RWCT koolitajatena. Samuti juhtisime oma maakonnas üle-eestilist heategevusprojekti, mille idee ja teostus tuli Avatud Meele Instituudi ja Eesti Lugemisühingu koostööst. Oma igapäevases koolitöös juhindume põhimõttest, et lapsel tuleb õpisituatsioonis anda võimalusi loominguks tegevuseks ja iseseisva mõtlemise arendamiseks.

Õpetamisel võib lähtuda kas ainest või lapsest. Õpetajast sõltub, kas lapsel on võimalusi oma mõtteid ja ideid avaldada ning neid teostada. Õpetaja peab oma töös seadma esikohale lapse, tema isikupära ja arengu. Meie kogemus on tõestanud, et oluline on kinni pidada mõnedest lihtsatest põhitõdedest, mis aitavad lapsel avastada oma tugevaid ja nõrku külgi ning toetavad tema isiksuslikku arengut. Alljärgnevalt esitame põhimõtted, mida järgime oma töös ja mis iseloomustavad meie väärtushinnanguid õpetajana. Elus on ju tihti nii, et käitunud ja tegutsend intuitiivselt õigesti, kuid oma tööd reflekteerides ja väärtushinnanguid sõnastades annad eelkõige iseendale võimaluse oma edasist tegevust paremini planeerida.

Suhtumine lapsesse kui loojasse on universaalne. See tähendab, et igas vanuses õpilased on võimelised looma. Loomingulisus ei kasva ega teki vanusega, see on kogu aeg olemas, tuleb ainult julgustada lapsi ennast avama ja avastama. Kui sellega õigel ajal ei tegelda, võib tahe ja oskus luua väheneda või hoopiski kaduda.

Tihti peale arvavad õpetajad, et erinevas vanuses lapsed suudavad õppida vaid spetsiifiliselt sellele vanusele mõeldud meetodite abil ja seetõttu ei üritatagi pakkuda algklassiõpilastele oma seisukohta, isiklikku nägemust pakkuvaid ülesandeid ja harjutusi. Meie kogemus nii õpetajatena kui koolitajatena on näidanud, et nii alg-, kesk- kui vanema astme õpilased võivad õppida samu õpistrateegiaid kasutades, tulemus sõltub lapse isikupärast, kogemusest ja teadmistest. Igal juhul on sellised ülesanded inimese vaimseks arenguks olulised. Meie koolitusrühmades on koos erineva

aine ja vanuseastme õpetajad, kes proovivad oma tundides rakendada neid õpistrateegiaid, mida nad koolitusel kogevad. Paljude üllatus on suur, kui nad kuulevad kolleegide kirjeldust sellest, kuidas üks ja seesama strateegia andis tulemusi erinevate ainete, teemade ja vanuseastmete puhul.

Näiteks käsitlesime mõlemad oma õpilastega kodu-teemat, üks meist 11 klassi väliskirjandust õppides W Shakespeare'i "Hamleti" puhul ja teine Eesti Vabariigi iseseisvuspäeval. Mõlemad kasutasime õppimisprotsessi refleksiooniks 5-realist luuletust ehk *cinquaini*. Iga õpilane koostas oma salmi, milles väljendas oma tundeid ja arusaama sellest teemast ning valis just need sõnad, mis tema jaoks märkisid kõige täpsemalt kodu mõistet.

Kaks esimese klassi õpilast kirjutasid nii:

KODU
ARMAS ILUS
NAERAN KÕNELEN ÕPIN
MULLE MEELDIB MINU KODU
PEREKOND
KODUKE
VÄIKENE ROHELINE
MÄNGIME SÕÖME VAATAME TELEKAT
EMA-ISA VEND JA MINA ÜHESKOOS
PÕLLU 2, PAIDE

11. klassi õpilaste kaks tööd olid sellised:

Kodu
Kõle, hirmutav
Reetmine, tapmine, iseendas selgusele jõudmine
Minu kodu – minu kindlus?!

Vangla
(Taani)maa
Tõe otsimine, kahtlemine, otsustamine
Olla või mitte olla?
Kõike muud kui kodu

Õppimine on loominguline tegevus. Õppimine on produktiivne siis, kui teadmised saadakse aktiivselt tegutsedes, õpetaja ja õpilase loomingulises koostöös. Sellises protsessis on mõlemad pooled, nii õppiija kui õpetaja, tegutseja, täideviija, aktiivse mõtleja rollis ja mõlemad täiendavad teineteist. See annabki võimaluse olla loominguline. Õpetajana on väga hea tunne, kui tunnis järsku taipad, et oled õppinud midagi oma õpilastelt. Näiteks on koostöö tunnis vanemate õpilastega õpetanud, et kui õpetajal on küsides "Kes on nõus oma tööd teistele ette lugema" kannatust oodata, siis leidub alati keegi, kes pärast pausi ise ütleb, et tema on nõus ning seejärel tuleb teisigi vabatahtlikke esinejaid. Tavaliselt ütleb õpetaja ju ise, kes peab oma töö esitama. Kui tahame, et õppimisse suhtutaks loominguliselt, peame andma õpilasele võimaluse, et ta saaks näidata üles initsiatiivi ja esinemisjulgust.

Oluline on anda tunnis loomingulisi ja oma arvamust kujundavaid ülesandeid ja nende kaudu kinnistada õpitud reegleid ning fakte. Kui õpilane on pidanud tegema jutukese, kus ta kasutab näiteks geograafias õpitud kliimavöötmekaid, peab ta antud teemale mõtlema ootamatust vaatenurgast ning see sunnib teda selle teema ja mõistetega mitmekülgsemalt tegelema ning seega saab ta ka terviklikuma pildi õpitust. Alguses raske ja arusaamatu materjal muutub loomingulise tegevuse kaudu omasemaks, isiklikumaks ja arusaadavamaks. Kahjuks on meie koolitajakogemus näidanud, et paljud õpetajad ei julge loomingulisi meetodeid kasutada, sest nad pole ise kaua aega loominguliselt aktiivsed olnud ja on unustanud loomevõime olemasolu ja selle võimalused.

Õpetaja ülesandeks on märgata, aidata, suunata ja julgustada, toetada ning tunnustada õpilast tema loomisprotsessis. Nagu ütleb hiina vanasõna: ära räägi seda, mida õpilane saab ise rääkida; ära näita seda, mida õpilane saab ise näidata; ära tee seda, mida õpilane saab ise teha. Kerge öelda, raske täita. Kuidas arendada laste iseseisvat mõtlemist, mitte öelda kohe õige lahendus, lihtsam tee tõeni ise ära? Täiskasvanuna on vahel väga raske leppida mõttega, et õppimise puhul on vahel kasulik jalgratast leiutada ja käia pikem tee, kuigi ka lühem on olemas.

Kui väike õppur avastab iseseisva uurimise, võrdlemise või lugemise teel mõne põhitõe, siis saadud rõõm ja uhkus iseenda tubliduse üle aitab ka seda põhitõde kauaks meelde jätta ja mis peamine – seda rakendada erinevates olukordades.

1. Õpetajakoolitus

Iga õpetaja vajab aeg-ajalt enesetäiendamist. Kui sa tassist annad, siis pead aeg-ajalt ka seda tassi täitma. Et õpetaja oleks oma töös loominguline ja värske, on tal vaja saada uusi ideid. Meie õpetajate koolitajatena anname uusi ideid õpetajaid õpilastena tegutsema pannes. Kui õpetaja saab õpilase rollis kogeda, mis tunne on ühte või teist õpistrateegiat kasutades õppida, mis on selle võtte plussid ja miinused, siis oskab ta klassis õpetades rohkem arvestada oma õpilaste eripära ja isiksuslikke võimeid.

Näiteks osalesime me mõlemad projektis “Raamat lapselt lapsele” kus lapsed kirjutasid raamatuid teistele lastele. Aga enne kui lapsed kirjutama hakkasid, pakkusime me oma maakonnas õpetajatele välja võimaluse tutvuda mõningate võtetega, mis aitavad lastel ennast loominguliselt avada. Näiteks võib kirjutada raamatu mitte üksinda, vaid rühmas. Ühiselt kirjutatakse jutule algus, luuakse koos karakterid ning kirjeldatakse tegevuspaikasid. Seejärel kirjutab igaüks ise oma loo. Lood loetakse oma väikses rühmas ette, otsustatakse järjekord, tehakse vajadusel veel täiendusi ning vormistatakse raamatuks. Sellest raamatu loomise seminarist kujunes välja väga emotsionaalne koosviibimine, kus sai palju naerda. Ja tänu oma positiivsele kogemusele olid õpetajad oma õpilastele väga head juhendajad. Me saime heategevusprojekti raames palju just selles vormis kirjutatud õpilaste raamatuid. Sellelt seminarilt saime kinnitust, et ainult avatud meelega õpetaja suudab õhutada õpilast looma ega võta ära õpilase avastamis- ja loomisrõõmu.

2. Kogemus – heategevuslik projekt “Raamat lapselt lapsele”

Aastatel 2000/2001 kuulutas Eesti Vabariigi president Lennart Meri välja Eesti Raamatu Aasta, mille raames Eesti Lugemisühing ja RWCT viisid läbi üle-eestilise heategevusprojekti “Raamat lapselt lapsele” Ürituse mõte seisnes eelkõige selles, et just lapsed on loojad, autorid.

Raamatuid tehti nii koolis kui kodus, nii ükski kui grupiga. Abiks olid nii õpetajad kui vanemad. Autoriteks olid tõesti igas vanuses lapsed. Sihtgrupiks olid eelkooliealised, umbes 4–7-aastased lapsed. Seetõttu olid raamatud hästi värvilised, paljude piltidega ja suhteliselt lihtsate tekstidega. Kirjutatud jutud rääkisid headusest, kodust, tähtsatest asjadest väikese inimese elus. Näiteks üks esimese klassi tüdruk kirjutas oma ehetest ja mänguasjadest, aga ka raamatutest ja televiisorist. Usume, et see lihtne jutuke võib pakkuda äratundmisrõõmu mõnele teisele väiksele, võib olla isegi temast nooremale tüdrukule. Aga teame, et nii mõnelegi täiskasvanule tuletas see jutt meelde oma noorust.

Neid raamatuid kingiti eelkõige lasteaedadele. Paljudes linnades viisid õpilastest autorid raamatud sellesse lasteaeda, kus nad olid ise käinud. Veel kingiti õpilasloomingut lastehaiglatele, pühapäevakoolidele ja raamatukogudele, aga ka lihtsalt oma tuttavatele väikestele sõpradele.

Laps, kes ise loob, tunneb huvi ka teiste loomingu vastu ja oskab seda mõista ning hinnata. See on eelduseks hea lugeja kasvamisele ja kasvatamisele.

HELJO SAAR

Osula Põhikooli algklasside õpetaja

UURIV ÕPPETÖÖ ON HUVITAV ALGKLASSIDE ÕPILASTELEGI

Sissejuhatuseks. Niinimetatud uurivat õppetööd on tehtud koolis ajast aega. Nii olen ka mina eesmärgiks seadnud, et laps peab juba väikesest peale õppima kogu maailma nägema lahtiste silmadega, tahtma kõike teada, olema kõigest huvitatud. Et seda saavutada, tuleb väga palju lapsega koos olla. Vastates tema küsimustele, tekib lapses järjest suurem huvi ümbritseva vastu. Nii saab ta väikelapse-east alates väga palju teadmisi, mis lapse kasvades järjest süvenevad.

Lapse kasvades peab tema maailma avardamisele pöörama veelgi enam tähelepanu igas ainetunnis. Et seda tööd huvitavamaks muuta, olen enne matku ja õppe-ekskursioone andnud igale õpilasele kätte paljundatud osakese sellest kaardist, kus on olemas õppesõidul külastatavad punktid.

Iga õpilane saab ülesande otsida raamatukogust või internetist nende kohta teavet ja kohale jõudes rääkida sellest ka teistele klassikaaslastele. Teel olles aga leiavad lapsed kogu aeg paljundatud skeemil olevad punktid ning teevad selle läbimise kohta märkuse. Nii olen ülesanded laiali jaganud mõnikord ka loodusõpetuse ja muudeks tundideks.

Miksikesese viktoriinid

Pidevat uurimist ja materjali otsimist on paaril viimasel aastal pakkunud veel MIKSIKESSE viktoriinisarjad. 2001/2002. õppeaasta II poolel toimus kuuajaliste vahedega viktoriinisari III klassi õpilastele.

I etapp oli eesti keele viktoriin, kus näiteks kirjavahemärkide küsimus või sõnade tähestikulisse järjekorda seadmine ei pakkunud erilist pinget. Seevastu aga Astrid Lindgreni rohkearvuliste teoste pealkirjade õige määramine või kirjanduslike tegelaste õigesse ritta sättimine nõudis juba päras palju raamatukogus otsimist ja nuputamist. Aga tulemus oli väga meeldiv ja innustav. Juba esimese etapi lõppedes naeratas loosiõnn Mairole. Maksimumi punktide arvu said temale lisaks veel neli klassikaaslast (õpilasi on meil klassis 10).

II etapi küsimusteks olid matemaatikaülesannete lahendamine, kus samuti kolm õpilast said täistabamuse.

III etapi lahendamine nõudis teadmisi loodusõpetusest. Kui ilmakaarte ja loomade nimedega ei olnud raskusi, siis toiduahela koostamine või ristsõnasse õigete heintaimede ja erinevate marjade ja õigete lindude leidmiseks pidi otsima juba abi teatmeteostest või internetist, sest pole ju nii lihtne teada saada, kas rebane murrab jänesepoegi või mitte.

Kevadel toimus veel viktoriin NOORED JA NUTIKAD ning üldkokkuvõttes saavutasid pooled õpilased maksimaalse punktide arvu. 2002/2003 õppeaastal olid neist lastest saanud juba IV klassi õpilased. MIKSIKESSE viktoriinid jätkusid. IV klassile oli viktoriinisari MINA KA! MINA KA! Soojendusvoor toimus oktoobris. Maksimaalse punktide arvu said viis meie klassi õpilast.

Esimese voo küsimused nõudsid juba matemaatiliste pähklike puremist, meie metsade karuoti sünnipäeva, riulile eksinud lasteraamatutegelaste õigesse raamatusse tagasiminekut, ettekujutust vesioinast, Eesti saarte ja neemede tundmist. Nendele vastamiseks oli vaja kasutada mitmesuguste teatmeteoste abi. Palju vaeva ja otsimist nõudis küsimus, millega taheti teada saada, kes on Eesti sportlastest kahekordne olümpiavõitja. Lõpuks aitas ainult internet, sest 10-aastased ei tea ju midagi sellest, kuidas Erika Salumäed Tallinnas Raekojaplatsil pärast olümpiakulla teistkordset võitmist kätel kanti. Sellepeale, et varblane lendabki kogu aeg oma sabast eespool, ei tulnud mitte keegi. Nii vedaski alt meid hoopis mingi naljaküsimus.

Teise voo küsimustes tuli juba raskemaid pähkleid. Need nõudsid laialdasemat silmaringi, suuremat lugemust ja raamatukogudes otsimist. Alles siis saadi Astrid Lindgreni raamatute kohanimed õigesse kohta panna. Palju oli selle voo lahendamisel meile abi "Eesti keele sõnaraamatust ÕS 1999" Aga selleks, et teada saada, kuidas võisteldi antiikolümpiamängudel, tuli jälle abi otsida internetist või antiikkultuuri käsitlustest. Loogikaülesanne oli väga keeruline ja pikk. Lahendasime selle ära, kuid lugesime kokku ainult reisijaid. Seda me ei pannudki tähele, et bussijuhiga pidi ka arvestama, kuna oli küsitud inimesi. Kuid vaatamata sellele püsisid neli meie klassi õpilast ikkagi eespool.

Lõpuspurt detsembris oli mõnevõrra lihtsamgi. Raamatukangelaste ja sportlaste kõrval tuli vahet teha aamissepa ja tündersepa vahel, teada, millise riistaga mõõdetakse õhurõhku, või otsida varjuteatri kodumaad. Nuputamist jätkus aga ülesande, milles oli laual vaheldumisi kolm veega ja kolm tühja klaasi, puhul. Küsitud oli seda, kuidas saab ainult ühte klaasi liigutades panna klaasid niimoodi ritta, et laual oleks järjest kolm tühja klaasi ja kolm veega klaasi. Üsna raske oli paljudel selle peale tulla, et tuleb võtta vasakult teine veega klaas ja valada vesi paremalt teise tühja klaasi, seejärel asetada klaas oma kohale tagasi.

Õnneks pidasid kõik kümme neljanda klassi õpilast vapralt lõpuni vastu, kuigi tulemused polnud enam nii hiilgavad kui III klassi viktoriine lahendades. Aga uusi kogemusi ja arvutikasutamise vilumust saadi palju juurde, rääkimata teadmistest. Kui möödunud aastal ei osanud paljud arvutit lahtigi teha, rääkimata interneti kasutamisest, siis nüüd on see oskus juba enamasti kõigil.

Oma kodukoha põhjalikum tundmaõppimine

On ju väga huvitav oma kodu ümbruses ringi liikuda, kui tead, kuidas üks või teine koht on oma nime saanud. Nii otsustasimegi III klassis kodupaiga legendid kirja panna ja ära illustreerida. Et arvutiõpetaja aitas meil need illustratsioonid korralikult ära skanneerida, saime sisuka ja kena mapi. Oma töö kirjutas igaüks loomulikult ise, valides nii pealkirja kui ka sripti. Juba II klassis sisestas igaüks enda koostatud jutukese või luuletuse arvutisse. Kodukoha mapis on kirjutatud:

1. Harjumäest ja Pühajõe vastuhakust
2. Kuidas Papimägi oma nime sai
3. Kellavõrendikust
4. Kus asub Juudapedastik
5. Pühaliisu tammest
6. Linnamäe lood
7. Sulbi tähtsamad mäed (Tornimägi, Koromägi, Kiitskimägi) ja Parmu veski
8. Kärgula mõisast
9. Sõmerpalu mõisast
10. Soe kõrtsist
11. Varesse külast
12. Kurenurmes asuvast lootsikukivist.

Vabariiklikest võistlustest osavõtt

Kuna olime juba suured – ikkagi III klassi õpilased, kellel enamusel lugemine selge, siis hakkasime hoolega uurima suuri teatmeteoseid – nii entsüklopeediaid, sõnaraamatuid kui ka erialaseid raamatuid. Et parajasti ilmus väga hea ja kõigile arusaadav “EESTI ELUSLOODUS”, siis võtsime üksteise poole sünnipäevapeole minnes selle kingiks kaasa. Nii on nüüd meil kõigil teatmeteos, mis viib igal ajal meid loodusele lähemale. Ka metsaretkedel on see truu abiline omast käest võtta.

Ühel ilusal septembripäeval kohtusime metsade keskel Hella-Mare Männamaaga. Tema kodus Kaapsool, kus laste seas tuntud “kitse-mamma” üle 30 aasta on elanud, oli väga huvitav. Lisaks kitsedele sai siin lähemalt tutvuda veel perenaise kasside ja koerte ning mis kõige huvitavam – eesliga. Omal ajal viis arhitekt Arnold Matteuse tütre Hella-Mare EPA-sse õppima just vanavanemate kodunt – Leiso talust saadud loodusearmastus. Ta ise räägib ka, et maal möödusid kõik tema suved ja ta pidas seda oma päriseluks, sest linn oli ainult üksainus pikk piin. Tööd alustas ta Hiiumaal ja just sellest perioodist on pärit “Eesti Looduses” ilmunud jutustus Hiiumaa ainukesest hundist, keda jahimehed kätte ei saanud.

Nüüd viis Hella-Mare Männamaa meid läbi Tinnipalu Võhandu jõe ääres asuva Ohvrikivi ehk Helsekivi juurde. Teel nägime keset põlist metsa looduse ürgset jõudu – mahamurdunud puud, koore all elutsevad kahjurid, kannust jõudu koguvad mitmesuguste seente perekonnad. Pärast matka said kõik ülesande. Kodus tuli otsida lisamaterjali meie kodumetsades kasvavate puude kohta. Arvutiklassis sai igaüks endale valitud puust kokkuvõtte teha.

Palju loeti ja uuriti ka meie kandis elavate loomade elu kohta. Saadi palju huvitavat teada, näiteks kasvõi seda, et meie metsades on praegu hunte kümneid kordi vähem kui karusid.

Emakeele tunnis püüti välja mõelda mitmesuguseid jutukesi, mis samuti trükiti kohe arvutisse. Väga põnev oli veel koostada selliseid tekste, kus kõik sõnad algasid sama tähega, millega looma nimigi. Näiteks siilist: ”Siil sibab samblas. Sügisel siil sorteerib seeni. Siis seisab siil soo serval. Siili sinised silmad säravad, sest siili sõbrad seikleavad saarel. Siili kaaslasteks sobib siil.” Või näiteks: Hunt hirvega haavikus: ”Hämaral hommikul hiilis hall hunt hirve. Hirv haistis hundi haisu. Hirv hüppas haavikusse. Hallivatimees hopsas hooga haavikusse. Heasoovlik hirv hakkas hundi hurjutama: “Hallivatimees, Hallivatimees, hääl heidutab heatahtlikku! ”Haruldane hirve hullutaski hallivatimeest. Hunt hüüdis: “Hüvasti!”, hiilides hiirvaikselt haavikust heinamaale.”

Lõpuks sai töö nii mahukas, et otsustasime osaleda Eesti Ühispanga ja Riigimetsa majandaja RMK korraldatud metsaraamatute tegemise konkursil, kus valiti meie raamat auhinnatute hulka ja meid kutsuti enne jõule Pähni loodusmajja. Käesoleval aastal aga koostasime metsakalendri.

Kokkuvõtteks

Nii võibki öelda, et juba algklassides saab õpilastes huvi äratada uuriva õppetöö vastu, õpetades neid lahtiste silmadega enda ümber vaatama, internetti ja mitmesuguseid teatmeteoseid

kasutama, koduümbruses vaatlusi tegema ja sellest avastamisrõõmu tundma. Väga tähtis on algastmes ka arvuti kasutamise kogemuse saamine. Siit saabki alguse töö korrektse vormistamise oskus. Koos külaraamatukogu juhatajaga õpime vajalikku materjali kätte leidma. Töö ettekandmisel saame esinemisjulgest.

AIN SISKA

Võru Kreutzwaldi Gümnaasiumi õpilane

METSADE UUENDAMINE

Ülevaade. Eesti on üks maailma metsarikkamaid riike. Ligi pool riigi territooriumist on metsade all ning metsade pindala suureneb veelgi. Umbes 40% metsadest kuulub riigile, mille majandamisega tegeleb Riigimetsa Majandamise Keskus (RMK).

Metsade uuendamise probleem on meil umbes kaheksa aasta vanune – varem seda lihtalt ei olnud. Kahjuks unustatakse tihti peale asjaolu, et metsa tuleb pidevalt uuendada. Kuna uut metsa rajatakse lastelastele, siis peab seda tegema südame ja mõistusega nagu isaisad, kes pärandasid meile okaspuuenamusega metsad, mis on kohased meie laiuskraadi metsavööndile. Uuendades metsa meie mitmekesisel metsamaastikul, on vaja tunda puuliike ja kasvukohti, et panna õige puu kasvama õigesse kohta õigel viisil. Seega on metsade õige uuendamine tulevaste põlvkondade heaolu kindlustamine.

Metsade uuendamiseks külvatakse seemneid, istutatakse puutaimi või aidatakse kaasa loodusliku metsanoorendiku tekkele. Kõige selle õigesti tegemise korral kindlustame meie suurima vara – metsa.

Mets on taimekooslus, kus peamise rinde Selle uurimistöö eesmärgiks on lugejale lühidalt ja arusaadavalt selgitada metsade uuendamise vajadust ja viise. Uurimistöö praktiliseks osaks oli minu kodukoha lähedaste riigimetsade raielankide uuendamise vaatlemine aastal 2001. Tööle on lisatud ka minu hobikorras rajatud taimla lühikirjeldus. Taimla rajamise huvi tekkiski mul tänu selle teemaga tegelemisele ja soovist ise midagi kasulikku teha.

Sissejuhatus

Metsakooslused vahetuvad pidevalt ja lähevad üksteiseks üle, seetõttu on looduses metsatüüpe raske määrata. Kõige üldisemalt võib metsad jaotada kahte suurde rühma: aru- ja soometsad. Arumetsad kasvavad lubjarikkal lähtekivimil, kus turbakiht puudub või on õhuke (looduslikult alla 30 cm). Soometsade pinnaseks on märg ja paks (üle 30 cm) turvas. Eestis on metsadega kaetud umbes kaks miljonit hektarit. Kõige enam on männikuid, eriti põhja-, lääne- ja kaguosas. Kesk-Eestis kasvavad peamiselt kuusemetsad (1).

Kujunev metsatüüp sõltub mullast. Õhukese mullakihiga paekivisel pinnasel kasvavad kidurad loometsad. Viljakatel, paksu huumusekihiga parasniisketel muldadel on levinud salumetsad. Looduslikud metsad võivad areneda puisniitudest ning soodest. Paljud praegused metsad on aga istutatud inimeste poolt. Vana metsa maharaiumisel kujuneb aja jooksul asemele uus metsakooslus – alguses valgusnõudlike lehtpuudega, hiljem vähemnõudlike okaspuudega.

Metsad on elupaigaks paljudele taime- ja loomaliikidele. Metsast saab inimene küttepuid, ehitusmaterjali ning toorainet mööbli- ja paberitööstusele. Metsadest korjatakse marju ning seeni ja käiakse jahil. Metsi peetakse keskkonna tasakaalustajateks. Neid kasvatatakse pinnase kaitseks tuulte ning vihma- ja lumesulamisvete eest. Metsaribad jõgede ja järvede kallastel kaitsevad veekogu reostuse eest, suurte sõiduteede kõrval aga lumetuiskude ja müra eest. Metsad puhastavad õhku tolmu ja mürgistest gaasidest. Üks hektar männimetsa neelab aastas umbes 25 t tolmu. Metsad seovad õhust süsihappegaasi ja toodavad juurde hapnikku. Üks hektar metsa seob suvel ööpäevas umbes 300 kg süsinikdioksiidi ja eraldab 200 kg hapnikku. Inimene ise tarvitab hingamiseks keskmiselt sama palju hapnikku, kui suudavad toota 5 puud. Üks auto kulutab mitmekümne puu ja tööstusettevõtte tuhandete puude hapnikutoodangu. Jalutamine ja sportimine metsas aitab lõõgastuda, parandab tervist ja suurendab töövõimet (6).

Ülevaade metsauuendamise strateegiatest

Metsauuendamisprotsessi kulgemine sõltub suures mastaabis (2; 4; 5):

1) piirkonna looduslikest tingimustest

- kliimaatilised tingimused, eelkõige
 - vegetatsiooniperioodi temperatuuride summa ning
 - sademete ja auramise vahekord,
- aluspinna- ja mullastikulised tingimused
 - mullakihi tüsedus,
 - põhjaveetaseme kõrgus,
 - mulla lõimisevõime,
 - mulla happelisus,
 - süsiniku ja lämmastiku vaheline suhe, st omastavate toitainete hulk, millised näitajad on kokku võetud erinevates klassifikatsioonides kasvukohatüüpidega.

2) kaasaegsetest suundumustest metsauuendamises, mis baseeruvad säästliku metsamajanduse põhimõtetel:

- bioloogilise mitmekesisuse tagamine
 - segapuistuste kujundamine puhaskultuuride ja sinna tekkiva loodusliku uuenduse baasil,
 - osa alade, eriti märjemate looduslikele uuendusele jätmise, sest seal on raske maapinda ette valmistada, kultiveerimiskohtade rajamiseks tuleks tugevasti muuta mikroreljeefi,
 - kodumaiste puuliikide eelistamine, sobivusel ja soovil ka võõrliikide kasvatamine,
 - kultiveerimisel külvi eelistamine istutusele, sest külvi korral toimub looduslik valik suurema hulga genotüüpide seast kui istutusel.
- ökoloogiliste ja ökonoomiliste seisukohtade koosarvestamine (ökoloogiline ökonoomika)
 - metsakultuuride rajamine on viljakal mullal (IA...II boniteet) kokkuvõttes kasulik, kuna lüheneb puurinde tekke stardiperiood, sest alternatiivsel meetodil – looduslikul uuenemisel – toimub uuenemine umbes 10-aastase perioodi vältel,
 - korraliku hooldamise ning valgustus- ja/või esimese harvendusraiega saame soovitud koosseisuga segapuistu, kus puuliigi osatähtsus on 70–80%,
 - rakendades harvendusraiet koos paremate puude laasimisega, saame järgmiseks uuendusraieks kvaliteetsete tüvedega puistu, mille väärtust hinnatakse vähemalt ühe osa looduskülastajate poolt,
 - hea pohla ja mustika marjasaagiga endiste männikute raiesmikel tuleb vältida raie tehnoloogiat, mis kahjustaks taimevarsi, st vältida raiejäätmete kogumist lumeta ajal oksarehaga,
 - juurepessi vältimiseks teha kuusikutes raie talvel, raie korral vahemikus 1. aprillist 1. novembrini töödelda kuusekände seenevastase preparaadiga.
- metsauuendamisel maastikulise metsakasvatuspõhimõtete rakendamine.

3) majanduslikest tingimustest:

- mineraliseerides maapinda korralikult ribadena, võib kultiveeritavate taimede/külvikohtade arv olla väiksem: vähemalt 3000 männiseemikut külvi kohta või 1500 4-aastast kuuseistikut (nooremaid taimi rohkem), kuid maapinda ette valmistamata või tehes seda väikelappidena, peab kultiveeritavate männitaimede arv olema vähemalt tuhande ja kuusel 500 võrra suurem.

Metsauuenduse tuleviku kavandamisel tuleb veel arvestada järgmiste seisukohtade ja tendentsidega:

- Säästliku metsamajanduse ja looduse mitmekesisuse säilitamise suunistes on põhirõhk pandud metsa looduslikele uuenemisele ja kultiveerimisel külvi kui looduslikuma vormi eelistamisele istutuse ees. Seda tuleb aga teha mõõdukalt ja loovalt, arvestades metsauuendamise ajaloolisi kogemusi, mis näitavad ära võimalikud õnnestumiste ja ebaõnnestumiste kohad ning erinevate uuendamismeetodite kasutamistingimused.
- Istutusmaterjali liikidest pürivad Eestis poolehoidu võitma potitaimes, mille kasvatamis- ja kasutamistehnoloogia on kõige rohkem unifitseeritav, kuid nende taimede kasutamise varasemad halvad tulemused meie rasketes tingimustes – kuivadest liikidest ja loometsadest kuni kõrgrohtunud raiesmikeneni – on sundinud ettevaatlikkusele.

- Kuna me asume segametsade vööndis, kus uuenemine pehmete lehtpuudega on rikkalik, siis tuleb lastelaste ja lastelastelaste jaoks investeringuid teha, pannes vähegi sobivatele raiesmikele kasvama mändi ja kuuske, eriti esimest, mis on väga kohanemisvõimeline erinevates kliimatingimustes, et tagada nende domineerimine meie metsades ja majanduses.
- Eestis on metsastumas või vajaks metsastamist umbes 200 000...250 000 hektarit põllumajanduslikust kasutusest väljajäänud alasid. Need uuenevad looduslikult või vajavad uuendamist esimeses põlvkonnas peamiselt lehtpuudega, sest kuusk ja määnd kipuvad kerge lõimisega põllumaadel hooldusraiete järel nakatuma juurepessi poolt, mis põhjustab juuremädanikku.
- Kuna erametsades moodustab hall lepp 10% ja kask 31%, siis suureneb vajadus väärtustada enam lepa- ja kasepuitu. Seni põlu all olnud hall lepp on väga kiirekasvuline ja temast saab oskuslikul kasvatamisel ka tarbepuitu, mitte ainult küttepuitu nagu seni, sest oma ilusa ühtlase roosakaspruuni puidu tõttu on ta juba nõutav viimistlusmaterjal. Enamvähem sama tuleb öelda arukase kohta; paberpuuduks on ta hea, kuid peaesmärgiks peaks olema sae- ja vineeripaku toorme kasvatamine.
- Saare ja sanglepa peamiseks kasvatusniõiks on märjemad kasvukohad. Kõige omanäolisem Põhjamaades kultiveeritud puudest on maarjakask, mida kaaluga mõõdetava, eriti väärtusliku puidu pärast hakatakse tulevikus kasvatama rohkem, kui on saada hea päritoluga istutusmaterjali.
- Hübriidhaab (hariliku ja Ameerika haava ristand) töötab olla eriti kiirekasvuline endistel põllualadel. Ebatsuuga näol saab parasniisketelt viljakatelt kuuse kasvukohtadelt männipuiduga võrdset ebatsuugapuitu.
- Eriti väärtusliku investeringu tulevikku teeme siis, kui rajame ka tamme- ja lehisekultuure, mis on väga pikaalised, väga väärtusliku puiduga ja väga tugevalt maastikku ilmestavad puud, nagu tõestavad suurepärased näited nii endistelt metsa- kui ka põllumaadelt.
- Kõik nimetatud puuliigid sobivad Eestimaale oma õigetesse kasvukohtadesse ja kõigil neil on väärtuslikke või väga väärtuslikke külgi. Omaniku maast, soovist ja võimalustest lähtuvalt võib kõiki kasvatada, aga kõik nad vajavad peale armastuse ja hoole ka teadmisi.

METSA UUENDAMIST PLANEERIDES (2; 3; 7):

- valitakse kasvukohatüübile sobiv puuliik,
- valitakse uuendamise viis (istutus või külv) kasvukohatüübist ja puuliigist lähtudes,
- metsakultuuri algtiheduse ja seadu valikul arvestatakse puuliiki, kasvukohatüüpi, uuendusmaterjali kvaliteeti ja loodusliku uuenduse olemasolu,
- selgitatakse välja maapinna ettevalmistamise vajadus,
- arvestatakse hilisemat metsakultuuri hooldamise ja täiendamise vajadust,
- arvestatakse ka hilisemat noore metsa hooldamise vajadust.

Meetodid ja tulemused

Vaatlused. Minu uurimustöö praktiliseks osaks oli lageraielankide vaatlemine minu kodu lähedal asuvates riigimetsades. Nende lankide uuendamise eest kandis hoolt Roosa metskonna metsnik Ilmar Ait. Aastal 2001 uuendati 17 lanki kogupindalaga 28,8 ha. Vaatlesin järgmisi lanke, millel oli tehtud männikülv või kuuse istutus:

LUHASOO

- 211-15-1,8 Männi külv (M. k.)
- 214-13-1,0 M. k.
- 211-6-2,2 Kuuse istutus (K. ist.)
- 214-23-2,1 M. k.
- 214-5-0,5 K. ist.

SAARLASE

- 209-20-1,3 M. k.
- 202-24-1,4 M. k.
- 196-5-2,2 M. k.
- 204-3-1,3 M. k.

ROOBI

- 151-11-1,0 M. k.
- 165-5-1,6 M. k.

153–2–3,2 M. k.
150–9–1,5 K. ist.
166–6–1,8 M.k.
153–11–2,0 M.k.
140–1–1,0 M.k.

TÕRVAPALU

187–10–2,5 M.k.

Kolmest esimesest langist on tehtud plaanid. Kõik lageraielangid olid korralikult uuendatud.

Oma taimla rajamine. 2001. a kevadel rajasin endale koju taimla pindalaga 100 m², millest 60% moodustab kuuse- ja 40% männikylv. Taimla rajamiseks kulus 1,0 kg kuuse- ja 0,5 kg männiseemet. Taimelava rajamisel lähtusin kirjandusest saadud õpetustest.

2001. aastal teostatud tööde plaan oli järgmine:

12.–19. mai – maapinna ettevalmistamine ja seemnete külvamine

20.–21. juuni – esimene rohimine

9. juuli – kastmine kaaliumpermanganaadi lahusega

14.–15. juuli – teine rohimine

16. juuli – kastmine kaaliumpermanganaadi lahusega

23. juuli – kastmine

30. juuli – kastmine

6. august – kastmine

9. august – kolmas rohimine

30. august – neljas rohimine

29. september viies rohimine

Seemnete idanevus oli hea ja sügiseks olid taimed 8–11 cm pikkused.

Tööd oli palju, kuid tulemus on ilus.

Kokkuvõtteks

Uurimistööd alustades olin huvitatud metsandusest kui tegevusvaldkonnast ning metsast kui meie riigi suurimast varast. Metsa hoidmist, kasutamist ning selle mitmekesisuse edasi pärandamist tulevastele põlvetele propageeritakse meedias. Töö alustamise suurimaks ajendiks oli huvi teada saada kuidas ja kui palju uuendatakse metsi.

Uurimise käigus selgus, et vähemalt minu kodukoha lähistes riigimetsades on uuendamiseks kõik kõige paremas korras. Metsauuendamist tehakse õigesti ja korralikult. Kodukoha lankidega lähemalt tutvudes hakkas mind metsauuendus huvitama nii, et otsustasin kevadel 2001 osta Tartu Metsakaitse- ja Metsauuendamiskeskusest kuuse- ja männiseemet ning rajada oma taimla. Suvel aitas mind taimelava korrashoidmisel kogu minu pere, mille eest olen ma neile tänulik. Tööd oli kuumade ilmade tõttu raske teha, kuid rohituid peenraid oli kena vaadata.

Uurimistööd tehes tutvusin metsade uuendamisega seotud probleemidega ning viisidega, kuidas ja millal uuendamistööd tehakse, samuti laia teemaderingiga, mis on seotud metsandusega. Veendusin, kui tähtis on metsade uuendamine ning võsastumise vältimine. Korraliku metsauuendamise puhul on kiiremini loota kvaliteetset puitu. Iga eestlane, kellel on vähegi metsamaad, haaraku ühte kätte labidas teise võsavikat ning hakaku kasvatama heast seemnest häid taimi. Taimedest omakorda rajatagu hea puistu, mille üle võiks rõõmu tunda tulevased põlvned. Mida varem seda ettevõtmist alustada, seda varem on ka lootust tulemusi näha.

Jõudu kõigile pealehakkajaile!

KASUTATUD KIRJANDUS:

- 1 Viktor Masing. Botaanika õpik kõrgkoolidele III. Tallinn: Valgus, 1979
- 2 Heino Laas. Metsauuendamine ja metsastamine. Tartu, 2001
- 3 Teet Nurk. Metsauuendus. Tartu, Maaelu Arengu Instituut, 1996
- 4 Endel Pihelgas. Metsabioloogia. Tallinn: Valgus, 1983
- 5 Ivar Etverk. Metsamajanduse teatmik. Tallinn: Valgus, 1980
- 6 Okaspuistud kahanevad. – Maaleht nr 12 (23), 3. jaanuar 2002
- 7 Metsauuendamine (voldik)

TOIVO ÄRTIS

sotsiaaltöölase ettevalmistusega huvijuht Kambja Ignatsi Jaagu koolist

KOOLISOTSIAALTÖÖTAJA KUTSE KUJUNDAMINE EESTI VABARIIGIS

Eesti ühiskond on hakanud omaks võtma USAs, Suurbritannias jm juba enam kui sada aastat edukalt toimunud arusaamu koolisotsiaaltööst ning koolisotsiaaltöötaja vajalikkusest. Eesti Vabariigi haridus- ja sotsiaalabi süsteemis on hakatud välja kujundama uut kutset – koolisotsiaaltöötajat. Seega kordub Eesti koolis paljude riikide ja rahvaste ajaloos paljutäheldatud tendents: ühiskondlike formatsioonide vahetumisest tingitud sotsiaalsete probleemide tasakaalustamise vajadus virgutab sotsiaaltööd ja sotsiaalpedagoogilist tegevust.

M. Payne (Payne 1995:6) sedastusel on sotsiaaltöö sotsiaalselt konstrueeritud töö. Koolisotsiaaltöö ja koolisotsiaaltöötaja kutse peamiseks tekkepõhjuseks erinevates riikides või regioonides erineval ajajärgul on olnudki vajadus reageerida ühiskonna arenguprotsesside ja ühiskondlike tõekspidamiste muutumisele ning kooli-, kasvatus- ja sotsiaalse keskkonna, kuid ka õpilase-õpetaja-lapsevanema suhete teisenemisele.

"Koolisotsiaaltöö käsiraamatu" autor T Kadajane kasutab koolisotsiaaltöö eesmärkide selgitamisel (Kadajane 2001. 57) USAs aastaid koolisotsiaaltöö uurimise ja üliõpilaste koolitamisega tegelnud R. Constable'i mõtteid: "Koolisotsiaaltöö on kahtlemata mitmekesine ja paindlik vastamine õpilaste sotsiaalsetele ja arengu vajadustele, inimese tundaõppimise protsess, mis toimub perekonna ja kohustuslikku haridust andva kooli keskkonnas. Koolisotsiaaltöö eesmärk on aidata noorel inimesel täita eakohaseid arenguülesandeid, nii et nad õpiksid parimal moel austama inimloomust, meie ühiseid inimlikke vajadusi ja iga inimese potentsiaali, mida sageli tarbetult raisatakse. Koolisotsiaaltöö roll on arendada paindlikult koolide, perede ja noorte inimeste vastastikust respektemist. Koolis tehtav sotsiaaltöö keskendub järgemööda vastavalt vajadusele nii õpetajale, lapsevanematele kui ka lastele."

Koolisotsiaaltöö ja koolisotsiaaltöötaja vajalikkust hakati Eesti haridus- ja sotsiaalsüsteemis tunnetama pärast riigi taasiseseisvumist 1991. a, kui siirdeühiskonnale omaselt lisandus kooliellu uus trööstitu dimensioon – sotsiaalprobleemid. Ühiskonna pingetest, isiklikest ning peremuredest ajendatuna ilmnevad õpilastel koolis pahatihti käitumis- ja õpiraskused, on saenenud koolikohustuse mittetäitmine, kasvab klassikordajate ja koolist väljalangejate hulk. Koolinoorte hulgas laieneb sõltuvusainete tarbimine, levivad moraalne ja füüsiline koolivägivald jt sotsiaalse taustaga probleemid.

Kool ja õpetaja peavad lisaks õpetamisele aina rohkem tegelema ühiskonna pingetest tulenevate käitumis- ja õpiraskustega, otsima leevendust õpilaste sotsiaalsetele muredele ja probleemidele. Õpetaja igapäevatöö vastutusala on laienenud ja komplitseerunud, ehkki tegelikult pole Eesti õpetajaid sotsiaalprobleemidega tegelemiseks vajalikul määral ette valmistatud. Sotsialiseerimisprotsessis ilmnevate tõrgetega toimetulekuks ja probleemide leevendamiseks puuduvad kõrge akadeemilise ettevalmistusega aineõpetajatel kahjuks sellised teadmised ja oskused, mida eeldab edukas osalemine sotsiaaltöös ja sotsiaalpedagoogiline tegevus. Aineõpetajatest klassijuhatajad, keda on tavatsetud tihti esitleda sotsiaaltöö spetsialisti aseainena koolis, jäävad paraku hätta, kui mõni õpilane vajab kvalifitseeritud abi või nõuannet sotsiaaltöö või sotsiaalpedagoogikaga seotud valdkonnas. Seega on järjest ilmsem vastuolu praktilises töös õpetajale esitatavate ootuste ja nõudmiste ning tema teadmiste, oskuste ja võimaluste vahel.

Koolisotsiaaltöötaja kutse kogub populaarsust

Koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamist Eestis Vabariigis ja Eesti koolisotsiaaltöötajat tegelikkuses kirjeldatakse käesolevas artiklis nende andmete ja arvamuste põhjal, mida Lääne Virumaa Kutsekõrgkooli sotsiaaltöö üliõpilasena kogusin koolisotsiaaltöötajailt kahes etapis toimunud kolmel ankeetküsitlusel novembris- detsembris 2001 ja oktoobris 2002. Ankeetküsitluse küsimustikus keskenduti koolisotsiaaltöötajale kui töövõtjale. Stuudiumi lõputööna valminud uurimuse "Koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamine Eesti Vabariigis" põhieesmärk oli koguda koolisotsiaaltöötajailt informatsiooni koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamisest Eesti Vabariigis ning analüüsida ja kirjeldada uue kutse kujundamisloos eristuvaid tendentse, probleeme ja vajadusi. Uurimus lähtub hüpoteesist, et Eesti Vabariigi haridus- ja sotsiaalabi süsteemis on välja kujundamisel uus kutse – koolisotsiaaltöötaja.

Käesolev uurimistöo kinnitas mitmetes publikatsioonides esitatud fakti, et professionaalse koolisotsiaaltöö sünniajaks Eestis võib pidada 1994. a sügist, mil Tiiu Kadajane Tartu Ülikooli magistrikoolituses õppijana alustas Tartus Eesti esimest koolikohustuse eirajaile suunatud koolisotsiaaltööprojekti. Tartu linnavalitsuse haridusosakond asutas pärast eduka projektitöö lõppu esimesena Eestis haridusosakonna koosseisus kolm koolisotsiaaltöötaja ametikohta, et jätkata koolikohustuse mittetäitjatega tehtavat tööd. Eesti esimeste koolisotsiaaltöötajate klientideks olid õpilased kogu linna territooriumilt. Toimus ka õpetajate ja lapsevanemate individuaalnõustamine, korraldati loenguid ja seminare, esineti koolides.

1990. aastate keskpaigas kuulus Tartule koolisotsiaaltöös pioneeri staatus. Koolisotsiaaltöötaja kui uus kutse õigustas Tartus oma olemasolu ning hakkas ajapikku poolehoidu leidma ka teistes Eesti piirkondades. Eesti koolides ametis olevate koolisotsiaaltöötajate poolt antud ankeedivastused kinnitavad, et koolisotsiaaltöötaja ametikohtade loomine väljaspool Tartut algas alles 1998. a. Kadrina keskkool Lääne-Virumaal oli teadaolevalt esimene kool, kus 1998. a loodi koolisotsiaaltöö kutsealasse kuuluva ametinimetusega ametikoht (sotsiaalpedagoog). Sotsiaalpedagoogina vormistati tööle pedagoogilise ettevalmistuse ja pika pedagoogilise praktikaga õpetaja, kes oli varem töötanud Kadrina koolis direktori asetäitjana õppe- ja kasvatustöö alal.

Pärnu oli teine linn Eestis, kus hakati süstemaatiliselt korraldama professionaalset koolisotsiaaltööd. Aastal 1999 lahutati koolisotsiaaltöoga tegelemine Pärnu linnavalitsuse sotsiaalosakonna lastekaitse spetsialistide ametikohustuste hulgast ja loodi neli koolisotsiaaltöötaja ametikohta linnavalitsuse kultuuri- ja haridusosakonna haldusalasse kuuluvas Pärnu Õppenõustamiskeskuses.

Pärnu koolisotsiaaltöötaja ankeedivastuses on märgitud, et Pärnus oli lastekaitseametnikke, kes pääsesid tänu koolisotsiaaltöötaja ametikoha moodustamisele koondamisest ja töötuks jäämisest. Neil ei olnud lastekaitseametnikuna jätkamiseks seaduses nõutavat haridustaset (kõrgharidus), kuid koolisotsiaaltöötajana ametisse vormistamisel see asjaolu ei takistanud. Koolisotsiaaltöö muutus Pärnus täieõiguslikuks kutsealaks. Käesoleva uurimistöo jaoks antud ankeedivastustes märgivad praegused Pärnu koolisotsiaaltöötajad, et juba sotsiaalosakonna lastekaitse spetsialistina tuli neil väga sageli täita sisuliselt koolisotsiaaltöötaja ametikohustusi.

Tartu koolisotsiaaltöötajate töö korraldati ümber 2001. a kevadel: koolisotsiaaltöötajate ametikohad viidi linnavalitsuse haridusosakonna alluvusest sotsiaalabiosakonna lastekaitse teenistuse alluvusse, koolisotsiaaltöötajate ametikohtade arv kahanes neljalt kolmele. Tartu koolisotsiaaltöötaja uueks ametinimetuseks on "lastekaitse spetsialist koolisotsiaaltöö alal", tegevusvaldkonnana on määratletud kaasabi osutamine lastele, lastega perekondadele ja teistele lapsi kasvatavatele isikutele laste arenguks soodsa keskkonna loomiseks ning laste kooliprobleemidega tegelemine. Ümberkorralduse käigus vahetus täielikult ametis olnud koolisotsiaaltöötajate kaader, teiste seas lahkus töölt ka professionaalsele koolisotsiaaltööle alusepanija Tiiu Kadajane. Uus töökorraldus andis Tartus linnavalitsuse sotsiaalabi osakonna juures tegutsevatele kolmele koolisotsiaaltöötajale oma konkreetse tööpiirkonna ja kindlad vastuvõtuajad koolides.

Pärnus oli küsitluste ajal aastatel 2001–2002 nelja koolisotsiaaltöötaja teenindada 11 kooli (linnavalitsuse palgal olevad koolisotsiaaltöötajad ei teeninda kahte erakooli). Tartus on kolme koolisotsiaaltöötaja hoole all 27 kooli (teenindatakse ka linnas asuvaid erakoole ning Tartu lapsi,

kes õpivad Tartus erivajadustega laste riiklikes koolides; teenindatavate õppeasutuste seast on kokkuleppel kooliga välja jäetud valitud õpilaskonnaga Hugo Treffneri gümnaasium). Tartu kunstigümnaasium on võtnud ametisse koolisotsiaaltöötaja-psühholoogi, ehkki kooli teenindab tsentraliseeritult linnavalitsuse sotsiaalabiosakonna koosseisu kuuluv koolisotsiaaltöötaja.

Tartus ja Pärnus on professionaalse koolisotsiaaltöö korraldus organiseeritud linnavõimude poolt tsentraliseeritult ning koole käib teenindamas piirkonna koolisotsiaaltöötaja. Kõik ülejäänud Eesti koolisotsiaaltöötajad on palgatud konkreetse kooli algatusel ja teenindavad üksnes seda kooli.

Uurimistöökäigus laekus Eesti koolidest andmeid 32st (kooli)sotsiaaltöö kutsealal töötavast isikust (20 koolisotsiaaltöötajat, 3 lastekaitsetöötajat koolisotsiaaltöö alal, 9 sotsiaalpedagoogi), kelle kohta antud uurimustöös kasutatakse edaspidi üldistavalt kutsenimetust "koolisotsiaaltöötaja". Ajakirjandusest ja internetist saadud andmeil tegutseb koolisotsiaaltöötajaid veel mitmeski koolis, kuid kahjuks nad küsitluses ei osalenud. On ka sotsiaaltööd omanäoliselt korraldavaid koole. Näiteks Tallinna Pelgulinna Gümnaasiumis on avatud psühhosotsiaalse rehabilitatsiooni agentuur, mille töösse kaasatakse sotsiaaltöötaja hädaolukorras erilepingu alusel.

Tallinna õppeasutustest teatasid koolisotsiaaltöötaja ametikoha olemasolust 12 kooli: 32. keskkool, 37 keskkool, 49. keskkool, Vanalinna hariduskolleegeium, Sikupilli keskkool, Ristiku põhikool, Pae gümnaasium, Karjamaa gümnaasium, Lasnamäe gümnaasium, Humanitaargümnaasium, Kuristiku keskkool, Väike-Õismäe keskkool; sotsiaalpedagoog (ametinimetuse, mida antud uurimustöös samastatakse koolisotsiaaltöötajaga) töötab Arte gümnaasiumis Väljaspool suurlinnu tegutseb koolisotsiaaltöötaja Harjumaal Keila gümnaasiumis ja Keila algkoolis ning Rakvere Vene gümnaasiumis. Sotsiaalpedagoog töötab Harjumaal Viimsi keskkoolis, Raplamaal Kohila gümnaasiumis, Hiiumaal Kärkla gümnaasiumis, Viljandimaal Tarvastu gümnaasiumis, Jõgevamaal Tabivere keskkoolis, Tartumaal Nõo põhikoolis, Lääne-Virumaal Kadrina keskkoolis ja Valgamaal Otepää gümnaasiumis.

Uurimistöökäigus läbi viidud kahe küsitluse tulemuste analüüsimisel pälvib tähelepanu asjaolu, et kui 2001. a lõpukuudel oli Kadrina keskkool (964 õpilast) ainus maakool, kus peeti vajalikuks ja võimalikuks rakendada ametisse koolisotsiaaltööd korraldav spetsialist (0,5 ametikohaga sotsiaalpedagoog), siis juba oktoobris 2002 töötasid koolisotsiaaltöö kutseala esindajad ka Nõo (513 õpilast), Tabivere (257 õpilast) ja Tarvastu (475 õpilast) koolides. Koolisotsiaaltöötajate palkamine võrdlemisi väikese õpilaskonnaga maakoolidesse viitab mitmesugustele tõsistele majanduslikele ja sotsiaalsetele probleemidele, mis pärast Eesti taasiseseisvumist on püsivalt vaevanud maaelanikkonda, nõrgendanud õpilaste kodukasvatust ning hakanud avaldama pärssivat mõju õpilaste toimetulekule õppe- ja sotsialiseerimisprotsessis.

Ankeetküsitluse vastustest selgus, et oktoobris 2002 oli Eestis koolisotsiaaltöösse hõlmatud 62 kooli ehk 9,2% koolidest (aastal 2001 oli hõlmatud 52 kooli ehk 7,4% Eesti koolidest). Kahe küsitluse tulemuste võrdlemisel selgus, et tasapisi, kuid kindlalt on suurenenud koolisotsiaaltöoga liitunud haridusasutuste ja omavalitsuste arv ning on tulnud juurde koolisotsiaaltöötaja ametikohti. Professionaalse koolisotsiaaltöö tasa ja targu kulgenud arengut ilmestab asjaolu, et kätte on jõudmas aeg, kui juba igas kümnendas Eesti koolis võib õpilane vajadusel pöörduda koolisotsiaaltöötaja vastuvõtule või saab õpilane koolisotsiaaltöötajalt ettepaneku luua kliendisuhete võrgustikutööks, abistamiseks või mõnele probleemile lahenduse otsimiseks.

Eesti koolisotsiaaltöötaja tegelikkuses

Koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamine Eestis toimub valdavalt nn rohujuure tasandil ehk vahetus tööprotsessis. Linna- ja vallavalitsustel ning koolide juhtidel kui koolisotsiaaltöötajate tööandjatel on tulnud kujundada koolisotsiaaltöötaja ametikoha asutamisel tema tööülesanded täiesti omaalgatuslikult, põhiliselt oma arusaamadest ja töökspidamistest lähtudes, omamata sealjuures pädevust sotsiaaltöös või sotsiaalpedagoogikas. Haridus- või sotsiaalministeerium või mõni muu riiklik institutsioon ei ole sekkunud koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamisse. Koolisotsiaaltöötaja kutset reguleerivad üldisi õigusakte ei ole kehtestatud, mistõttu näiteks konkreetse koolisotsiaaltöötaja tööpiirkonda kuuluvate õpilaste arv võib erineda väga olulisel määral.

Üleüldiste konkreetsete seisukohtade puudumine tekitab segadust, segasust ja eksitavust. Professionaalset koolisotsiaaltööd tegevate isikute puhul kasutatakse Eestis mitmeid erinevaid

ametinimetusi, ehkki töö olemuses ja tööprotsessis ei ole olulist erinevust. Eestis on kasutusel nii koolisotsiaaltöötaja kui sotsiaalpedagoogi ametinimetused, kuid käesoleva uurimistöö käigus korraldatud küsitluse tulemustest selgub, et isegi neis ametites töötavad isikud ei hooa eriti täpselt kahe kutse sarnasusi ja erinevusi. Põhjus on ilmselt selles, et koolisotsiaaltöö kujundamine on toimunud konkreetsetes koolides ning linna- ja vallavalitsustes, kus kõikjal on valitud ametinimetus omaenesetarkusest lähtudes. Tähtsamaks ja vajalikumaks on peetud tööprotsessi käivitamist, mitte teoreetiliste ja kontseptuaalsete lähtealuste määramist.

Eesti koolisotsiaaltöötajate tööülesannete seas võtab olulise osa ajast koolikohustuse eirajatega tegelemine. Koolikohustuse täitmise tagamisele suunatud tööülesandeid mainis varieeruvus sõnastuses esmase tööülesandena 86,4% ankeedile vastanud koolisotsiaaltöötajaist. Koolipõlgurlusel on aga alati sotsiaalsed eel- ja pahatihti ka järeloom, mistõttu koolisotsiaaltöötajal tuleb õpilaste käekäigu hüvanguks kokku puutuda väga erinevate probleemidega ning kasutada nende leevendamiseks või lahendamiseks mitmesuguseid strateegiaid ja taktikaid. Koolisotsiaaltöötajad nimetasid 53 tööülesannet, millega nad oma kutsetöös kõige sagedamini kokku puutuvad. Üldisematesse rühmadesse jaotatuna on koolisotsiaaltöötajate levinumateks tööülesanneteks:

- koolikohustuse täitmise tagamine, töö koolikohustuse mittetäitjatega;
- tegelemine korrarikkujatega jt probleemsete õpilastega;
- erinevate kliendirühmade nõustamine, lepitamine, abistamine;
- koolitus ja preventatsioon erinevatele kliendirühmadele; koostöö ja sotsiaalvõrgustiku loomine.

Koolisotsiaaltöötaja tööprotsessi nimetati küsitlusele antud vastustes emotsionaalselt väsitavaks ja stressi tekitavaks, sest kahjuks väga tihti on koolisotsiaaltöötaja võimalused konkreetse juhtumi lahendamisel piiratud seaduste vastuolulisuse, materiaalsete võimaluste kasinuse, nõrga sotsiaalvõrgustikuga jms. Kaks küsitletavat leidsid, et koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamine Eestis vääriks teaduslikku uuringut.

Tööprotsessi mõjutab olulisel määral ka töökoormus. Koolisotsiaaltöötaja kutse puhul sõltub töökoormus teenindavate õpilaste arvust. Et koolisotsiaaltöötaja kutsealane tegevus on valdavas osas reguleerimata, ei ole kehtestatud ka koolisotsiaaltöötaja poolt teenindatavate õpilaste minimaalset ja maksimaalset piirarvu. Koolisotsiaaltöötaja avaldas ankeedivastuses soovi, et ka nende kutseala puhul võetaks eeskujul koolipsühholoogidelt ning seataks sõltuvusse teenindatavate õpilaste arv ja töökoormus. Tartu koolisotsiaaltöötaja on sidunud oma tulevikuootused linna arengukavaga, kus on kirjas seisukoht, et tuleks palgata iga 1000 lapse kohta üks koolisotsiaaltöötaja.

Nn rohujuure tasandil omapäi tegutsemine on andnud koolisotsiaaltöötajaile vabad käed ja loominguilise professionaalsel eneseteostusel, kuid koolisotsiaaltöötaja kutse ühtlasema ja õiglasema kujundamise huvides (ühistel alustel ametijuhendid, palgatingimused, puhkus, sotsiaalsed garantiid jne) tuntakse puudust kutsealasest ja õiguslikust regulatsioonist. Seetõttu tunnetavad koolisotsiaaltöötajad vajadust moodustada ametiliit või ametiselts, luua ja hoida koostööd erinevates paikades töötavate ametikaaslaste vahel ning kujundada oma kutse huvisid.

Et koolisotsiaaltöötaja profession on ametlikult seadustamata ja reguleerimata, sõltub täielikult omavalitsusametnike tahtest ja arusaamadest, kas koolisotsiaaltöötaja on haridusvaldkonna või sotsiaalvaldkonna esindaja või paigutatakse ta hoopis mõne kohaliku omavalitsuse asutuse palgalehele (näiteks õppenõustamiskeskus). Statistilistes aruannetes puudub info, kui palju on sotsiaaltöötajate hulgas koolisotsiaaltöötajaid.

Iga kutse puhul omab tähtsust, kui kvalifitseeritud ja motiveeritud on need inimesed, kes täidavad konkreetseid töökohustusi. Eesti Vabariigis kehtiv sotsiaaltöötaja kutsestandard sätestab, et sotsiaaltöötaja on erialase kõrgharidusega spetsialist. Kõrgharidusnõue laieneb ka koolisotsiaaltöötajale kui sotsiaaltöö kutsealal töötajale. Uurimus selgitas, et koolisotsiaaltöötajatena töötavad valdavalt sotsiaaltöö haridust omavad või sotsiaaltööalast haridust omandama asunud naised ja üksikud mehed, on ka pedagoogilise ja meditsiinilise ettevalmistusega töötajaid. Ankeetidest selgus, et koolisotsiaaltöötajad on huvitatud täienduskoolitusest, kuid selle praegune tase ei rahulda.

Kõigi küsitatud koolisotsiaaltöötajate tööandjaks on kohalik omavalitsus või kohaliku omavalitsuse allasutus. Küsitluse tulemustest selgus, et koolisotsiaaltöötajate palgatase on mõnevõrra madalam kui õpetajatel (alampalk kõrghariduse korral 5290 kr), kuid on hakanud siiski tasapisi tõusma. Tuginedes ankeedivastustele, võib kinnitada, et koolisotsiaaltöötajate sissetuleku paranemistendents on tingitud sotsiaalpedagoogi ametinimetusega spetsialistide rohkearvulisemast rakendamisest koolides. Sotsiaalpedagoogid põhjendasid sotsiaalpedagoogi ametinimetuse kasutamist oma koolis järgmiselt: "Annab võimaluse palka maksta pedagoogi palgaastmestiku järgi, mis on soodsam, kui ametniku palgaastmestik." või "Pedagoogi ametinimetusega töötajad on parem paigutada eelarveridadesse."

Aastal 2002 loodi Eesti koolides teadaolevalt kaheksa töökohta koolisotsiaaltöötajale. Et neist koolidest kuues hakati kasutama sotsiaalpedagoogi ametinimetust, tuleneb osaliselt kindlasti formaalsetest tingimustest, mis võimaldavad tööandjal sotsiaalpedagoogi ametinimetusega spetsialistile maksta paremat palka.

Küsitluse tulemustest selgub, et palk ei meelita mehi koolisotsiaaltöötajana tööle asuma. Eestis ametit pidava nelja mehe – koolisotsiaaltöötaja seast kolmel oli palk kuni 1000 krooni väiksem õpetaja töötasust. Nõnda madala palgaga on raske tuua mehi koolisotsiaaltöötaja kutse juurde, ehkki kutse tasakaalustatud kujundamise seisukohalt oleks see väga vajalik. Meeste osakaal koolisotsiaaltöötajate hulgas võiks olla kindlasti suurem, et tasakaalustada ning muuta tõhusamalt toimivaks koolides valitsevat kasvatuskeskonda, mida loovad valdavalt naisõpetajad. Meessoost koolisotsiaaltöötajate poolt kujundatav käitumismuster tasakaalustaks ka üksikemade poolt kasvatatavate laste, eeskätt poegade sotsialiseerimisprotsessis avalduda võivate tõrgete analüüsimist ja lahendamist.

Küsimustikule vastanud koolisotsiaaltöötajate hinnangul sõltub nende palk kõige rohkem linna- või vallavalitsuse sotsiaaltöötajate palgatasemest ning omavalitsuse üldisest palgapoliitikast, haridus- või sotsiaalministeerium ei ole kehtestanud soovituslikke miinimumpalku. Koolis töötavatele koolisotsiaaltöötajatele (reeglina sotsiaalpedagoogidele) töötasu määramise aluseks on hakatud võtma vastava kvalifikatsiooniga pedagoogi palgamäära. Üks koolis töötav koolisotsiaaltöötaja märkis, et tema palga määramisel on lähtutud nende koolipsühholoogi palgast.

Kuna koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamisel ei ole jõutud omavalitsuse või kooli tasandilt keske koordineerimiseni, on iga koolisotsiaaltöötaja kohustuseks hea seista oma töö- ja palgatingimuste, töökorralduse põhimõtete jms eest. Tulemuste väga suur erinevus tuleb esile näiteks koolisotsiaaltöötajate palgade polaarsuses: küsitluse tulemustest nähtub, et ühesuguse kvalifikatsiooniga koolisotsiaaltöötajate palk võib erinevate tööandjate juures kõikuda 1000 krooni ja rohkemgi.

Olulisi erinevusi on ka tööajal, puhkuses jms - omavalitsustele ja koolidele ei ole antud soovituslikke juhiseid nendes küsimustes otsuste langetamiseks, koolisotsiaaltöötajail ei ole oma huvide eest seismiseks kesket organisatsiooni või esindajat.

Koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamine on väga tihedalt seotud töölepinguliste suhetega, sest iga konkreetne koolisotsiaaltöötaja kui töövõtja on huvitatud korrektsest ja õiglasest töösuhetest. Kuna Eestis hakati koolisotsiaaltöötaja kutset kujundama nõ rohujuure tasandil, st valla- ja linnavalitsustes ning koolides, mitte haridus- või sotsiaalministeeriumi tasandil, puudub kahjuks asjaosaliste vahel koostöö koolisotsiaaltöötaja kutse üldisemaks kujundamiseks.

Koolisotsiaaltöötaja kutse killustatud kujundamine on viinud selleni, et näiteks töölepingulistes suhetes on tingimused koolisotsiaaltöötajate vahel põhjendamatult erinevad ning see probleem vajaks lahendamist koolisotsiaaltöötaja kutse edasise kujundamise käigus.

Koolisotsiaaltöötaja kutse tulevikust

Eesti Vabariigi haridus- ja sotsiaalabi süsteemis kujundatakse uut kutset koolisotsiaaltöötajat. Praegu on vara rääkida koolisotsiaaltöötajate võrgustikust, kuid Tartus ja Pärnus on loodud tingimused süsteemseks koolisotsiaaltööks.

Uurimistö esimesel etapil 2001. a novembris–detsembris läbi viidud küsitlusele “Kas teie koolis töötab koolisotsiaaltöötaja või sotsiaalpedagoog?” saabus täiesti ootamatult ja üllataval hulgal vastuseid nendest koolidest, kus koolisotsiaaltöötajat ametis ei ole, kuid osatakse hinnata selle professioni vajalikkust. Koolisotsiaaltöötajata koolidest laekus mõistagi ka arvamusi, milles kaheldi sotsiaaltöötaja vajalikkuses. Neid kogunes 361 vastuse sekka 36. Valdavaks seisukohaks oli, et klassijuhatajad ja omavalitsuse sotsiaaltöötajad on suutnud täita ja täidavad edaspidigi edukalt võimalikku koolisotsiaaltöötaja rolli. Mitmest koolisotsiaaltöötaja vajadust eitavast arvamusest kumas selgelt läbi, et ei tunta koolisotsiaaltöötaja ametiga seonduvaid asjaolusid.

Juba tegutsevate koolisotsiaaltöötajate hinnangul lisandub koolisotsiaaltöötajate ametikohti lähitulevikus eeldatavasti kõige rohkem konkreetsetesse koolidesse, kuid ulatuslikku toetust leidis ka väide, et edaspidi palgatakse koolisotsiaaltöötajaid jätkuvalt nii konkreetsetesse kooli kui piirkondlikult. Toetajateta jäi väide, et koolisotsiaaltöötajate hulk ei kasva või väheneb.

Koolisotsiaaltöötajate arvamusi koolisotsiaaltöötaja vajalikkusest koolis:

- Ühiskonnas toimuv kihistumine ja toimetuleku halvenemine tekitab palju pingeid. Koolisotsiaaltöötaja on koolipsühholoogi kõrval spetsialist, kes omab ettevalmistust ja oskusi nendega paindlikult toime tulla.
- Probleemsete laste hulk tõuseb sõltumata piirkonnast, õpetajate töökoormused on suured, ning neis koolides kus sotsiaalpedagoogid töötavad, ollakse väga rahul. Igas koolis võiks olla sotsiaalpedagoog, sõltumata kooli tüübist, kuna see on isik, kes koordineerib võrgustikutööd, mis on oluline iga kooli jaoks. Kui ei ole väga raskete probleemidega õpilasi, siis probleemidega on ikkagi. Ennetustöö on vajalik igas koolis ning suuri probleeme saab ennetada varajase sekkumisega. Väga suure hulga üle pea kasvanud probleemidega ei saa ka sotsiaalpedagoog enam hakkama, seega oleks parem mõelda sotsiaalpedagoogi vajalikkusest enne kui probleemid teravaks muutuvad.
- Loodetavasti rakendatakse üha enamates koolides sotsiaaltöötajaid/ sotsiaalpedagooge, sest vajadus sotsiaalsete probleemide rohenemise tõttu (ühiskonnas üldse) nende järele on suur.

Ametit pidavate koolisotsiaaltöötajate hinnangul oleks oluline konkreetsetl määratleda, kas koolisotsiaaltöö ja koolisotsiaaltöötajate probleematika kuulub haridus- või sotsiaalministeeriumi vastutusalasse. Senini ei ole kumbki ministeerium vajalikul määral tegelenud koolisotsiaaltöötaja kutse kujundamisega. Koolisotsiaaltöö vajalikkuse tunnetamine ühiskonna poolt ja koolisotsiaaltöötajate arvu suurenemine on tinginud vajaduse kujundada koolisotsiaaltöötaja kutset nn rohujuure tasandist kõrgemal ehk omavalitsustele ja koolidele kui tööandjatele peaks lisanduma riiklike institutsioonide huvi ja hool.

20. sajandi lõpukümnendi keskel Eestisse jõudnud professionaalse koolisotsiaaltöö ja koolisotsiaaltöötaja kutsega seonduv kogub 21. sajandi algul Eesti ühiskonnas kiiresti aktuaalsust. Koolisotsiaaltöötaja kutse on küll Eestis uus ning tema kujundamislugu lühike, kuid neist asjaoludest hoolimata on hakanud omavalitsustes ja koolides (nn rohujuure tasandil) elavnema koolisotsiaaltöötajate ametisse võtmise protsess.

Aastal 2003 tegi esimese tööpakkumise koolisotsiaaltöötajale Õpetajate Lehe vahendusel Lihula Gümnaasium Läänemaalt. Kindlamast kindlam on see, et pakkumisi tuleb teistestki paikkondadest...

VIITED KASUTATUD KIRJANDUSELE:

- Kadajane, T 2001. Koolisotsiaaltöö käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
Payne, M. 1995. Tänapäeva sotsiaaltöö teooria: kriitiline sissejuhatus

MÕNDA MUUD

RÜÜTELKOND KUI EESTI RISTIISA

Vabariigi Presidendi Arnold Rüütli kõne Eestimaa Rüütelkonna 750. aastapäevale pühendatud aktusel 7. septembril 2002 Mustpeade Majas

Austatud härra esimees,
ekstsellentsid,
austatud Eestimaa Rüütelkonna esindajad,
daamid ja härrad,

ajalugu näitab end meile kolmel põhilisel kujul. Kõigepealt protsessina, mida pole võimalik tagasi võtta. Asjad, mis on juhtunud, valikud, mis on tehtud, võitlused, mis on võideldud või kaotatud – kõik see muutub ühel hetkel paratamatuseks.

Teiseks – kuna ajalugu on inimeste ajalugu, siis sõltub ajalugu neist, kes seda on kirjutanud, nende tõlgendustest, mälestustest ja kujutlustest. Iga ajalugu on ühtlasi inimlik dokument.

Ja kolmandaks – kuna ajalugu on inimeste ajalugu, siis on see ühtlasi õiguse ja õigluse suure ja igavese vastasseisu lugu.

Eestimaa Rüütelkonna ajaloos – mille sünnist saab tänavu 750 aastat – ilmnevad need ajaloo fundamentaalsed omadused sama eredalt nagu need ilmnevad ka Eesti ajaloos.

Sest Eesti ajalugu on osa Eestimaa Rüütelkonna ajaloost, nagu ka vastupidi – Rüütelkonna ajalugu on osa Eesti ajaloost. Selle tunnistamisele on jõutud siinmail alles viimasel kümnendil. Põhjus on mõistagi teada – alles tõeliselt vaba rahvas saab suhtuda oma minevikku *sine ira et studio*, ilma viha ja osatamiseta.

Eestimaa Rüütelkonna genes on seotud Euroopa ja seda religioosel põhjal ühendanud läänekristluse paisumisega itta. Sisuliselt aadlivabariigina eksisteerinud Eestimaa Rüütelkond oli määratud võitlema oma õiguste eest meetoditel, mis ilmselt olid ja on tänagi ainuvõimalikud keskustest kaugele jäävate piiririikide puhul. Selle sisuks on laveerimine erinevate poliitiliste jõudude ja mõjusfääride vahel. 13. sajandi algul Liivimaale randunud ja sealt põhja poole liikunud saksa rüütlid koos misjonäride ja kaupmeestega leidsid eest nende jaoks *terra incognita*. Nad pühendasid selle maa Neitsi Maarjale, vallutasid ja ristisid selle asukad. Õigusest maaomandile tulenes valitsemisõigus.

Kohalikul tavaõigusel põhinev pere- ja kogukondlik maaomandus asendati Rooma õigusest pärit piiramatu eraomandiõigusega. Seesama piiramatuse tähendas, et koos maaga muudeti omandisuhte objektiks ka selle asukad. Nendeks asukateks olid aga meie, eestlaste esivanemad. Nad hakkasid vastu – ja see, et nad võitlesid oma vabaduse eest organiseeritult, osutab sellele, et riigi kujunemist eeldav haldusstruktuur oli juba olemas. Oleks neil siis olnud võimalus oma embrüonaalset riiklust edasi arendada, siis oleks Läänemere kallastel ajalugu ehk mõneti teistsuguseks kujunenud. Ajalugu aga ei tunne "olekseid"

Eestimaa Rüütelkonna ajaloos kordub kujundlikul viisil Vana-Kreeka ja Vana-Rooma kolooniate ajalugu. Ja nii nagu antiiksete kolooniate järeltulijad said oma valitsejatel nime, nii oleme saanud seda meiegi Eestimaa Rüütelkonnalt. Niisiis – see, mis meid ühendab, on *Estonia*.

Nagu öeldud – ajalugu, see on paljuski ürikute ja sündmuste tõlgenduslugu. Eestimaa Rüütelkonna esindajatel ja järglastel on selle võrra lihtsam, et Rüütelkonna algus on selgelt kirjas. Oma ajalugu said eestlased hakata kirjutama alles 19. sajandil – ja muidugi kujunes see vastavuses aja vaimuga. Seisuseta ja õigusteta eesti talupojal avanes võimalus tõusta rahvuseks. Selleski oli oma osa estofiilidest baltisakslastel.

Eesti rahvuslik eliit oli meie aadel. Ja selle aadli ürikuteks on eesti rahvapärimus, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi "Kalevipoeg" ja Carl Robert Jakobsoni "Kolm isamaakõnet". Nende tekstide

valguses otsiti eestlaste suure ajaloo jälgi – *Liber Census Daniae*'st, Henriku ja Russowi Liivimaa kroonikatest. Õigluse-ideaalist kantuna rühkisid eestlased välja ajaloo varjust. Ajaloo paratamatus on seegi, et nad said seda teha vastandudes nii retooriliselt kui ka poliitiliselt oma senistele valitsejatele. 19. sajandi ärkamisajaks olid eestlased läbi imunud euroopalikust traditsioonist. Nüüd pöörasid nad sellesama kogemuse omaenda kasuks.

Iseseisev Eesti riik poleks olnud neis tingimustes, kus ta sündis, mõeldav ilma õiglusest tuletatava õigusega. Teoreetiliselt ja igaviku vaatepunktist lähtudes me muidugi mõistame, et õiglus on pigem suur igatsus, mille ühitamine õigusega võib koguni pöörduda uueks ebaõigluseks. Ent ajaloo murdehetkede paradoksaalsus selles seisnebki, et valikute loogikad ilmnevad ja saavad seletuse alles pärastiselt.

Austatud daamid ja härrad,

Eesti ja eestlaste poolt vaadatuna seisneb Eestimaa Rüütelkonna bilanss Eesti muutmises Lääne tsivilisatsiooni osaks ning väljakutse loomises Eesti riigi tekkeks. Siinse maanurga loomulik areng, mille taanlaste ja sakslaste esivanemate vallutused ning sellele järgnenud Rootsi ja Vene ülemvalitsus katkestas, jätkus XX sajandil ometigi uues sängis. Tung omariiklusele oli eestlastesse istutatud juba nende endi eelajaloos.

Eestimaa Rüütelkonda võib pidada niisiis Eesti ristiisaks. Aga tema bilanssi pole sugugi põhjust veel arhiivi riulile tõsta. On nimelt väärtusi ja eesmärke, millest juhinduvalt võivad ühise ajaloo vastandlikud osapooled tulevikku ehitada. Meie ühiseks tulevikuks on Euroopa Liit, milles Eesti omakorda tahab jäädvustada end kultuurriigina. Nii Eesti riikluses kui ka kultuuris peegeldub aga ka Eestimaa Rüütelkonna pärandust.

Hoidkem ja arendagem siis seda üheskoos! Eesti kui kultuurriigi õitsengu nimel!
Täna teid tähelepanu eest!

JÜRGEN V. UNGERN-STERMBERG
Universität Basel

750 JAHRE ESTLÄNDISCHE RITTERSCHAFT – EINE HISTORISCHE BILANZ

*Spruch des Konfuzius
Dreifach ist der Schritt der Zeit:
Zögernd kommt die Zukunft hergezogen,
Pfeilschnell ist das Jetzt entfliegen,
Ewig still steht die Vergangenheit.*

Das sind berühmte Verse Friedrich Schillers – und zugleich von evidenter Wahrheit. Wer wollte auch Konfuzius und Schiller widersprechen? Was geschehen ist, ist geschehen; im Guten wie im Bösen, Freude und Leid. Da helfen weder menschliche Empfindungen noch Magie:

...wenn sie enteilt,

Keine Reu', kein Zaubersegen

Kann die Stehende bewegen.

Und doch zeigt uns schon ein Rückblick auf das eigene Leben, daß uns manches im Nachhinein in ganz neuem Licht erscheint. Planen und Handeln hat oft zu sehr unerwarteten Ereignissen geführt; wir waren von Kräften bestimmt, die wir nur ahnten oder gar nicht kannten; manches hat sich geradezu hinter unserem Rücken abgespielt. Und wie im Kleinen so im Großen. Die Geschichte ist nicht einfach die Summe des einmal Geschehenen. Die Vergangenheit wirkt in die Gegenwart hinein. Was aber als wirkend gesehen und wie es bewertet wird, das ist stets von den Bedürfnissen der jeweiligen Gegenwart bestimmt.

Eine Urkunde vom 30. September 1252 hat uns heute hier zusammengeführt. In ihr bestätigte König Christoph I. von Dänemark seinen Mannen in Reval und Wesenberg die Erbllichkeit ihres Lehensbesitzes. Wenn er sie dabei als *universitas vestra* anredet, dann setzt das allein noch nicht zwingend eine Korporation im Rechtssinne voraus. Ihre Existenz schon in diesem Jahre wird aber dadurch nahegelegt, daß kurz darauf, im Jahre 1259, die „Gesamtheit seiner Vasallen in Estland“ (*universitas vasallorum suorum per Estoniam constituta*) den nämlichen König Christoph I., um die Bestätigung eines Vergleichs ersuchte, den sie mit dem Bischof von Reval eingegangen war. Damals spätestens also gab es die Vasallen in Estland als handlungsfähige Einheit, die vom König in seiner Antwort denn auch als *communitas* bezeichnet wurde. Sie hat sich rasch weiter konsolidiert. Im Jahre 1282 begegnen wir zuerst zwölf *jurati regni* oder auch *consules terrae, consilarii regis Danorum in Estonia* mit richterlichen wie administrativen Kompetenzen, das Gremium also, das später als Landratskollegium und Oberlandgericht so entscheidend die Geschehnisse der Estländischen Ritterschaft und der Landespolitik mitgestaltet hat. Schon im Jahre 1284 führt die Korporation der Vasallen auch ein eigenes Siegel, das drei schreitende (blaue) Leoparden (in goldenem Felde) zeigt und wie das gleichartige Wappen der Stadt Reval mit geringfügiger Modifikation auf das Wappen der Könige von Dänemark zurückgeht.

Mit alledem hat sich zunächst einmal ein privilegierter Stand konstituiert und seine rechtliche Anerkennung erlangt. Im mittelalterlichen Verständnis des Vorganges war aber etwas anderes vorrangig, wie vor allem die Forschungen Otto Brunners am Beispiel Österreichs gezeigt haben: in der *universitas vasallorum per Estoniam constituta* trat das Land Estland dem Landesherrn gegenüber – nicht als Einschränkung einer (im Mittelalter völlig anachronistischen) Souveränität, sondern weil sich nur im Miteinanderhandeln und Verhandeln von „Land und Herrschaft“ (⁵1965) praktische Politik machen ließ. „Das Wesensmerkmal des Landes“ formuliert Otto Brunner pointiert, „ist nicht das Vorhandensein eines Landesherrn..., sondern eine Landesgemeinde, die nach Landrecht lebt. Die Landesgemeinde ist die landrechtliche Rechtsgenossenschaft... Fehlt diese Landesgemeinde, funktioniert sie nicht mehr, dann existiert das Land nur mehr ideell“ (194f.). Dabei konkretisierte sich die Landesgemeinde in aller Regel als ein Adelsverband, „ein Verband von ‚Grundherren‘, die diesem Verband nicht angehören können, wenn sie nicht Land besitzen, das sie bebauen oder bebauen lassen“ (187).

Mit den Urkunden von 1252/1259 wird in Estland somit eine Entwicklung sichtbar, wie sie sich gleichzeitig in weiten Teilen Europas, vor allem im deutschsprachigen Raum, vollzog, gerade auch rund um die Ostsee, etwa im damals zur dänischen Krone gehörenden Holstein und Schleswig. Die *universitas vasallorum per Estoniam constituta* steht am Anfang eines eigenständigen Estlands. Sinnfällig wird das bis heute darin, daß das Staatswappen der Republik Estland das Wappen der Ritterschaft und der Stadt Reval übernommen hat.

Freilich dürfen wir dabei die Besonderheiten der historischen Situation nicht außer Acht lassen. Die östliche Küste des Mare Balticum war seit dem ausgehenden 12. Jahrhundert vermehrt in das Blickfeld der westlichen Anrainer geraten. Hier lebten noch heidnische Völker, die man gleichzeitig missionieren und unterwerfen konnte. So griffen die Schweden nach Finnland, aber auch in die westestnische Wiek hinüber: fuhren deutsche Kaufleute und Ritter, Missionare und Kreuzfahrer die Düna hinauf und setzten sich im Gebiet der Liven fest; dazwischen richteten die Dänen ihre Blicke auf die Insel Ösel und das estnische Festland. Im Jahre 1219 eroberte König Waldemar II. die Burg Lindanise (die spätere Burg von Reval) und siegte in einer erbitterten Schlacht über ein estnisches Heer – der Legende nach erst, als die dänische Nationalfahne, der Danebrog, vom Himmel gefallen war.

Die dänische Herrschaft stand freilich von Anfang an auf schwachen Füßen. Da war einmal der estnische Widerstand, der sich vor allem im großen Aufstand von 1223/24 äußerte. Da gab es zudem mächtige Rivalen im Süden, die Bischöfe von Dorpat und Riga, die Stadt Riga, vor allem aber den Schwertbrüderorden. Die wechselvollen Kämpfe führten dazu, daß die Dänen zwischen 1227 und 1238 aus dem Land gedrängt wurden, und erst durch den Vertrag von Stenby zurückkehren konnten.

Wollte der dänische König das ferne ‚Herzogtum Estland‘ – die Bezeichnung begegnet bereits vor der Eroberung – behaupten, so war er folglich auf Partner im Lande angewiesen. Die aber konnte er

nur in seinen dortigen Vasallen finden, an deren wirtschaftlicher Konsolidierung und korporativem Zusammenschluß er deshalb ebenso interessiert sein mußte wie diese selbst. Dem entsprach die Vereinheitlichung des Lehensrechtes, das zugleich die Erbllichkeit der Lehen bestätigte – womit wir wieder bei der Urkunde von 1252 angelangt sind.

Es ist nunmehr deutlich, daß der *universitas vasallorum per Estoniam constituta* in einem ganz besonderen Maße die Vertretung des Landes zugefallen ist; sehr viel mehr als etwa schon den Adelsverbänden in den Stiften Dorpat und Riga weiter südlich, erst recht im Ordensgebiet, die sich allmählich herausbildeten. Hier zeichnet sich bereits eine bevorzugte Rechtsstellung ab, die die Estländische Ritterschaft auch später gegenüber den anderen Ritterschaften ausgezeichnet hat. So nimmt es nicht wunder, daß die estländischen Vasallen jedem Versuch, das Herzogtum Estland zu verselbständigen oder es gar zu verkaufen, ablehnend gegenüberstanden und den dänischen König wiederholt zu entsprechenden Zusicherungen brachten. Sie konnten bei einem Wechsel des Landesherrn nur verlieren.

Dabei handelte es sich bei diesen Vasallen um eine zahlenmäßig kleine Gruppe. Paul Johansen hat in der ‚Estlandliste des Liber Censu Daniae‘ (1933), also für das Jahr 1241, insgesamt 114 Vasallen feststellen können: etwa hundert Deutsche, zehn Dänen und mindestens fünf Esten. Auch im Jahre 1252 werden es nicht mehr als 150 gewesen sein. Es waren also weit überwiegend landfremde Eroberer, in denen sich *Estonia* erstmals verkörperte. Sie hatten im Lande ganz persönlich ökonomische und soziale Aufstiegschancen gesucht und gefunden. Daß sie dabei in den Grenzbereich zwischen westlichem, lateinisch-römischem und östlichem, orthodox-russischem Christentum geraten waren und für alle weitere Entwicklung entscheidende Weichen stellten, war Kirche und Fürsten durchaus bewußt, die in der Perspektive des Schismas zwischen West- und Ostkirche seit 1054 agierten. ‚Das Sendungsbewußtsein‘ der Ritter selbst müssen wir uns nicht allzu ausgeprägt vorstellen, so sehr sie sich auch Esten wie Russen gegenüber kulturell überlegen geglaubt haben mögen. Und doch haben sie mit ihrem Handeln in eigenem Interesse zugleich auch für das Land Bleibendes geschaffen. In den Landschaften Harrien und Wierland war ein Kern estländischer Identität entstanden, der in der Folgezeit niemals ganz untergegangen ist.

(Anfang der Rede – kõne algus)

LITERATUR:

Rein Helme, Die Deutschen in der Geschichte Estlands, in: Die Deutschen in der Geschichte des nordöstlichen Mitteleuropa. Bestandsaufnahme, Nordost-Archiv NF 1, 1992, 41–58

Juhan Kahk, Bauer und Baron im Baltikum, Tallinn 1999.

Rolf Kutschera, Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869, Köln-Wien 1985.

Gert von Pistohlkors, Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution, Göttingen 1978.

Gert von Pistohlkors (Hrsg.), Deutsche Geschichte im Osten Europas, Berlin 1994.

Carl Schirren, Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen, Dorpat 1865.

Eduard Winkelmann, Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen, Reval 1865.

Wilhelm Baron von Wrangell – Georg von Krusenstjern, Die Estländische Ritterschaft, ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte, Limburg/ Lahn 1967

Märkused:

1. Ülaltoodud kõne on avaldatud prof dr Jürgen von Ungern-Sternbergi lahkkel loal. Kõne täieliku teksti leiab

– **saksa keeles** balti rüütelkondade infolehes Nachrichtenblatt der Baltischen Ritterschaften, 44, 2002, 88–93;

– **eesti keeles** ajakirjas Akadeemia, 10, 2002, 2027–2040 pealkirjaga “750 aastat Eestimaa rüütelkonda: Ajalooline bilanss” (ilma kirjanduse loeteluta).

2. Järgmises Forseliuse Sõnumite numbris käsitleb prof Helmut Piirimäe Eestimaa Rüütelkonna tegevust eesti rahvakooli loomisel.

EESTI PIMEDATE MUUSEUMI APPIHÜÜD

Juba kolmandat aastat vindub Tartus Eesti muuseumiajaloo üks suuremaid skandaale, mida oli külmavereliselt ette valmistatud ja läbi viidud, kuid süüdlased on seni karistamata ning kriisiolukord lahendamata.

26. novembril 1983 avati Tartu pimedate ajaloolises koolimajas Era t 2 sotsiaalministri asetäitjast lindilõikaja Endel Saia osavõtul Eesti Pimedate Muuseum. Sündmus ühitati Tallinna pimedate kooli asutamise sajanda aastapäeva piduliku tähistamisega.

Muuseumi rajajateks, tegevuse korraldajateks ja kaastöölisteks olid nägemisvaegurid ise (läbi aegade on neid olnud paarisaja ringis). Oli tegemist esimese ja seni ainsa invamuuseumiga Eestis. Muuseum pidi saama pimedatele nende ajaloolise mälu talletajaks, nägijate ühiskonale aga pimedate elu ja probleemide tutvustajaks. Nii seatigi muuseumi eesmärgiks Eesti pimedate ajaloo materjalide kogumine, nende nõuetekohane arvelevõtmine, teaduslik läbitöötamine ja eksponeerimine. Muide, püsinäituse avas Eesti Pimedate Liidu 75. aastapäeval 11. detsembril 1996 Tartu linnaepea Tõnis Lukas isiklikult.

Eesti Pimedate Muuseumi kogud on kantud 37-kõitelisse punktkirjalisse tulmeraamatusse (viimane sissekande number on 813) ja 23 nägijate kirjas vastuvõtuaktide mappi aastatest 1981–2003.

Eesti Pimedate Muuseum on nägemisvaegurite hulgas alates 1987 a teinud vabaharidustööd – igaaastaste muuseumipäevade ja autobussimatkade korraldamisega. Muuseumis tehtud teadustöö tulemusena on avaldatud 10 brošüüri ja raamatut ning kaitstud haridusteemaline doktori väitekirj. Muuseumi trükiseid kaunistab embleemina ristikehinalehe kujutis. Muuseumi tunnusmeloodiaks on eesti pimedate helilooja Ferdinand Mühhlhauseni „Armas isakohakene“ (Vaikne kema kohakene).

Muuseumil olid sidemed kaheksa Läänemere-maa pimedate muuseumiga. Sealt on külastatud meid ja meie oleme käinud seal. Meie ajaloo asutus ei jäänud millegi poolest alla pimedate muuseumile Berliinis, Helsingis, Kopenhaagenis, Peterburis, Riias, Stockholmis, Varssavis ja Vilniuses. Neist koguni kolme asutajat käisid Tartus eeskujuna võtmas.

Eesti Pimedate Muuseumi nahkehistöö väärtusega paks külalisteteraamat sisaldab sadu sissekandeid paljudes keeltes maailma igast kaarest Akaaba lahest kuni Hudsoni laheni.

Nelja töökohaga (juhataja, peavarahoidja, raamatupidaja, koristaja) muuseum tegutses mittetulundusühinguna ja tuli tänu sponsorite abile majanduslikult toime. Alates 1993. a oleme iga kolme aasta järel juba neli korda välja andnud Eesti biograafika preemiat.

Nii elasime üsna rahuldavalt kuni 2000. a suveni. Siis olime sunnitud lahkuma oma juugendstiilis villast Tartu pimedate ettevõtte „Epitar“ hoonesse Ringtee 1. Kuigi seal oli muuseumile eraldatud ja remonditud 125 m² põrandapinda, kujunes sinna asumine libakolimiseks. Transporditeenust osutanud Tartu pimedate ettevõtte „Epitar“ koostöös Lõuna-Eesti Pimedate Ühinguaga ei andnud muuseumile ruume üle. Rohkemgi veel. Kogu mööbel ja kõik museaalid võeti enda valdusesse ning pimedate ettevõtte „Epitar“ juhataja Tõnu Kase korraldusel põleteti enamus neist (umbes 6–7 autokoormat) keskkütteahjus, osa aga viidi prügimäele või jagati laiali. Säilinud vara kuhjati virnadesse ühes muuseumile algselt eraldatud ruumis, kuhu aga muuseumitöötajatel puudub juurdepääs. Museaalide seisukord on seal katastroofiline, eriti tekstiilesemetel ja raskuse all ägavatel õrnadel punktkirjalistel materialidel.

See absurditeatri etendusele sarnanev lugu pole unenägu, vaid tõsi. Ei ajakirjandus, televisioon, politsei ega kohus pole seni Eesti Pimedate Muuseumile suutnud mingit tuge pakkuda.

Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi ja Eesti Muuseumiühingu poolt tunnustatud ning Tartu Linnamuuseumi juhendamisel töötanud pimedate ajalooasutust niisamahästi kui pole enam.

Palun, ulatage käsi ja aidake korrale kutsuda neid, kes takistavad Eesti Pimedate Muuseumi normaalset tegevust!

Aldo Kals,

Eesti Pimedate Muuseumi juhataja, Ignatsi Jaagu medali laureaat

TÖÖSTUSPÄRANDIST IDA-VIRUMAAL

2002. aasta lõpus toimus Kohtla-Järvel ulatuslik rahvusvaheline tööstuspärandi alane seminar, millest võtsid osa kõikide Põhjamaade ja Balti riikide delegatsioonid. Üritus oli korraldatud Põhjamaade Ministrite Nõukogu juures tegutseva *Industrial Heritage Platform* (tööstuspärandi tegevuskava) ja Kohtla-Järve Põlevkivimuuseumi poolt.

Seminari esimene päev – “Tööstuspärand arengu mootorina” – oli pühendatud kohalikele, st Ida-Virumaa ja Kohtla-Järve probleemidele. Prof. Enno Reinsalu andis teaduslikele uurimistöödele põhineva ülevaate nendest muutustest, mis ootab kaevandatud maid ees tulevikus, mida peame arvestama, kui tahame ehitada uusi hooneid ja teid. Mart Hallik kõneles AS Eesti Põlevkivi tegemistest peale kaevanduste sulgemist. Ta tõi esile nii halbu kui häid näiteid. Positiivse poole peale seadis Mart Hallik Kohtla Kaevandusmuuseumi rajamise. Kohtla kaevandus, mis suleti 2001. a, on praeguseks ainuke täielikult säilinud kaevandus, kõik teised suletud kaevandused on kas rüüstatud või lammutatud, mida tehti ka Ahtme kaevandusega. Turism on üks maakonna arengusuundadest Eesti iseseisvusaastatel. Kahjuks pole siin erilist edasiminekut olnud. Seda tõdes ka Riina Lõhmus Eesti Turismiagentuurist. Tema sõnul puudub Ida-Virumaal infrastruktuur, mis hoiaks turiste maakonnas rohkem kui ühe päeva. Ainult üks protsent Eesti Vabariiki külastatavatest turistidest ööbib Ida-Virumaal, kuigi maakond omab küllalt arvestatavaid vaatamisväärsusi. “Väliturist võib läbida Ida-Virumaa kulutamata ühtegi senti”, väitis Riina Lõhmus. Prof. Anto Raukas lisas, et Ida-Virumaa looduslik turismipotentsiaal annab paljuski silmad ette ka meie põhjanaaber Soomele, see on hoopis mitmekesisem ja huvitavam.

Arvo Aun esines seminaril teemaga “Tööstuspärandi säilitamine läbi kultuuri” Kohtla Kaevandusmuuseum on üks näide sellest, kuidas on võimalik säilitada tööstuspärandit läbi kultuuri. Algselt uskusid ettevõtmise edukusse üksikud, aga ka seda on palju öeldud. Veel 2001. a lõpus küsis Kohtla-Nõmme vallavolikogu esimees minult “Kas me ka siis, kui me üldse kusagilt raha ei saa, teeme selle muuseumi?” Vastasin talle toona: “Me teeme selle muuseumi igal juhul, kui me kusagilt raha ei saa, siis me peame ta kohe tööle panema!” Nii läkski, muuseum sai tegevusloa 31. novembril ja juba 1. detsembril 2001. a avas oma ukse külastajatele. 2002. a jooksul külastas kaevandust 27 160 turisti. Nii turistide kui ka piletitulu poolest ületas tegelikkus kõik prognoosid. Muide, esimene turismireis kaevandusse oli organiseeritud. B. G. Forseliuse Seltsi poolt

Praegu on teised võimalused ja uued plaanid. Kohtla-Järve Soojuselektrijaam suleb lähitulevikus oma ukse. 1949. a, kui see elektrijaam avati, oli ta oma 57 MW võimsusega Eesti suurim elektrijaam, nüüdseks on ta elektritootjana oma tähtsuse kaotanud ja soojatootjana amortiseerunud. Linna kütmiseks on teisigi võimalusi. On tekkinud mõte rajada selle elektrijaama baasil energeetikamuuseum, selle kohta on olemas ka juba AS Kohtla-Järve Soojus nõukogu otsus. Mõtet toetavad ka mitmed välispartnerid, sh Saksen Anhalti liidumaa esindajad, kelle kogemused oma tööstuspärandi ümberstruktureerimisel aastatel 1990–2000 on meile suureks eeskujuks. Meie tegemised ja uued plaanid jätsid Põhjamaade esindajatele sügava mulje. Epp Lankots Eesti Kultuuriväärtuste Ametist kirjutab: “Igatahes on meie novembrilõpu konverents Kohtla-Järvet ja ümbrust niipalju kuulsamaks teinud, et väliskolleegidelt tuleb ridamisi igasuguseid ettepanekuid. Nüüd on mu Soome kolleeg Tuija Mikkonen tulnud välja veel ühe mõttega. Prantsusmaal koostatakse hetkel CD-Rom-i ja DVD-d Euroopa tööstusmaastikest ja monumentaalsematest tööstuskompleksidest (seda korraldab üks muuseum, täpsemalt Ecomusée de la Communauté Le reusot-Montceau). Projekti rahastab Euroopa Komisjon "Culture 2000" programmi raames. Nii et tegemist oleks siis nõ tööstuspärandi dinosauruseid tutvustava projektiga. CD-ROM/DVD-i koostamise põhimõte on järgmine: esiteks on valitud 30 objekti, mida käsitletakse põhjalikult (pikemad tekstid, probleemiesitused ja pildid), teiseks valitakse 100 objekti, mille kohta antakse lühem ülevaade. Tuija Mikkonen, kes ka ise Kohtla-Järvel käis, tegi CD-ROM-i koostajatele ettepaneku tutvustada ühena 100 objekti hulgas ka Ida-Virumaa põlevkivitööstust ning prantslased olid muidugi vaimustuses...”

On tähelepanuväärne, et IHP korraldas oma kolmeaastase tsükli lõpuseminari just Kohtla-Järvel. See näitab, et Põhjamaad pole sugugi ükskõiksed meie tööstuspärandi saatuse suhtes, veelgi enam, meie tööstuspärand on muljetavaldav ja seda tasub säilitada tulevastele põlvedele. Seda öeldi välja mitmetes ettekannetes. On kurb mõelda, et huvi meie tööstuspärandi saatuse vastu on suurem väljaspool meie piirkonda kui meie vahetus ümbruses: seminarist ei võtnud osa mitte üksnes kohaliku võimu esindaja.

NB! Praeguseks on sündmuste käik olnud järgmine: Energeetikamuuseumi omafinantseerimine Kohtla-Järve linna poolt ei ole toetust leidnud, küll aga on käiku läinud linna pargi renoveerimise kavad ja omafinantseerimine linna vahenditest. Püütakse aga hoiduda mõistest Kohtla-Järve Rahvuspark, millest seminaril räägiti kui ühest võimalusest kaasata Euroopa Liidu vahendeid. Seda võimalust on kasutanud ära teised Põhjamaad.

ANNELA RIIVE

Rakvere Gümnaasiumi 10b klass

RAKVERE 700

Tarvanpea linnust mainiti esmakordselt aastal 1226 Läti Henriku "Liivimaa Kroonikas" Aastatel 1220–1346 oli linnus Taani kuninga valduses ning Tarvanpea asendus nimega Wesenberg (*wesent* tähendab alamsaksa keeles tarvast). 1302. aastal sai Wesenberg Lübecki linnaõiguse Taani kuningas Eric IV Menvedilt. 1268. aastal mainiti teda Novgorodi kroonikas aga Rakovori nime all, millest on tulnud hilisem nimi Rakvere.

Kui 2001. aastal tähistas Rakvere oma esmamainimise 775. aastapäeva, siis 2002. aastal tähistati suurejooneliselt linnaõiguse saamise 700. juubelit. Rahvarohked pidustused toimusid 12.–15. juunini, mille käigus toodi Rakveresse linna sümbolkuju – 7 tonni kaaluv vasest tarvas, mille autoriks on skulptor Tauno Kangro. Viimane rõhutas hetke ajaloolisust: "Selliste kujude saatus otsustatakse paarisaja aasta jooksul." Pidustused kulmineerusid Vallimäel linnuses, kuhu paigutati ka Tarva kuju.

Ettevalmistused juubeliks algasid juba 2001. aasta suvel. Nii linnakodanikud kui ka ärimehed osalesid linna kaunimaks muutmisel. Mitmed ehitustarvete poed kuulutasid välja kampaania "Värviline Rakvere" kus müüdi majavärve soodushindadega, et parandada linna väljanägemist. See kandis vilja, sest mitmed ilmetud ja kulunud väljanägemisega hooned omandasid pärast palju parema ja värskema ilme. Kõigele lisaks valmistati kohalike tootjate-ettevõtjate poolt mitmeid uusi tooteid, tähistamaks tarva kojujõudmist. Näiteks uus, eriline leib, õlu, palsam, vein ja veel palju erinevaid tarva-nimelisi asju. Eesti Post lasi Rakvere juubeliks käibele tarva kujuga margi.

Juubelipidustuse juhatas sisse mõni päev varem toimunud Virumaa Noorte Laulupidu. Pidustuste nädalasse mahtus mitmesuguseid üritusi. Toimusid miitingud ja ajalookonverentsid. Peeti laata, linnuse õuele püstitati telgid, kus grilliti liha ja esinesid lauljad-tantsijad, etendati katkendeid Rakvere muinasajast. Loomulikult oli ka eraldi pidu tarva püstitamise ja avamise puhul, millest võtsid osa nii Eesti Vabariigi president Arnold Rüütel, Soome, Rootsi, Taani ja Poola suursaadikud, Rakvere sõpruslinnade delegaadid, Rakvere linnapea ja veel mitmeid tuhandeid pidulisi. Pidulõppes südaõise ilutulestikuga.

Rakvere linnaõiguse saamise 700. juubel oli üks suurimaid kogu Rakvere ajaloos ning sellest sai televisiooni kaudu osa terve Eesti.

INFO JA PILDID:

<http://www.rakvere.ee>

<http://www.viru-muuseumid.ee>

<http://www.virumaateataja.ee>

B G FORSELIUSE SELTSIS

B. G. FORSELIUSE SELTSI TEGEVUSEST 2002. AASTAL Juhatuse aruanne

1. XIII hariduspäevad Suure-Jaani Gümnaasiumis 01.–02.03.02. Keskseks ürituseks oli seminar “Uuriv õppetöö”, mida ilmestas seminar “Uuriv õppetöö”, ettekandjateks prof Inge Unt (TPÜ), doktorant Vilja Vendelin (TÕS, Descartes’i lütseum), Liis Roosaare (Descartes’i lütseum), Ene Luka (ENTK), Tiiu Ojala (Vastseliina), Maie Kitsing (haridusministeerium), Irja Alakivi (Eesti Linnade Liit), Urve Siimsoo, Martin Pentson, Maarja Lillsaar, Peep Siim (Suure-Jaani), Anu-Merike Eenmäe, Kadri Kaldam, Astrid Anton (Rakvere Gümnaasium). Ettekanded ilmusid FS 9 ja FS 10 ning B. G. Forseliuse Seltsi Toimetistes nr 4. Studia Forseliana I “Uuriv õppetöö I” Ülevaate koos fotodega annab ka Suure-Jaani Gümnaasiumi kodulehekülgl www.sjg.edu.ee Hariduspäevadel osales EV President prof Arnold Rüütel. Selts austas teda auesimehe nimetuse ja B. G. Forseliuse medaliga.

2. XIII suvelaager oli 13.–16.08.2002 Mõniste Põhikoolis Võrumaal, teemadeks hariduse ajalugu ja metsavendlus.

Põnev oli kohtuda metsavend Alfred Käärmanniga, saada tema raamatutele autogrammi, käia metsavenna punkris ja süüa metsavenna toitu. Eesti ühel parimal Mõniste seikluste rajal sai ennast proovile panna. Jne. Jne.

Ühel päeval käisime Lätis, tutvumaks Alüksne (Līga Maija Seņina), Ernst Glücki Gümnaasiumi (Gunārs Stradiņš, Ilona Riekstiņa) ja Ernst Glücki Piibliuuseumiga (Elga Koliste).

Südamlik tänu suvekooli juhatajale Aili Paeglisele ja abilistele tegusate ja meeldejäävate päevade eest! Türi poiste tehtud videofilmi saab näha hariduspäevade ajal. Kambja õpetaja Toivo Ärtise artiklit loe ÕL, 13.09.02, ja ka FS 10/2003. Alüksne-lehes Malienas Ziņas, 17.08.02, ilmus piltidega artikkel.

Suvelaagrit-ekspeditsiooni aitas finantseerida Haridusministeerium.

3. Projekt FORS. Euroopa Liidu Leonardo da Vinci programmi raames lõpetasime koos Saksa inseneriühendusega VITALIS projekti FORS (EE/2000/PL-017), mis seisnes Eesti noorte kutseoskuste praktiseerimises Saksamaa ettevõtetes.

4. Eesti Noorteühenduste Liit (ENL). Selts osaleb Hea Tahte Lepingu alusel ENL-i töös: töörühmad (ühishuvi, struktuur...), koolitusreisid, laagrid, läbirääkimised parlamendikomisjonidega, välisvahetus...

Levitame noortele mõeldud teatmekirjandust, vahendame meilikontakte, nõustame rahastamist, abistame taotluste kirjutamisel.

5. Õpireisid koos koolide külastusega: Prantsusmaa, Soome, Holland, Itaalia.

6. Liikmed osalevad MTÜ Eesti Haridusfoorum, Euroopa Noored Eesti Büroo ja teiste lähedaste programmidega ühingute töös ja koolituses, mis kajastub koolide ja seltsi trükistes.

7. Trükised. Toimetasime ja kirjastasime *Forseliuse Sõnumid* 9 (110 lk A4), mille 10 rubriigis on uurimused, omalooming, juhendmaterjalid, ülevaated ja aruanded, seltsi jooksev kroonika, bibliograafia...

Lõpetasime toimetamise ja kirjastamise: *Studia Forseliana* I “Uuriv õppetöö I”

- * õpilaste individuaalset uurivat õppetööd soosivad Haridusministeeriumi määrused;
- * juhendamise, vormistamise ja hindamise juhendid;
- * kooli ja koolivälise juhendajate kogemuslikud artiklid;
- * õpilaste uurimistöid reaal- ja humanitaarainetest.

Loetletud trükiseid aitasid rahaliste toetustega välja anda Eesti Kultuurkapital, HM Hasartmängumaksu Nõukogu. Abistajate ja toetajate nimed on trükistes rekvisiitide leheküljel. Ettevalmistamisel:

- Herbert Salu *Õnneraha* (Toronto, 1953) uustrükk. Teos väärtustab haridust, on huvitav etnograafiliselt ja näitab baltisaksa mõisnike, eestlaste ning Rootsi riigivõimu suhteid.
- *Forseliuse Sõnumid 10 ja 11*.
- *Studia Forseliana II*.

8. Liikmelisus teistes ühingutes:

- Eesti Noorteühenduste Liit;
- Eesti Õpetajate Liit, MTÜ Eesti Haridusfoorum;
- Eesti Kodanikeühenduste Esinduskogu;
- Eesti Kultuuriseltside Ühendus.

9. Koostööpartnerid:

- Eesti Noorsootöö Keskus, Tartu Forseliuse Gümnaasium;
- Eesti Leonardo Keskus, VITALIS Betreuungsgesellschaft für Modellprojekte GmbH (Saksamaa, Saksi liidumaa), Eesti Õpiringide Selts “Semud”, Ekspress Reisid;
- Eesti Põllumajandusmuuseum, Põhjamaade Ministrite Nõukogu Infobüroo (Tallinn, Tartu), Kambja Vallavalitsus, Eesti Koolijuhtide Ühendus, Eesti Muuseumiühing, Eesti Muinsuskaitse Selts.

10. Majandamine.

10.1. Riiklikud toetused: noorsooühingu aastatoetust (52 000 krooni, leping nr 10-10/409) EV Haridusministeeriumi kaudu, mis võimaldas seltsi programmilist tegevust senisest tunduvalt tulemuslikumalt läbi viia ja kergendas kontorikulude katmist.

Riigieelarvest tuli **noosoo projekti** “Koolipärimuse ekspeditsioon 2002. a” kaasfinantseerimise toetus (35 000 kr, leping nr 10-10/408).

Kultuuriministeeriumilt saime riiklikku tegevustoetust Eesti Kultuuriseltside Ühenduse kaudu (5000 kr).

10.2. Projektide finantseerimine. Sisulise töö teostamiseks koostasime projekte, mille finantseerimisele aitasid kaasa:

- HM Hasartmängumaksu Nõukogu,
- Eesti Kultuurkapital,
- Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgrupp,
- Euroopa Liidu Leonardo da Vinci programm (Eesti Leonardo Keskus).

10.3. Liikmemakse rakendasime hariduspäevade korraldamise, kirjastamise-trükkimise, raamatukogu täiendamise jm kulude katteks.

10.4. Revisjonitoimikond (Lembit Jakobson, Herbert Soo) kontrollis raamatupidamist, revideerimise aktis ettekirjutusi ei ole.

B. G. FORSELIUSE SELTSI AUMÄRKIDE JA TUNNUSTUSKIRJADE LAUREAADID
(juhatuse aruandeperioodi 02.03.02–28.02.03 lisa)

B. G. FORSELIUSE MEDAL (3. kavand)

04. jaanuar 2003

Endel Eduard Taniloo

Tartu Kunstikooli õpetaja

28. veebruar 2003

Mati Hint

Talinna Pedagoogikaülikooli emeriitprofessor

Hans Lepp

Rootsi Instituudi osakonnajuhataja (Stockholm)

SUUR IGNATSI JAAGU MEDAL

02. märts 2002

Tõnis Lukas

Riigikogu liige

28. veebruar 2003

Väino Sirk

Ajaloo Instituudi teadur

VÄIKE IGNATSI JAAGU MEDAL

02. märts 2002

Anne-Mai Jüriso

Koigi Põhikooli õpetaja

Tiit Kalda

Koeru Keskkooli direktor

Helle Saluveer

Suure-Jaani Gümnaasium

Urve Siimsoo

Suure-Jaani Gümnaasium

Ilona Võik

Lähte Ühisgümnaasiumi õpetaja

26. oktoober 2002

Pille Narits

Vara Põhikooli õpetaja

20. aprill 2002

Reet Aule

Koeru Keskkooli soome keele õpetaja

Herbert Last

Koeru Keskkooli emakeeleõpetaja

Anne Muhk

Koeru Keskkooli algklasside õpetaja

Tiiu Uljas

Koeru Keskkooli ajalooõpetaja

MEDAL SUUR KULDTUKAT, 1. KLASS

02. märts 2002

Suure-Jaani Gümnaasium

21. aprill 2002

Endel Laul

projekti "Eesti kooli ajalugu" juht, ajalookandidaat

27. aprill 2002

Puhja Gümnaasium

04. mai 2002

Haljala Gümnaasium

08. juuni 2002

Oskar Lutsu Palamuse Gümnaasium

Kirivere Põhikool

09. juuni 2002

Heino Rannap

Eesti Muusikaakadeemia emeriitprofessor

27. juuli 2002

Kivi-Vigala Põhikool

30. september 2002

Rakvere Gümnaasium

26. oktoober 2002

Vara Kool

07. detsember 2002

Tartu Forseliuse Gümnaasium

28. veebruar 2003

Türi Gümnaasium

MEDAL SUUR KULDTUKAT, 2. KLASS

02. veebruar 2002

Maarja Lillsaar**Peep Siim****Martin Pentson**

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpilane

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpilane

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpilane

AUKIRI

02. märts 2002

Vello Aleksejev**Erla Soots****Riina Mankin**

27. aprill 2002

Kersti Aadusoo**Linda Gottlob****Milvi Haavandi****Vilma Krünvald****Maire Sepp****Küllil Korol****Ülle Närska****Jaak Ratt****Silvi Müller****Heiki Rokka**

26. oktoober 2002

Rein Lepik

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpetaja

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpetaja

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi õpetaja

Puhja Gümnaasiumi direktor

Vara Põhikooli direktor

TÄNUKIRI

02. märts 2002

Laura Lillsaar**Eve Toomsalu****Priit Toobal**

03. märts 2002

Irja Alakivi**Liis Roosaar**

26. oktoober 2002

Aime Vaino**Merle Lint****Rain Sangernebo**

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpilane

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpilane

Suure-Jaani Gümnaasiumi õpilane

Eesti Linnade Liit

Tartu Descartes`i Lütseumi õpilane

Vara Põhikooli õpetaja

Vara Põhikooli õpetaja

Vara vallavanem

EESTI KOORILAULU 200. AASTAPÄEVA MEDAL

20. aprill 2002

Aino Linnas

Koeru Keskkooli muusikaõpetaja ja koorijuht

MEDAL WASTNE TESTAMENT 1686

23. veebruar 2002

Lembit Jakobson**Tiina Tiideberg****Marju Pehlak****Toivo Ärtis****Heli Nemvalts****Kaido Mark****Terje Rüütel****Tiiu Sumberg****Laine Välbe****Mare Nugin****Riina Sirp**

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

Kambja vald

FORSELIUSE SELTS "TEISES EESTIS"

Uurivat õppetööd väärtustavad õpilased ja õpetajad kogunesid 2002. aasta augustis B. G. Forseliuse Seltsi traditsioonilisse suvekooli, mida sel korral peeti Eesti lõunatipus Mõnistes. Suvekooli "tunniplaan" pakkus ligi poolesajale erinevas eas "õppurile" võimalust tutvuda nii Võrumaa kui meie lõunanaabrite lätlaste haridus- ja kultuuriloo ja ning kunagiste metsavendade kuulsusrikka tegevuse ja võitluspaikadega.

Forseliuse Selts kutsus oma liikmeskoolide õpilased ja õpetajad juba kolmeteistkümnendat korda suvekooli. Viimane kokkusaamine erines varasematest selle poolest, et seltsi esimees Madis Linnamägi kinkis suvekoolist osavõtjatele tuumaka sisuga "õpiku". Trükivärske uurimistöde kogumik "Studia Forseliana" sisaldab õpetajate-juhendajate kogemusi individuaalse uuriva õppetöö korraldamisel, juhenddokumente ja õpilasuurimusi nii algkooli- kui gümnaasiumiealistelt autoreilt. Kui Forseliuse Seltsiga ühendust võtta, saab iga huvi ilmutav ning uurivat õppetööd väärtustav kool või õpetaja eelnimetatud teose omanikuks. Raamatu eest raha ei küsita, sest trükikulud aitas kanda EV Haridusministeeriumi Hasartmängumaksu Nõukogu.

Uuriva õppetöö edendamist peab Forseliuse Selts oma tegevuse sihiks juba aastaid. Kõigi suvekoolide programmis on olnud konverents, millel õpilasuurijad annavad ülevaate oma töödest. Ettekannete temaatika on ajapikku laienenud ja muutunud aina noortepärasemaks. Kodu- ja kooliloolise ainese kõrval on hakanud õpilased käsitlema mitmesuguseid loodushoiu, infotehnoloogia ja usuliste tõekspidamistega seotud probleeme, toitumis- ja tarbimisharjumusi jm huvipakkuvat.

Mõniste suvekoolis kanti ette 12 uurimust, huvitavamad ja uudsemad avaldatakse kogumiku "Studia Forseliana" järgmises numbris.

Uuriva õppetööga seondub koolimuuseumide tegevus, sest õpilaste poolt koostatud uurimused ja muud materjalid vajavad säilitamist ja eksponeerimist ning edaspidiste uurimuste tarvis on otstarbekas juba praegu kodu- ja kultuuriloolist ainet koguda ja talletada. Mõniste kooli ajalootuba üllatas suvekoolist osavõtjaid rikkaliku ekspositsiooniga, kuid ajalooõpetaja Aili Paeglise sõnusti hõljub tõelise koolimuuseumi loomine tegelikult alles kavatsustes. Mõniste kooli õpilased on uurinud juba aastakümneid oma kooli ja paikkonna ajalugu olemasolevaid allikaid läbi töötades ja vilistlaste, õpetajate, kultuurikandjate jt mõnistelaste mälestusi kogudes.

Ernst Johan Glück – lätlaste Forselius

Esmakordselt Forseliuse Seltsi suviste kokkusaamiste ajaloos pääsesid osalejad ekskursioonile välismaale – Mõnistest kiviviske kaugusel asub Vastse-Roosa piiripunkt. Teispool Eesti-Läti piiri on lähimad linnad pisike Ape ja imekauni järvevaatega Alüksne.

Alüksnes elas ja tegutses rohkem kui kolme sajandi eest saksa päritolu kiriku- ja koolitegelane Ernst Johan Glück (1654–1705), kellel on läti rahvakoolide rajamisel sama aukartustäratavad teened kui Bengt Gottfried Forseliusel Eestis. Glücki elu ja tööd põlistava mälestuskivi naabruses kasvavad kaks tamme, mille istutamise tähistas Glück asjaosalisena Uue ja Vana Testamendi läti keelsete tõlgete valmimist. Muide, Glücki kasutütre Martast sai Põhjasõja ajal Peeter I abikaasa, keisrinna Katariina I.

Forseliuslastele tutvustas Ernst Johan Glücki elu ja tegevust Alüksne kooliõpetaja Ilona Riekstiņa, kes on Glücki uurijana kaitsnud magistritöö ja jätkab praegu doktorantuuris.

Alüksnes väärib kindlasti uudistamist ka Ernst Johan Glücki nime kandev piiblimuuseum, kus eksponeeritakse hulgaliselt raamatute raamatu aegade jooksul eri keeltes ilmunud eksemplare. Kõik piiblid on jõudnud muuseumisse annetustena.

"Meie muuseumis võivad väga paljudest rahvustest turistid oma emakeeles piibli kätte võtta, kui neil peaks tekkima võõrsil olles selleks soov ja vajadus," mainib Elga Koliste, kes hooldab alles mõne aasta eest bensiinitanklaks olnud hoones asuvat piiblivaramut.

Forseliuse Selts tunnustas oma aukirjade ja medalitega õpetaja Ilona Riekstiņa ning piiblimuuseumi tööd Ernst Johan Glücki tegevuse uurimisel ja mälestuse hoidmisel. "Olen olnud juba pikka aega Glückiga nii seotud, et mind ennastki kutsutakse juba naljatlemisi Glückiks, pärast

abiellumist paljud vanad tuttavad mu uut nime ei teagi,” naeris Ilona Riekstiņa, kui ta Forseliuse Seltsi auesimehe Arnold Rüütli allkirjaga medali tunnistusel märkas oma neiupõlvenime Berziņa.

Metsavennaga metsavendlusest

Et Mõniste on läinud Eesti ajalukku kui Lõuna-Eesti metsavendluse keskus aastail 1940–1950, pühendati suvekooli stuudiumist üks õhtupoolik metsavendluse ideoloogiaga tutvumisele. Suurepärased tingimused selleks olid Vastse-Roosa külas, kus asub kohaliku ärimehe Meelis Mõttuse loodud nn “Metsavenna Talu” Metsavendluse “õppejõuna” astus forseliuslaste ette Alfred Käärmann, kes ligi kaheksa aastat võitles Mõniste kandi metsades Nõukogude võimu vastu ning langes alles reetmise ohvrina punavõimu küüsi. Karistuseks määrati talle kurikuulus 25 + 5, millest 15 aastat tuli ära istuda Venemaa vangilaagrites.

Pärast Eesti taasiseseisvumist on Käärmann avanud metsavendluse olemust ja ajalugu mitmes mälestusteraamatus. “Noored, kurat, kui teil raha on, jätke joomata mõni pudel viina ja ostke parem minu raamat, et saada teada, kes olid metsavennad, miks ja kelle vastu nad võitlesid,” manitses septembris 80. sünnipäeva tähistav Käärmann elu näinud mehe otsekohesusega sirguvat põlvkonda.

Ei tea, kuidas tulevikus, kuid tol õhtupoolikul kulutasid paljud suvekooli õpilased oma taskuraha Käärmanni raamatute soetamiseks. “Isa õpetas mulle, et allkiri peab olema loetav, muidu ei ole tast mingit kasu,” muheles Alfred Käärmann ja maalis kalligraafiliste tähtedega oma nime järjekordse autogrammipaluja raamatusse. Tähed ilmusid paberile justkui valatult, ehkki lahingus raskelt haavata saanud eakal metsavennal ei ole vasakut kätt, millega raamatut paigal hoida.

Kui Alfred Käärmann oma värvika metsavennaloo lõpetas, olid lõkkel küpseks saanud ka mundris kartulid ehk ehe metsavenna eine – forseliuslased said metsavennaelust maitse suhu selle sõna otseses tähenduses.

Paljudele lastele oli uudistoiduks ka sõir, mida pakkus Vastse-Roosa memm Eha Loorits. Tema (lapsepõlve)kodus nägid suvekoolist osavõtjad tublisti vaeva, et leida vana aida lakast salapeidikut, kus Eesti rahva kannatuste aastail varjas end tema isa, üks Mõniste metsavendadest. Kurjuseaastate meenutamine toob muidu nii reipa ja elurõõmsa Eha Looritsa silmadesse pisarad. “Loodan, et mitte kellelgi ei tule oma lapsepõlves üle elada seda, mida mina pidin taluma,” soovib noorena läbiotsimisi ja muid vintsutusi kogenud memm. “Aeg oli nii raske, et ei saanud kooligi lõpetada, ehkki selleks pead ja soovi oli. Tuli minna tööle, et pere elada saaks, teist võimalust ei olnud.”

Pensionärietas pühendus Eha Loorits kirjatööle ning pani paberile oma mälestused, mis seotud metsavendade ja nende võitlusega. Lootuses, et noor sugupõlv leiab tema mälestustest tuge ajaloomõistmisel, kinkis Eha Loorits oma meenutustepoogna Forseliuse Seltsile.

Mõniste – väljaspool teist Eestit

Kui vaadata pelgalt maakaardi järgi, jääb Mõniste kahtlemata kurikuulsa teise Eesti aladele. Metsade- ja mägedetagune Eesti lõunasopp, Tallinnast enam kui 300 kilomeetrit, lähima bensiinjaaamani Võrus või Valgas ligi poolsada kilomeetrit, vähenev ja vananev rahvastik, töötus...

Forseliuse Seltsi suvekoolis poolteistkümmet kooli esindavad õpetajad ja õpilased veendusid oma silmaga, et esimese ja teise Eesti teooria on kunstlik, vildakas ja mustvalge lähenemine ühiskonna sotsiaalsetele probleemidele. Mõniste kuulub nende paikkondade hulka, kus rahval jätkub teotahet ja elujaatust majandusliku kitsikuse kiuste. “Metsavenna Talu” on kiiresti tuntuks saanud nii oma ekspositsiooni kui mitmesuguste rahvalike pidudega. Mõniste Talumuuseum korraldab juba aastaid Karisöödi metsapargis jõulumaad, mida õpetajad peavad üheks südamlikumaks ja kommertsivabamaks.

Ka pisike Mõniste Põhikool (130 õpilast) võib uhkeldada rajatisega, millest suurtes linnades ja alevites puudust tuntakse – õpetajate, lapsevanemate ja õpilaste ühistöös on koolimaja naabrusesse metsa alla loodud seikluste rada. Ronimisredelid, turnimis- ja hüppeköied, poomid, palkidest takistusseinad ja teised looduslikust materjalist atraktsioonid pakuvad igas vanuses lastele ja noortele võimalust oma võimeid proovile panna ning toimetulekuoskust ja julgust lihvida.

Kehra kooli poisid, forseliuslaste suvekooli kõige hakkajamad krutskivennad, olid Mõniste kooli seikluste rajast suures vaimustuses. Tol hommikupoolikul tundus see neile põnevam kui mis tahes tivoli. “Mulle sellised asjad meeldivad,” kiitis ka Kambja noorsand Henri Zeigo, kes seikluste raja võlusid ja valusid omal nahal katsetas.

Mõniste kooli huvijuht Eda Tuvikene nimetas seikluste raja ehituskuludeks 40 000 krooni. See on ääremaa kooli ja valla eelarve jaoks üüratu summa. Raha õnnestus kokku saada projekte kirjutades.

Projektide abil kogutav raha ongi peamine allikas, mis võimaldab Mõniste rahva ettevõtmistel teostuda.

Projektide kirjutamise vaev ja hool on tuttav teema ka koolilastele. Kui Mõniste õpilased tervitasid forseliuslasi isetegevuskontserdiga, hakkas kõrva, kuidas omaloominguliste võrukeelsete naljanäidendite tegelased kasutavad tihti sõna "prosekt" Nii koostati ühes näidendis ääremaa küllarahva poolt "prosekt", selleks et rajada turismitalu ehk "*sitt lahtrist vällä ja saksa asõmõlõ*" On loomulik, et lapsed ja noored oskavad end ümbritsevat elu värske pilguga mõõta ja tõlgendada, mahlakas võru murre tõi nende sõnumi eriti mõjusalt ja ehedalt esile.

Võro kiil' on Mõniste lastel lususalt suus, sest juba aastaid kuulub selle õpetamine kooli ainekavasse. "Lapsed tahavad ja suudavad oma mõtteid *võro kiiles* huvitavalt avada," nentis *võro kiile* õpetaja Maigi Teorein. Aastate jooksul on tema lauasahtlisse kogunenud pakk pakk avaldamisväärseid luuletusi, jutte, mõtisklusi... Et *võro kiile* õpetaja mõtteis mõlkuv almanahh trükitud saaks, on vaja mõistagi kõigepealt üks "prosekt" valmis teha.

Kultuurkapitali Võrumaa ekspertgrupile esitatud projektiga saadi mõni aasta toetust Mõniste kooli ajalooaamatu trükkimiseks. Aastal 1730 asutatud kooli loo tihendas kirjaridadesse ajalooõpetaja Aili Paeglis, kes on edendanud juba rohkem kui 35 aastat Mõnistes hariduselu.

Forseliuse Seltsi suvekooli ülemana võitis Aili Paeglis nii nooremate kui vanemate forseliuslaste tunnustuse, luues vaid nelja päevaga ilmeka pildi elujõulisest, teotahtelisest ja raskusi trotsivast Mõnistest ja Võrumaast. Saime kinnitust, et eestlusel on elujõudu, teine Eesti ei ole muud kui mõtte- ja teolaiskuse sümbol.

P.S. Neli päeva kestnud Forseliuse Seltsi suvekool jättis kõigile osalejaile ohtralt teadmisi ja mälestusi. Siinkirjutaja jaoks juhtus kõige ootamatum ja üllatavam seik Mõniste küllapoes esimese koolipäeva hilisõhtul. "Teie olete vist nende lastega kaasas olev õpetaja?" päris müüja minult, kui oli mu ostuarve kokku löönud. "Tahtsin küsida, et ega teil ei ole midagi selle vastu, kui ma neile teie grupi poistele, kes on juba 18 eluaastat täis, ei müü õlut või muud alkoholi, kui nad peaksid seda soovima."

Ei salga, et selline pöördumine võttis sõnatuks. Kõlas uskumatuna, et väikeses maakohas, kus iga ostja peaks olema poepidaja jaoks õnnistegija, tegutseb äriinimesi, kes loobuvad kasumist, et hoida noored alkoholist eemal. See saab juhtuda tõesti vaid "teises Eestis" kus inimestes on säilinud loomupärane südametunnistus ja talupoeglik ausus.

TOOMAS NIGOLA
EELK Kambja koguduse õpetaja

SEMINAR SAKSAMAAL

Forseliuse Seltsi esindajana ning Eesti Noorteorganisatsioonide Liidu (ENL) lähetusel osalesin 2002. aasta 3.–5. detsembrini Saksamaal Mözenis Schleswig-Holsteini liidumaa regionaalse noortenõukogu poolt korraldatud Läänemere riikide noorteorganisatsioonide aruteluseminaril. Seminari teemaks oli regionaalne partnerlus ning noorsootöö finantseerimine. Lisaks esindajatele Eestist osalesid veel delegaadid Lätist, Leedust, Venemaalt, Poolast ning muidugi Saksamaalt. Seminari toimumiskohaks oli valitud looduskunis paik, Schleswig-Holsteini regionaalse noortenõukogu koolituskeskus Haus Rothfos Mözenis (u 50 km Hamburgist põhjapoole).

Seminari kestel vahetasid veidi üle kahekümne kohal olnud delegaadi infot oma organisatsioonide tegevusest ja tulevikuplaanidest, samuti aga ka toimivatest ning loodetavatest koostöövõimalustest Läänemere riikide vahel. Põhiliseks kõneaineks osutus aga raha – kuidas leida finantseeringut oma projektidele. Arutati võimalusi raha taotlemiseks mitmesugustelt fondidelt ja riigiasutustelt, vahetati sellealaseid kogemusi ning jagati ka päris praktilist infot selle kohta, kuhu võiks oma taotlusi saata (vt ka internetis <http://www.balticseadesk.org>). Sakslaste jaoks oli mõnevõrra üllatav baltlaste komme taotleda toetust erafirmadelt. Leiti, et rahvuslikud noorteorganisatsioonide katusorganisatsioonid võiksid põhikohaga palgale võtta inimese, kes tunneks projektikirjutamise „kunsti“ teaks, millised firmad ja mille jaoks andma soostuvad ja selle infoga abistaks liikmesorganisatsioone.

Palju mõtlemis- ja kõneainet pakkus ka kava luua ühiste jõududega Balti Noortefond – fond, kus valitsusvälised noorteorganisatsioonid saaksid laenata raha näiteks juhul, kui mõnest teisest fondist on neile projekti jaoks raha küll lubatud, ent välja makstakse alles peale projekti teostumist. Säärase fondi loomisele on mõeldud juba aastaid ning ka seekordsest seminarist osavõtjad leidsid üheskoos, et selline fond oleks igati vajalik. Leiti, et rahvuslikud noorteorganisatsioonide liidud (nagu ENL) või vastavad valitsusorganisatsioonid peaksid mõtte teostumise eest hea seisma.

RAIT TOOMPERE
SA Archimedes

ENDEL E. TANILOO 80

Aeg, ruum ja taju on kolm telge, mis ühendavad meid reaalsusega. Igapäevaelus võtame seda kui organiseeritud protsessi, mis kannab meie eksistentsi. Võtame kõike kui lihtsalt olemasolevat ning harva mõtestades, üldistades, seoseid luues – elu väärtustades. Harva mõtleme sellele, et meie kõrval elavad inimesed, kelle missioon on mõtestada, üldistada, seoseid luua ja selle kaudu elu väärtustada läbi kolmemõõtmeliste visuaalsete kujundite – skulptorid. Mõeldes Eesti skulptoritest, on ilmselt Endel Taniloo üks esimesi nimesid, kes võiks pähe torgata, sest aastatepikkune väsimatu loometegevus, ühiskondlik aktiivsus ja õpetajatöö on jäädvustanud selle nime kui autoriteedi, looja sünonüümi meie teadvuses. Ka siis, kui on tarvis mõnd monumenti taasluua on ikka Endel Taniloo nõu ja abi vaja.

Endel Taniloo, kelle 80. juubelit me jaanuari algul tähistame, kuulub mitmekülgselt, väga erinevaid materjale endale alluma pannud ja erinevaid stilistilisi võtteid kasutavate meistrite hulka. Graniidi tahumatu ürgvormi allutamise puhtskulptuurilistele vormitaotlustele saavutab Taniloo samasuguse tunde vahetu edasiarendamise kui õrnades aktides, ehkki lähenemisenurgad on hoopiski erinevad. Tundub, et millist materjali ka meister ei puuduta, kohe saab see vaimse hingestatuse.

Niisama hästi kui uue loomine, õnnestub Tanilool suhe juba olemasolevaga. Olen näinud meistrit kildudest kokku panemas teise kunstniku tööd, ilma ühegi abivahendi kasutamise võimaluseta ning

resultaat sai hämmastavalt adekvaatne (Tartu Hoiupanga kujud). Tundub, et Taniloo loomingu edu saladuseks on erakordselt erk maailmataju, erinevate materjalide ning neile omaste stilistiliste võtete tundmine ning oskus vaimu ja materjali ühendada.

Giovanni Bernini on kirjutanud: "Ka jumal oli skulptor; ta ei loonud inimest nõidusega, vaid tükk-tükilt nagu modelleerija" Kuid sageli on optilisest kujundist hoopiski tähtsam tulevasele kujule vastav motoorne pinge, mis saadab skulptuuri otsekui saatevaim ja olenemata ühiskondliku mälu pikkusest põlistab skulptuuri kui kunstiteose põhiväärtused.

Endel Taniloo on põline tartlane, sündinud 5. jaanuaril 1923. a peentisleri perekonnas. Võibolla on just isalt päritud kuldne "kõigi tööde" oskus. Koolis käis tulevane skulptor Tartu Linna XV Algkoolis ja Pedagoogiumi Progümnaasiumis. Aastatel 1940–43 õppis Taniloo Tartu Õpetajate Seminaris ja peale seminari lõpetamist lühikest aega "Pallases" Kunstihuvi tarkas tõsisemalt, kui tulevane skulptor osales J. Püttsepa juhendatavas kunstiringis paralleelselt seminari õpingutega. Tõsisem kunstiõppimine aga sai alguse A. Starkopfi julgustusel, kui Taniloo näitas talle 1943. a turbarabas ajaviiteks voolitud kujukesi.

Sõda katkestas õpingud ning alles läbi sõdurielu vintsutuste ja vangilaagri õuduste õnnestus naasta koolipinki. Kunstiõpingud jätkusid Tartu Riiklikus Kunstiinstituudis 1947. a ja kooli lõpetamiseni jõudis Taniloo 1952. a, õppides eriala peamiselt Johannes Hirve juhendamisel. Diplomitöö "Korvpallimängija" kogus juba sel ajal ohtralt tunnustust ning näitas Taniloo nii hinnalist oskust balansseerida lubatu ja kunstilise eesmärgi vahel.

Kuigi kooli lõpetamise ajaks oli ideoloogiline surve Tartu kunstile terav, sai Taniloo instituudist kaasa "Pallase" parimas vaimus pagasi, millele lisandus kohustuslik realismiõpetus. Taniloo loomingu nurgakiviks kujuneski realistlik käsitluslaad – monumentalistikas lakoonilisem ja üldistuslik ning portrees ja aktis lüürilist tundelaadi rõhutav.

Tundes dekoratiivse stiliseeringuga kaasneda võivat enesekordamise ohtu, on skulptor mitmetes portreedes asetanud rõhu iseloomu konkretsusele detailirikkas, elavas ja ilmekas vormikäsitluses. Samas on Tanilool portreid, kus domineerib jõulis-lakooniline (J. Simmi portree, 1969, pronks, TKM). Juubilaril üheks meelisžanriks on olnud läbi aegade figuraalplastika. See on ka loomulik, sest inimkeha ja selle saladuslik lummus ning kõnekus, mis avalduvad erinevais stiliseerimisastmes nii erinevalt, on täis lõputuid saladusi ja leidmisrõõme. Figuraalplastikast on vaid sammuke edasi iga skulptori unistustemaale – monumentaalskulptuuri.

Eesti monumentalistika on läbi aegade olnud väga tugevalt ideologiseeritud ja maksja poolt kontrollitud. Seetõttu tulebki iga monumenti vaadelda eraldi. ajaloolisest ja kunstilisest aspektist Kummalgi aspektil on oma spetsiifika. Kui me räägime Taniloost monumentaalskulptuuri aspektist, siis tal on, mida ette näidata. Võiks öelda isegi enam – Taniloo on monumentalist "Jumala armust" Ükskõik millist ajaloolist või dekoratiivset sõnumit ka tema loodud monument ei kannu, igapähele on prioriteetne monumentaalvorm – spetsiifiline kunstilise suurvormi kompositsioon kui sõnumi kandepind. Seetõttu, kõrvutades tema monumentaallahendusi, näeme Taniloo juures skulptorile harvaesinevat mitmepalgelisust. Kunstniku arvukast loomingust võib üksnes Tartus üles lugeda L. Puusepa büstmonumendi Maarjamõisa kliiniku ees (1981), "Aukivi õpetajale" (koostöös tütre Airike Tanilooga, 1988) Tartu Õpetajate Seminari ees, "Kuninganna ja väike kuningas" endise lastehaigla ees.

Eraldi peatükk juubilaril loomingus on teostel, kus ta avastab loodusvormi ja "voolib" seda, vaid pisut muutes, kas inimeseks või abstraktseks sümboliks. Tegemist on kivi ja puiduvormidega, mis võimaldavad fantaasialendu, kuid kõik see eeldab ka lahtiste silmadega loodustaju, et just see õige üles leida. Ka kriitika on ühes kunsti liberaliseerimisprotsessiga üha enam hakanud aru saada selle valdkonna olemusest. Juubelinäitusel Tartu Kunstnike Majas välja pandud puuskulptuurid ühendavad endas loodusvormi ja eri ajastute stilistilist sümbioosi. Võiks öelda, et selline skulpturaalse vormi ja literatuursuse ühendamine on julge ning vähestele jõukohane ilma groteski laskumata.

Endel Tanilool on ikka olnud kiindumus kunstiväärtusega vanavara vastu. Õieti on need temale *ready made* objektid, mis iseloomustavad oma aja tõekspidamisi, oskusi ja vaimulaadi. Tihti teeb ta neid korda ja vahel ka sobitab eri stiile ja materjale ning saab selliselt hoopiski uue asja. See on skulptori mäng juba valmis vormiga, kus silm ja käsi otsivad edasiarengu võimalusi ning meister suhtleb meistriga kui looja loojaga ilma teineteist tundmata. Sellelt pinnalt arendab Taniloo oma *hobby*-seeria, kus skulptuur ja *ready made* objekt moodustavad literatuurse kujundi (olgu see siis näiteks “Abikaasa rahvariites vokiga” või “Talupoja kroonlühter”). Kui sellistel juhtudel on tegu “poeesiaga”, siis “pikemaid lugusid” jutustab Taniloo oma installatsioonides “Köögi lugu”, “Kalamehe lugu” jt.

Juubilar Endel Taniloo on rahutu, otsija ja andja natuuriga. Igal aastal jõuab ta korraldada mitmeid näitusi ning osaleda ülevaatenäitustel. Pojapoeg Joonase sünd 2001. a on süstinud maestrosse uut elujõudu. Selle ilmekaks näiteks on Tartu Kultuurkapitali poolt omistatud loominguline stipendium 2002. a. Olles oma loomingus viljakas, on Taniloo ikka leidnud aega suhtlemiseks ja õpetamiseks. Alates 1959. a on ta olnud skulptuuriõppejõuks Tartu Kunstikoolis. Üheks peatükiks tema elutööst võib lugeda Tartu kunstielu jõulist edendamist, Kunstnike Liidu Tartu osakonna esimehena aastatel 1977–87. Sellesse ajajärku langesid ka kunstikõrghariduse taastamise ettevalmistustööd Tartus. 1988. a asusid esimesed maaliüliõpilased tööle Tartu Kunstnike Majas, kuid sellele eelnes aastepikkune eeltöö, et murda administratiivset ja ideoloogilist vastuseisu. Ikka ja jälle leiab ta aega osaleda komisjonides, et nõu ja jõuga asju paigast liigutada ning kunstnikkonna probleeme edendada. Maestro on aastaid juhtinud Tartu Kunstnike Liidu senioride sektsiooni, mis kadestamisväärse aktiivsusega on tutvustanud vanema põlvkonna kunsti ning püüdnud lahendada teenekate kunstnike igapäevaprobleeme.

TANNI/TANI suguseltsi vapp:

Vapi heraldiline kirjeldus: punasel kilbil hõbedane risti ja kaldasendis pügalristi ühendkujund. Selle peal punane tähtrist. Hõbedane kinnine turniirikiiver. Põimik hõbe-punane, keep pealt punane seestpoolt hõbedane. Kiivriehiseks hõbedane risti ja kaldasendis pügalristi ühendkujund, mille peal punane tähtrist. Vapikirjaks ENESETEOSTUS.

Esimesed teadaolevad andmed Tanni suguvõsa kohta pärinevad aastast 1736 ja on kirja pandud Kaiavere mõisa Maarja-Magdaleena kiriku raamatusse. Suguvõsa esialgne nimi oli Tanni, millest hiljem tuletati nimevormid Tani, Danilov, Tanilov, **Taniloo**, Tanimäe, Eedla.

Suguseltsi kuuenda-seitsmenda põlvkonna esivanemate nimedena on vapi koostamise ja kavandamise ajal teada järgmised: Kajak, Ilves, Palmiste, Kiis, Toode, Aidla, Tamme, Künis, Ojavere, Potsepp, Issack, Põldoja, Vuks, Vaagen, Kiima, Abel, Laasme, Uueda. Üldse on suguseltsis läbi aegade kokku loetud üle 90 erineva perekonnanime.

Tanni/Tani suguseltsi vapp on kantud Eesti Muinsuskaitse Seltsi Heraldikakolleegiumi vapimatriklisse 5. juunil AD 2002. Reg. nr. 471.

(allikiri ja esimehe pitsar)

Priit R. Herodes

Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Heraldikakolleegiumi esimees

Märkus: vt E. E. Taniloo kaastööd “Eesti koolihariduse ja kultuurielu arengut tähistavate mälestusmärkide loomisest” Forseliuse Sõnumid, 5, 1998.

ENDEL LAUL 75

Jürikuu 21. päeval 2002 tähistas oma 75. sünnipäeva ajaloolane ja teenekas kooliajaloo uurija Endel Laul. Kolmveerand sajandit on piisavalt pikk aeg, et tehtule tagasi vaadata.

Ajaloolane Endel Laul

Juubilar lõpetas 1952. aastal Tartu Ülikooli (tollal TRÜ) ajaloolase diplomiga ning asus tööle TA Ajaloo Instituudis. Siis ta veel ei teadnud, et tervelt neljaks pikaks aastakümneks: alustas nooremteadurina, 1962. aastast ajalookandidaat, 1970–90 rahvahariduse ajaloo sektori juhataja, seejärel juhtivteadur. ENSV riiklik preemia 1977 a. 1960–85 NSVL TA Ajaloo Instituudi ajalooteaduse ajaloo probleemnõukogu liige.

E. Laulu elutööks kujunes eesti kooli ajaloo uurimine. Tema põhitööks koostaja, autori ja tegevtoimetajana sai neljaköiteline “Eesti kooli ajalugu. Kaugemast minevikust tänapäevani”. Esimene köide (13. sajandist 1860. aastateni), ilmus 1989 (580 lk, ill). Teine köide (1980-ndaist aastaist 1917. aastani) on kirjastamisel. Autorivariandis on valminud kolmanda köite (1917–1940) ja suures osas ka neljanda köite (1940 – käesoleva ajani) käsikiri.

A. Laul on avaldanud rea uurimusi kooli ja hariduse ning ajalooteaduse ajaloo, samuti kodu-uurimise ja selle meetodika alalt. Ta on raamatu “Eesti töölisajakirjanduse ajaloo” (1962) autor. Koostaja, autori ja toimetajana on ta tegev olnud paljude kogumike ilmumisel, sh “Eesti NSV ajaloo lugemik. II köide” (1962), “Hariduse ja kooli ajaloo Eestis” (1979), “Tallinna 1. Keskkool 1631–1981” (1981), “Kes on kelleks saanud: Gustav Adolphi Gümnaasiumi (Tallinna 1. Keskkooli) 1947 aastal lõpetanute kooli- ja eluteest” (1995), “370 aastat Gustav Adolphi Gümnaasiumi” (2001). Publikatsioonide loetelu pole kaugeltki täielik, ent näitab ometi juubilar eelistusi ja huvisuunda. “Minu kui ajaloolase tee on kujunenud omanäoliseks,” selgitab E. Laul. “Mul ei ole jätkunud aega uurida mõnd teemat sedavõrd, et kirjutada monograafia. Olen kõike teinud autorite kollektiividega töötades. Sellel on omad eelised, kuid mõneti on kahju, et enda tööde bibliograafias esinen põhiliselt koostajana ja ühena autoritest, mõnikord ei tohtinud koostaja autorigi olla.”

Oma tööalasest tegevusest kõige olulisemaks peab E. Laul seda, et talle langes osaks ülesanne hakata koostama eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajalugu, millest kujunes välja kaua aega kestnud eesti kooli ajaloo projekt.

”Niisugune algatus oli toonastes liiduvabariikides üsnagi erandlik nähtus, sest Nõukogude Liidus kardeti igasugust tegevust, mis rahvuslikku identiteeti kuidagi esile tõstis,” meenutab E. Laul. “Eestis läks korda algatada rahvusvabariigi kooliajaloo uurimine tänu tolleaegsele haridusministrile Ferdinand Eisenile. Tema tegi 1969 aastal EKP Keskkomiteele vastava ettepaneku, luba saadi ja ülesanne pandi Eesti TA Ajaloo Instituudile. Selleks loodi instituudis rahvahariduse ajaloo sektor, mille juhatajaks sain mina. Kindlat tuge pakkus haridusministeerium. Meie kõikide õpetaja – TRÜ dotsent Aleksander Elango – kaastegevusel läks töö käima. Kuna ta juhendas Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi kooliajaloo sektsiooni, on kasutatud ka ÜPUI-lastel uurimusi. Dotsent A. Elango lülitus töösse pedagoogilise mõtte ajaloo peatükkide (kuni 1917 aastani) autorina. Ta on olnud meie õpetaja ja toetaja, tõeline mentor kooliajaloo valdkonnas praeguse ajani.” Eesti kooli ajaloo esimene köide ilmus stagnaaja lõpul ja on viimane nõukogude tsensuuri poolt läbi vaadatud ajalooteaduslik raamat Eestis. E. Laul meenutab: “Väga harva lasti raamatud retsenseerida EKP Keskkomitees ja seda kardeti rohkem kui tsensuuri. Meie raamatu puhul rakendati keskkomitee sõela. Tänu retsensent Juhan Kahkile raamat ilmus.”

Kooliajaloo koostamine on juubilar põhitegevus praegugi. Pärast ümberkorraldusi Ajaloo Instituudis jätkas ta 1993. aastal Eesti Teadlaste Liidu vabakutselise uurijana, 1997 aastast TPÜ vanemteadurina. Nelja autori (A. Liimi, V. Sirgi, A. Elango ja E. Laulu) Eesti kooli ajaloo 2. köide on kirjastamisel Eesti TA Kirjastuses. Rahaline kate saadi tänu omaaegsele B. G. Forseliuse Seltsi esimehele, nüüdsele auesimehele, Eesti Vabariigi presidendile Arnold Rüütlile, kes pöördus Mart Siimanni valitsuse poole taotlusega eraldada raamatu väljaandmiseks vajaminev summa. Raha saadi.

Tänu sellele, et Eesti Teadusfond, teised fondid ja haridusministeerium on isescisvuse ajal toetanud eesti kooli ajaloo projekti, on autorivariandis valminud kolmanda köite käsikiri samas mahus nagu

kaks eelmist. Suur osa on olemas ka neljanda köite käsikirjast, aga 2002. aasta II kvartalist lõppes teadusfondi *grandi* raha ja autorid jäid palgata. E. Laul oli optimistlik: “Mingi lahendus tuleb leida. Kooliajaloo kõigi köidete trükist ilmudes saaks Eestist esimene riik maailmas, kus on oma teaduslik kooliajalugu.” Ta ei usu, et selline võimalus takerdub bürokraatia hammasrataste vahele.

Kodu-uurija Endel Laul

Aastatel 1978–1990 oli E. Laul ENSV TA kodu-uurimise komisjoni aseesimees, kelle ülesandeks oli suunata koolide kodu-uurimist. Vabamate tuulte puhuma hakates asus juhatus organiseerima komisjoni seltsiks, nagu see oli olnud Eesti Vabariigis enne sõda. E. Laul aitas kaasa põhikirja väljatöötamisel, olles Eesti Kodu-uurimise Seltsi üks asutajaliikmeid ja kauaaegne aseesimees. Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ringi tegevuses osaleb ta alates 1978. aastast. Juubilar meenutab, et kui K. Müürisepp tegi talle ettepaneku hakata TA kodu-uurimise komisjoni aseesimeheks, ei olnud tal midagi selle vastu. Täna võib öelda, et kodu-uurimine ja kodupaigatöö on omandanud väga tähtsa koha E. Laulu elus, tema jaoks on nendel mõistetel palju isiklikum ja sügavam tähendus kui enamikul inimestest.

Juubilari iseloomustavaks märksõnaks võiks olla perfektsionism. Mida ta ka ei teeks, püüab ta alati anda endast parima. Öeldu puudutab täiel määral ka tema rolli koolide kodu-uurimise suunamisel. Eestis oli (ja on praegugi) ilusaks traditsiooniks korraldada iga-aastasi vabariiklikke õpilaste kodu-uurimise konverentse. E. Laul oli nende konverentside ettevalmistamisel tegev ja kaasas sektori juhatajana ka oma kolleege. Ta juhatas konverentsidel kooliajaloo sektiiooni tööd, juhendas ja retsenseeris õpilaste töid, andis õpetajatele metoodilist nõu, aitas kaasa trükiste koostamisel ja toimetamisel. Selles töös on tal tekkinud palju otsekontakte kodu-uurijatega, kes sageli pöörduvad tema poole nõu saamiseks veel praegugi.

E. Laulu kohta öeldakse – abivalmis, aga nõudlik. Ta pole uurija, kes midagi ülepeakaela kiiresti kokku kirjutab, püüab ise maksimaalset saavutada ja nõuab ka õpilastöodes korrektsust ning täpset allikmaterjalidele viitamist. Kui meie koolide kodu-uurijate tööd on pälvinud kiitust, siis on see osalt ka E. Laulu teene.

Tänu E. Laulule on ilmunud mitmeid pilkupüüdvaid ja lugemakutsuvaid väljaandeid meie koolide ajaloo kohta, meenutame siinkohal eespool viidatud kolme raamatut Gustav Adolffi Gümnaasiumist. See on südamega tehtud töö.

Tänapäeval on prioriteedid kodu-uurimises mõneti muutunud. Enne taasiseseisvumist pandi suurt rõhku kogumikele, TA kodu-uurimise komisjoni väljaannetena ilmus neid aastas mitu, nüüd enam mitte. E. Laul ei pea seda õigeks: “Peame püüdma, et trükised ikka ilmuks, sest ükski selts pole selts, kui tal pole trükiseid. Me suudame seda, kui üksmeelselt tegutseme.”

Tormalaste Kodupaigaühenduse asutaja- ja juhatuse liige

Juubilari sünnikodu on Torma vallas, kus tema isa pidas Kõnnu asunduses Vabadussõjast osavõtu eest saadud Kruusaaugu asunikutalu. Suure soojusega meenutab ta oma isakodu, mis tuli luua pere töökate kätega. Jõukohase panuse andsid lapsedki, kaks poega ja tütar.

Koolitee algas 1936. aasta sügisel Kõnnu 4-klassilises Algkoolis pere kolmel lapsel – Endlil, kaksikõel Valvel ja nooremal õel Lainel ühekorraga – nii tuli õpikute muretsemine odavam. Algkooli juhataja, Tartu Õpetajate Seminari kasvandik, uue õpetajate põlvkonna esindaja August Sakk oli harukordne pedagoog, kes on oma kunagise õpilase mälestusse jätnud sügava jälje. Tormat tunti juba ülemöödunud sajandil ühe Eesti ärksama vaimueluga maakohana. 1930. aastail oli kohaliku seltsielu hingeks õpetaja A. Sakk, kelle eestvõttel ilmus 1939 aasta Võidupühaks illustreeritud kodupaigalooline almanahh “Torma Album I” Praeguseks on sellest säilinud mõni üksik eksemplar.

Isa meenutas sageli Vabadussõja Kõnnu kaitselahingut. Tema jutustuste põhjal 4. klassis mitmel vihikulehel kirjutatud kodukirjand “Vabaduse päev” on tegelikult E. Laulu esimene kodulooline kirjapanek. Eredalt on mällu sööbinud mõned seigad lapsepõlvest. Näiteks Võidupüha tähistamine Lohusuus, kuhu vanemad võtsid kaasa oma 4-aastase esiklapse, kes nägi seal esimest korda riigivanem K. Pätsi ja kindral J. Laidoneri. Mälestused lapsepõlvest ja kodukandist on saanud juubilari tänaste tegemiste ajendiks.

Niinimetatud teise ärkamisaja laineharjal elustus tormalaste kodupaigaliikumine, millega liitus ka E. Laul. Ta on Tormalaste Kodupaigaühenduse asutajaliige, kuulub juhatuse koosseisu ja teda

peetakse ideede generaatoriks: on kodukandi päevade algataja, temale kuulub (1930. aastate eeskujul) koolidele ja lasteasutustele raamatute kinkimise idee jne. Ühendus otsustas jätkata õpetaja Saki alustatud: 1997. aasta Võidupühaks ilmus "Torma Album II", 1999 aastal "Torma Album III", ning möödunud aastal faksiimileväljaandena E. Laulu kommentaaridega varustatud "Torma album I" 1998. aastal anti välja "Eesti vanima pasunakoori lugu. Torma puhkpilliorkester 150" Ajaloolasena on E. Laulu osa nende trükiste ilmumisel hindamatu.

Meenutusi, eluloolisi seiku ...

E. Laul meenutab väga soojalt oma vanemaid, isakodu, kooliaastaid ja õpetajaid. Nii Kõnnu ja Torma algkoolis, Mustvee Keskkoolis kui ka Tartu 6. Keskkooli (praegu Tartu Tamme Gümnaasium) õpetajate hulgas oli tema sõnul silmapaistvaid õpetajaid, kuid mälestustes kerkivad teiste hulgast erilistena esile ajalooõpetajad – Kõnnu algkoolis juba nimetatud legendaarne August Sakk, Mustvees Olga Truus, Tartus oli klassijuhatajaks Paula Kask (akadeemik Arnold Kase abikaasa), väga hea ja siiras ajalooõpetaja.

Tartu ülikooli astus ta 1947. aastal kavatsusega õppida kirjandusajalugu. "Mulle tegelikult meeldis väga kirjanduse ajalugu ja see ainevaldkond on mulle jäänud tänaseni südamelähedaseks. Olen olnud eesti kirjanduse ajaloo esimese köite koostamisel toimetuse kolleegiumis," tõdeb E. Laul. Ent sisseastumiskirjandi "neli" sai ajendiks valiku langetamisel ajaloo kasuks.

Erakordset mõju avaldas E. Laulule ülikooli studiumi ajal arheoloogiaprofessor Harri Moora, doktorikraadiga täisprofessor juba Eesti Vabariigi päevil. Tema teaduslik lähenemine käsitletavale jättis sügava mulje. Hiljem Ajaloo Instituudis töötades oli akadeemik Moora heaks kolleegiks, kelle eeskujul sai nii mõndagi teha. Harri Moora poja Henn Moora keskkooli- ja ülikoolikaaslasena kuulus E. Laul sõpruskonda, kes oli selles peres pidulikel juhtudel külaliseks. Suurteks autoriteetideks olid keskaja ajaloo õppejõud Julius Madisson ja arhiivinduse ning allikaõpetuse õppejõud Rudolf Kenkmaa, kes andsid tugeva põhja ajaloo uurimiseks, arhiiviallikate kasutamiseks ja uuritava tõlgendamiseks nendest lähtudes. Ametlikult spetsialiserus E. Laul NSV Liidu ajalool. Eesti ajaloolle tollal spetsialiseeruda enam ei lastud, aga diplomitöö tegi ta eesti ajaloo valdkonnast. Nende õppejõudude hulka, kellel E. Laulu kujunemises tõenäoliselt oma osa oli, kuulub ka dotsent Aleksander Elango. Kontakt tekkis pedagoogika ajaloo loengute ajal, hiljem eesti kooli ajaloo koostamisel kujunesid juba tihedad teised sidemed.

Vaatamata sügavale huvile E. Laul arheoloogiale ei spetsialiseerunud. Arheoloog (ja H. Moora õpilane) on aga abikaasa Silvia Laul ning arheoloogiks õppis ka tütar Mare Sokolovski. Poeg Mart õppis TPI-s, kuid tema kutsumus on kaktuste kasvatamine, seda tõendab suurim kaktuste kollektsioon Eestis ja tõenäoliselt isegi Põhjamaadel.

E. Laul: "Elus on õnnestunud kohtuda paljude huvitavate inimestega. NSV Liidu TA Ajaloo Instituudi ajaloo teaduste ajaloo probleemnõukogus oli silmapaistvaid isiksusi. Näiteks nõukogu esimees M. V. Netshkina. Teiste hulgast jäi juba siis targa arutlejana meelde hilisem Venemaa välisminister Jevgeni Primakov. Saksamaal tuli põgusalt juttu ajada Willy Brandtiga. On olnud teisigi kohtumisi, mida inimene õpib alles hiljem väärtustama."

Endel Laul ja B. G. Forseliuse Selts

E. Laul: "Kui Forseliuse Seltsi asutaja ja tegevesimees Madis Linnamägi algatas Kambja kooli direktorina tollaegsetele võimudele vastukarva üritust, pöördus ta ajaloolaste poole. Ka minuga tekkis kontakt. Toetasin Eesti Raadio Valges Saalis eesti rahvakooli muuseumi asutamise vajalikkust (20.05.1987). Seltsi asutamiskoosolekul 22.02.1989 olin minagi osaline, võtsin sõna ja toetasin seltsi loomise mõtet." Juubilar on osalenud B. G. Forseliuse Seltsi põhikirja koostamisel ja argipäevategemistes. Asutajaliikme ja nõunikuna on tal tulnud oma hinnanguid anda, seltsi hariduspäevadel esineda jne. 75. sünnipäeval pälvis ta 1. klassi medali *Suur Kuldtukat*, Suur Ignatsi Jaagu pronksmedal on tal juba 1994. aastast.

E. Laulu hinnang Forseliuse Seltsile: "Sellised ühiskondlikud institutsioonid on kujunenud iseseisvas Eestis oluliseks nähtuseks, millel on mõju meie kultuuri arengule ja rahvusliku identiteedi säilitamisele. Selts arendab vanade koolide ajaloo uurimist ja püüab ka tänapäeva kooli arengule mõju avaldada. Ühiskondliku organisatsiooni võimalusi ei saa üle tähtsustada, aga vaatamata sellele hindan B. G. Forseliuse Seltsi osa meie ühiskonnas väga kõrgelt."

Pedagoogikadoktor, Eesti Muusikaakadeemia emeritprofessor Heino Rannap sündis 9. juunil 1927 Hallistes pedagoogide peres, isa oli Halliste algkooli juhataja, ema õpetaja. Juhataja korter asus koolimajas – juubilari, tema venna ja õdede lapsepõlveaastad möödusid koolimiljööös, see kõik ei jätnud lastele mõju avaldamata.

Mitu põlve pedagooge

Heino Rannapist sai muusikapedagoog, pedagoogideks õppisid ja õpetajatena töötasid ka tema kaks õde ja vend Jaan, kes on tuntuks saanud lastekirjanikuna. Pedagooge on ka nende järeltulijate hulgas, oli aeg, mil õpetajana töötas seitse Rannapit.

Perekond oli väga muusikalembene, isa õpetas lastele viuli- ema klaverimängu. Et isa juhatas koolis koori ja mitut orkestrit, tuli Heinol neis pea kõiki pille mängida. Keskhariiduse sai ta Viljandi Maagümnaasiumis, mille lõpetas 1945. aastal (siis juba Viljandi 2. Keskkooli nime all). Muusikaline tegevus jätkus ka Viljandis, oli džäss- ja puhkpilliorkester, mõnda aega käis Heino Rannap ka laste muusikakoolis, kus õppis klaverit.

Pärast keskkooli lõpetamist ei olnud kahtlust, kuhu edasi õppima minna, siht oli kindel – konservatoorium. Muusikaliste teoreetiliste teadmiste saamiseks tuli läbida eelkursus, seal said ettevalmistuse ka paljud sõja läbi teinud mehed. Konservatooriumis valis H. Rannap muusikapedagoogika eriala, kuid kuna huvid olid laialdased, õppis lisaks kompositsiooni Heino Elleri juures, eriklaverit Bruno Luki klaveriklassis, dirigeerimist Roman Matsovilt ja muudki. Konservatooriumi õppejõud olid silmapaistvad isiksused ja suurepärase pedagoogid, kellega lävimine arendas muusikutee alguses olijaid mitte üksnes erialaselt. Hilisemad väljakutsed elus jätsid kahjuks vähe võimalusi õpitu rakendamiseks üldhariduskoolis. 1965. ja 1969. aastal juhatas H. Rannap koos Neeme Järviga üldlaulupeol sümfooniaorkestreid, dirigeerida on tulnud veel mõnel vähem mastaapsel kontserdil. “Oleksin rohkem dirigeerinud, aga muu töö tõttu jäi see huvi kõrvale,” on H. Rannap ühes intervjuus öelnud. “Kui tahad, et dirigeerimine oleks midagi enamat kui hobi, nõuab see hoopis rohkem tegelemist. Taidlust võib hobi korras teha.” Ta tõdeb, et interpreeditöö on kõrvale jäänud, valik on langenud õppejõu ja teoretiku kasuks.

Konservatooriumi lõpetas H. Rannap 1950. aastal ning jäi tööle konservatooriumi ja muusikakooli. Riho Päts oli arreteeritud, tema asemel tuli hakata lugema muusikaõpetuse metoodikat. “Päts oli minu õpetaja ja haruldane pedagoog, kartsin, et ei suuda üliõpilastele edasi anda, mida vaja,” meenutab H. Rannap toonaseid kartusi. Õpetaja loenguid eeskujuks võttes töötas ta end ainesse sisse. Hiljem luges konservatooriumis pedagoogikat, pedagoogika ajalugu, teadustöö aluseid, õpetas dirigeerimist ja partituuri lugemist. Kui muusikakoolil oli 1954. aastal vaja direktorit, määrati teda. Direktor Rannapi ajal tehti palju õppetingimuste parandamiseks, valmisid peale- ja juurdeehitused ning kool mahub veel praegugi samadesse ruumidesse. Tallinna Konservatooriumi õppejõud oli H. Rannap aastatel 1950–54 ja 1977–1995 (aastast 1987 professor, 1978–1986 muusikapedagoogika teaduskonna dekaan), Tallinna Pedagoogilise Instituudi dotsent ja kateedrijuhataja aastatel 1970–1977 Aastast 1995 Eesti Muusikaakadeemia emeritprofessor.

Üks vähestest

Nõukogude ajal jõudsid pedagoogikas doktorikraadini üksikud, Eestis võib doktorid kahe käe sõrmedel üles lugeda. Heino Rannap on üks neist. Töö õppejõuna eeldab suurt lugemust, probleemidesse süvitsi minekut, siit edasi on teadusliku uurimistöoni ainult üks samm. Ise ta arvab, et ajaloohuvi tekkis juba lapsepõlves vanematekodus: “Mulle pakkus suurt huvi lugeda isa kirjutatud Halliste kooli kroonikat. Selles olid kirja pandud endised juhatajad, koolimaja ehitamise lugu, kõik, mis kooliga seotud. Gümnaasiumipäevil kirjutasin kohalikku ajalehte “Sakala” artiklikesi, kus oli ajaloohõngu sees.”

Kui TRÜ pedagoogikakateedri juures avanes võimalus õpetajate uurimiskursustel saada ettevalmistus kraadi kaitsmiseks, otsustas H. Rannap uurijatega liituda. Sooritatud miinimumieksamid lubasid astuda 1968. aastal üheaastasesse pedagoogika aspirantuuri. “Uurimiskursustel ja aspirantuuris oli mul väga hea juhendaja – vanameister Aleksander Elango.

Nii õnnestus mul 1969. aastal kaitsta kandidaadikraad, teemaks oli muusikaõpetus eesti koolis ja kodus, käsitlesin perioodi 1917. aastani,” on H. Rannap meenutanud.

Eesti Vabariigi ajal oli meil muusikaõpetuses väga huvitav periood ja muusikaelu eesotsas väga võimekad metoodikud, näiteks Riho Päts, Evert Mesiäinen, August Kiiss ja teised. Selle ajajärgu kuni kaasajani välja valis H. Rannap oma doktoritöö teemaks. Paralleelselt põhitööga TPedI muusikakateedri juhatajana algas doktoridissertatsiooni materjalide kogumine. Kaitsmisega tekkis aga suuri raskusi, Eestis sellel erialal doktorikraadi kaitsta ei saanud. Võimalik oleks see olnud Kesk-Aasias, kuid vastutasuks nõuti dirigendikohta Eestis. Tänu akadeemik Aleksander Pindile, kes töötas Moskvas, õnnestus lõpuks töö kaitsta (pärast kümnekordset ümbertegemist vastavalt tollaegsetele ideoloogilistele mallidele) NSVL Pedagoogika Akadeemia nõukogus 1986. aastal. Meeldiv mälestus on H. Rannapil oma doktoritööga seoses jäänud meie pedagoogikateadlastest Inge Undist, Heino Liimetsast ja teistest, Aleksander Elangost rääkimata, kes olid väga abivalmis ja koostööaltnid.

Heino Rannap ja ÜPUI

Õpetajate uurimiskursustest kasvas välja Ühiskondlik Pedagoogika Uurimisinstituut, mille liikmeks astus ka H. Rannap. Oli alguses A. Elango probleemgrupis, hiljem tekkis oma rühm. H. Rannap tunnistab, et erilist huvi on talle pakkunud pedagoogid – nende kujunemine, igapäevatöö ja see, kuidas nad on suutnud mõjutada eesti kooli. Eesti kooli ajaloo ja pedagoogilise mõtte probleemgrupi H. Rannapi juhendatavate lõputöödes ja uurimustes on tähelepanu keskendatud õpetaja panusele eesti kultuurilukku. Sarjas “Eesti pedagoogika ja kool” (varem “Nõukogude pedagoogika ja kool”) on ilmunud kogumikud “Õpetaja osast Eesti kultuuriloos”(1985), “Õpetajad kooli-, kultuuri- ja ühiskonnategelastena” (1990), “Õpetaja ja kooliajalugu”(1992, koos A. Elango rühmaga). 1993. a. taandus A. Elango 91-aastasena ÜPUI tegevusest ja loovutas oma juhendatavad H. Rannapile. Jätkati väljapaistvate õpetajate pedagoogilise ja sotsiaalse tegevuse uurimist, mille tulemusel ilmusid kogumikud “Õpetaja ja õpetamine” (1995) ning “Koolinõunikud koole nõustamas” (1998). “Kuigi kogumike artiklid ei kujuta endast süvauurimusi, on need aluseks, kui keegi tahab edasi kaevuda ja sellistena on neil omamoodi ajalooline väärtus,” arwab H. Rannap. 1990. aastatel aitasid ÜPUI kooliajaloolased kaasa suurteose “Eesti kooli biograafiline leksikon”(1998) valmimisele. Leksikoni koostaja, uurijate juhendaja ja paljude artiklite autor on H. Rannap.

Pärast akadeemik Heino Liimetsa surma 1989. a usaldati ÜPUI juhtimine H. Rannapile. Olnud viimased kümnekond aastat ÜPUI direktor ja veerand sajandit juhendanud kooliajaloo rühma uurijaid, andis H. Rannap oma tööülesanded 1998. a üle noorematele.

Raamatusse raiutud

“Mind on kiskunud väga erinevate alade poole,” pihib juubilar, aga see paistab välja juba tema valikutest konservatooriumis õppimise ajal. “Pingelise kutsetöö kõrval hakkasin tegelema teadustööga, see sai mulle üha südamelähedasemaks ning on jäänud pensionäripõlves meelistegevuseks. Aeg-ajalt tuleb välja andmeid, millest varem aimugi ei olnud. Meeldivaidd üllatusi pakub kaevumine arhiivimaterjalidesse alatasa.”

Väitekirjade kirjutamine andis tohtul hulgal materjali, mis meie lugejaile raamatuna kätte ei olnud saadav. Kandidaadiväitekirja alusel ilmus “Muusika eesti perekonnas ja rahvakoolis” (Eesti Raamat, Tallinn, 1972). Doktoritööks kogutu sai kaante vahele pealkirja all “Muusikaõpetus eesti koolis (Oktoobrirevolutsioonist 1970-ndate aastateni)” (Eesti Raamat, Tallinn, 1977). Autor annab arhiivi-, trüki- ja käsikirjalise materjali ning tegevpedagoogide küsitlemisel saadud andmete põhjal ülevaate muusikaõpetuse edenemist läbi aastasadade. See on muusikalise kasvatuses esimene ja seni ainus nii ulatuslik käsitlus Eestis.

Lisaks nimetatule on H. Rannap avaldanud raamatud “Tööst muusikaringides” (1960, autorite kollektiiv), “Muusikaseltsid Eestis”(1974), “Tallinna Riiklik Konservatoorium” (1979, autorite kollektiiv) ja “Tee muusikasse” (1984), milles on haaravalt kirja pandud meie tuntud muusikute kujunemisaastad. Seni ilmunutest viimasesse raamatusse “Eesti Muusikaakadeemia professorid 1919–2001” (2002) on kogutud 80 professori elulood ning ära märgitud nende õpilased. Allikmaterjalina annab see raamatule erilise väärtuse. H. Rannap tunnistab, et erilist huvi on talle

pakkunud pedagoogid, see avaldub nii kooliajaloolaste juhendamisel kui ka enese töödes, olgu need siis kooliloolised või seotud muusikaajalooaga.

H. Rannapi sulest on ajakirjanduses ja teadusväljaannetes ilmunud üle 150 artikli. Sageli on need kirjutatud varem käsitlemata või vähe käsitletud teemadel. Näiteks: "Pruunid aastad Eesti koolielus", Haridus, 2001, nr 4; "Välis-Eesti koolidest", Haridus, 1989, nr 11–12 ja 1990, nr 1; "Prognostika – kõmu või teadus?" Haridus 1990, nr 7; "Vanimad pedagoogikaajakirjad Eesti koolielu valgustajatenä", Kooliuuenduslane, 2000, nr 1. Ta on esinenud erialaste ettekannetega konverentsidel Tallinnas, Tartus ja paljudes endise NLiidu linnades.

Aastate jooksul on tähelepanu all olnud erinevad probleemid. Peamiseks, mida H. Rannap järeltulevatele põlvedele jätab, peab ta ise kandidaadi- ja doktoritöös lahti kirjutatud temaatikat muusikaõpetuse kujunemisest Eestis. Ka praegu on veel nii mõndagi plaanis. Valmimisjärgus on eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia, eesti muusika ajaloos peibutavad paljud läbi kirjutamata peatükid.

Soovime juubilarile jõudu kavatsetu elluviimiseks, virgutavaid puhkusi suvekodus Sukahärma talus Abja lähistel ja jätkuvalt nobedat sulge. B. G. Forseliuse Selts tunnustas teenekat muusikalise kasvatus- ja pedagoogilise mõtte ajaloo uurijat tema juubelil 1. klassi medaliga *Suur Kuldtukat*.

BIBLIOGRAPHIA FORSELIANA

Selles rubriigis bibliografeerime pärast 1986. aastat ilmunud trükiseid (raamat, brošüür, artikkel, voldik, kutsekaart ...) ja muid vaimse töö vilju (CD-ROM, (video)film...), mis seonduvad seltsi programmi ja põhikirjaga: B. G. Forselius ja tema kaasaegsed; haridustraditsioonid; haridus, kool ja õpetaja arenguruumis; haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed; uuriv õppetöö ...

Teiseks bibliografeerimise valdkonnaks on B. G. Forseliuse Seltsi ja liikmeskonna kirjutatud või kirjastatud looming.

Kolmandaks valdkonnaks on seltsi ja liikmeskonna kohta ilmunud väljaanded ja artiklid, samuti seltsile kingitud väljaanded. Selts kogub liikmeskoolide trükiseid, aga ka esemeid (vormimüts, vimpel, kleebis, rinnamärk, meenepliiats, meeneklaas ...), mida soovitame asjaosalistel uurijatele kättesaadavuse huvides täiendada.

1989

- Liivi Aarma.** Lisandusi Bengt Gottfried Forseliuse eluloole. – Õpetajate Leht, 08. VII
Raimond Laanoja. Koolmeistrite koolitus Tallinnas 1919–1947 – Õpetajate Leht, 18. XI
Kalju Leht. Koolile pühendatud elu [Ferdinand Eisenist]. – Õpetajate Leht, 18. XI
Jaan Lukas. Vooremaa sai hariduskoja. – Õpetajate Leht, 18. XI
Aivar Põldvere. Täpsustus Bengt Gottfried Forseliuse sünnipära asjus. – Õpetajate Leht, 18. XI

1990

- Jakob Hurt.** Inemisest. 56 lk A5 Tartumaa Muuseumi väljaanne [Loodusteaduslik, ladusad lõunaeesti keeles, *fac simile*, 350 eks. Vello Paatsi kingitus]
Üllar Kadai. Forseliuse Seltsi kokkutulekult Käärikul. – Valgamaalane, 28. VII
Professor Piirimäe 60 aastat. – Universitas Tartuensis: Ülikooli ajaleht, 31. VIII

1992

- Gedenktag deutschbaltischer Korporationen in Tartu: 2. Oktober 1992. Koostanud Toomas Hiio ja Lauri Lindström. 28 lk A5
Vi kjenner oss i slekt: Søkjer kontakt med Norge. – Jærbladet, 19. VI (Norra, Rogaland, Bryne) [Madis Linnamägi (fotol) soovib koostööd Norra koolidega]

1994

- Jüri Kivimäe.** Hansa. 94 lk 9,5x6,4 cm.
Kuidas teha uurimustööd. Praktilisi näpunäiteid algajale teadurile. Koostanud Maidu Varik. – Kuressaare Gümnaasiumi Toimetised nr 1
Tartu juubelilaulupidu 1994. Koostanud Uno Uiga. 80 lk A5 [Uno Uiga kingitus]

1995

- Jānis Stradiņš, Kārlis Arons.** Georg Friedrich Parrots Tätigkeit in Riga (1795–1801). – Königsberg und Riga. Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung. Band 16. Max Niemeyer Verlag Tübingen.
Jean Vial. Histoire de l'éducation. 127 lk A6. ISBN 2 13 047115 3

1996

- Feliks Kinkar.** Eesti haridusseltside ajaloost. 218 lk A5

1997

- Anu-Merike Eenmäe.** Nõuandeid uurimistöö koostamiseks ja vormistamiseks. Rakvere Gümnaasiumi väljaanne
David Hugh Farmer. The Oxford dictionary of saints. 4th edition. 547 lk. ISBN 0-19-280058-2
Jean-Louis Auduc. L'école en France: De la maternelle à l'Université. 160 lk A5. ISBN 2-09-177820-6

1998

- Eesti vanima pasunakoori lugu: Torma puhkpilliorkester 150. Koostanud Aksel Jõgi ja Endel Laul. 76 lk [E. Laulu kingitus]

Alfred Käärman. Surmavaenlase vastu. Eesti lõunapiiri metsavenna mälestusi. 229 lk A5
Enn Küng, Arvo Tering. Vello Helk taani ja eesti ajaloolasena. – Tuna: Ajalookultuuri ajakiri, 1, lk 71–78. Eesti Arhivaaride Ühingu väljaanne.

1999

Alfred Käärman. Metsavenna käsiraamat.

Raimo Raag. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu Ülikooli Kirjastus. 136 lk. ISBN 9985-56-464-2.

Heli Tooman, Aare Mae. Inimeselt inimesele. Turismi-, hotelli- ja teenindusala käsiraamat. Avita. 247 lk

Tourisme et francophonie. Préface de Michelle Demessine. 209 lk A5. ISBN 2 7384 7736 4. – Collection Les Cahiers de la Francophonie – n° 6

Aigi Viira. Endla Tuutma vahetas mere paberi vastu [Kavandas Väikese Ignatsi Jaagu medali ja medali *Wastne Testament 1686*; õlimaali “B. G. Forselius koos kahe õpilasega Stockholmi reidil” graafiliste lehtede, vasest seinaplaatide jne autor]. – Tartu Postimees, 29. I

2000

Eesti kool – juured ja tänapäev: Konverentsi ettekanded, 28.–29. august 1998: Eesti koolivõrgu 310. aastapäeva tähistamisest: Conference Reports 28.-29. August 1998. – B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr 3 [Resümeed inglise keeles]

Finanzierungsmöglichkeiten für Jugendaustauschprogramme in der Ostseeregion. 76 lk

Alfred Käärman. Vabaduse vaim. Alustatud 16. okt. 1999. 97 lk A5

Helmut Piirimäe 70. – Tuna: Ajalookultuuri ajakiri, 4, lk 152–153. Eesti Arhivaaride Ühingu väljaanne.

L. Erilt. Üliõpilaste teadustööde juhendamine. Õppejõudu otsimas. Valik artikleid kõrgkoolis õpetamise metoodikast ja teooriast. Tallinn

Rihhard Iher. Kaheksa kellalööki. 150 lk A5 [Jutustus on ajalehe “Eesti Sõna” 1943. a romaanivõistluse auhinnateos, mis ilmus selles lehes järjejutuna. Jutustuse raamatuna väljaandmise algatas Osula kooli õpetaja Heljo Saar koostöös kooli kodu-uurijate grupiga]

Gérard Labrune, Philippe Toutain. Prantsusmaa ajalugu. 155 lk [Sündmuste kirjeldused ja kronoloogia]

Tālis Pumpuriņš. Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas: Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas valsts karoga tapšanas vēsturi. 304 lk. ISBN 9984-9096-7-0. [Lāti lipu värvid. Lühendatult inglise keeles lk 247–302: Colours of the Latvian red-white-red flag: Researches, memories and documents about the history of the Latvian flag]

270 aastat kooliharidust Mõnistes. Koostanud Aili Paeglis. 40 lk A5.

Üliõpilastööd ja nende vormistamine. Koostanud Silvi Roomets. Tallinn.

2001

Gustav Beermanni radadel. Koostanud Heino Joost. 118 lk A5. – Põltsamaa ajaloo vihikud nr 3. [Elas 1832–1917 Koolmeister, ehitusmeister, luteriusu õiguste eest võitleja venestamise ajal]

Eesti riik ja Eesti seltsid: Eesti kodanikuühenduste kogemused, näited ja põhimõtted koostööst Eesti riigiga. Koostanud Taivo-Ahti Adamson. 48 lk. Eesti Kodanikuühenduste Liitude Esinduskogu väljaanne

Elga Koliste. Alüksnes Ernsta Glika Bībeles muzejs. 14 lk. [Lāti Piibli tõlkimisest ja Ernst Glücki Piibli Muuseumist 12 värvifotoga]

Kultuurilooline Haljala kihelkond. Koostanud Anna Jõeveer, Egon Mets, Marge Salumäe. 12 lk

Anu Laas. Ettevõtlus on elamise viis. 292 lk. Peipsi Koostöö Keskuse väljaanne

Rahvusvahelise projektijuhtimise käsiraamat: Project cycle management handbook. 163 lk.

Tiia Toomet, Jaan Tammsaar. Vana aja koolilood. Lood sellest, kuidas sinu vanaemad ja vanaisad koolis käisid. 63 lk. ISBN 9985-3-0364-4

M. Varik. Uurimistöö on kõige kasulikum praktilise väljundiga õppetöö vorm. Soovitusi uurimistöö koostamiseks. Eesti Ajalooõpetajate Seltsi väljaanne “Eesti kool”

2002

Raul Altnurme. Avalike teenuste lepinguline delegeerimine kolmandale sektorile: Käsiraamat. 80 lk.

Evita Aploka. Alüksni apmeklē Forseliusa biedrības pārstāvji. – Malienas Ziņas. Alüksnes rajona laikraksts, 17 VIII. [Seltsi suvekooli programmiline ekskursioon Lätimaale Alüksnesse, tutvumaks Lāti kooliajaloo ja Piibli tõlkimise looga. Seltsi medalid Ernst Glücki Piibli Muuseumile, tema hooldajale Elga Kolistele ja Ernst Glücki uurijale Ilona Riekstiņale. Kaks värvifotot]

Viivi Eksta. Neli aastakümnet õpetajaid-uurijaid. – Õpetajate Leht, 11. I [ÜPUI tegevusest]

Haljala Kool. 1687–2002. 231 lk

Hanesulega. Valimik õpilaste omaloomingut. 139 lk. Haljala Gümnaasiumi väljaanne

Salme Heinla. Nõlvadel ja orgudes. 67 lk. [Luulet Haljala Gümnaasiumi õpetajalt]

Mati Hint. Laps on kallis. – Õpetajate Leht, 11. I [Identiteet, olemus, oma näoga elamine on iseväärtus]

Milvi Hirvlaane. Hugo Treffneri isa oli Kanepi kihelkonna haridus- ja kultuurielu üks tugisambaid: Ludwig Treffner (9.04.1809–11.01.1892) oli Kanepi köster ja kihelkonnakooli koolmeister aastatel 1836–1892. – Koit, 10. I

Jevgenia Kampus. Forseliuse õpilased rääkisid metsavendadest ja piiblitõlkest. – Sakala, 27 VIII. [Ülevaade seltsi XIII suvekoolist]

Kärt Karpa. Rüütel murdis Krimmi juhtide vastuseisu. – Eesti Päevaleht, 21.X [Presidendi riigivisiit Ukrainasse: Krimmi Eesti Selts, eesti küla Krasnodarka, Massandra] 315 aastat kooliharidust Saadjärve-mail. [Voldik]

Madis Linnamägi. B. G. Forseliuse Selts. – Elukaar, 6 (44). Sotsiaalministeeriumi Vanuripoliitika komisjoni väljaanne

Laine Linnus. Kodu-uurimuslikke materjale tutvustavate väikemuuseumide, näituste ja kogude kaardistamine. – Teabekogumik 2. Eesti Kodu-uurimise Seltsi väljaanne

Maria Martin [pseudonüüm]. Mina olen Eesti valu. Esimene luulevihik (2000–2001. a.). 40 lk A5 [Autori kingitus]

Martin Pau. Treffneri kooli noorenduskuur on lõpusirgel. – Postimees, 28. VIII

Mino Võromaa 15. Koolilatsi kirätüüq 2001/2002. Koostanud Mariko FASTER. 96 lk A5

Mõniste – Eestimaa lõunatipp. 20 lk A5. Mõniste Vallavalitsuse väljanne [Tutvustab valla elu eesti, inglise ja vene keeles. Kaas ja valla kaart on värvilised]

Mõttetungal. Tabivere Keskkooli almanahh. Põhikoostaja Katrin Roodla. 48 lk A5

Nimekaid kambjalasi III: Ettekannete kogumik: Kambja alevik 75: Kambja vald 10. 49 lk + värvifotode poogen

Aimi Põldma. Tabivere Keskkool = Saadjärve Gümnaasium. – Sõnumileht: Tabivere valla leht, nr 9 (92)

Andrus Ristkok. Viitamine mittekirjanduslikele allikatele. – Teabekogumik 2. Eesti Kodu-uurimise Seltsi väljaanne

Sajandi 100 Eesti suurkuju. Koostaja Tiit Kändler. 216 lk. ISBN 9985-70-102-x [Sh EV President, seltsi esimees 1989–2001 ja auesimees prof Arnold Rüütel]

Helle Solnask. Kelle kätes on mineviku tulevik? – Õpetajate Leht, 13. IX [Muinsuskaitseamet koolinoortega kultuuriradade muinasmaastikel. Muististe, kultuuri järjepidevuse, rahva ajaloomälu, inim- ja kultuurisõbraliku elukeskkonna kaitse]

Sirje Tohver. Mees nagu orkester. – Õpetajate Leht, 11. I [Otepää Keskkooli kauaaegne direktor Heino Mägi]

Sirje Tohver. Pedagoog ja muusik Heino Rannap. – Õpetajate Leht, 23. VIII

Endel Tulving. Mälu. 345 lk ISBN 9985-56-640-8 [Kasutatud kirjandus lk 297–338, märksõnad ja terminid lk 339–345]

Õpilaste ajalooalased tööd 2000–2001. 247 lk A4. Eesti Ajalooõpetajate Seltsi väljaanne [Hamburgis asuva Körberi Sihtasutuse (1982) algatatud võistluste tööd. Võistlus haarab 14 riiki ja jätkub alates 17.05.2001 nime EUSTORY all. Vt ka Tiiu Ojala kaastööd “EUSTORY ja Eesti”, Forseliuse Sõnumid, 9, 2002]

Toivo Ärtis. Forseliuse Selts “teises Eestis” – Õpetajate Leht, 13. IX [Seltsi XIII suvekoolist Mõnistes ja Lätimaal Alüksnes, uurimaks kooli ja Piibli tõlkimise lugu]

Toivo Ärtis. Sotsiaaltöö pole tühi tuuletallamine. – Õpetajate Leht, 23. VIII [Koolisotsiaaltöötaja – elukutse ja ametiseisundi kirjeldus]

HARIDUSPÄEVADE VÕÕRUSTAJA

KLAIRE LINTS

direktori asetäitja õppe-kasvatustöö alal

TÜRI GÜMNAASIUMI TÄNANE PÄEV

Türi Gümnaasium kuulub nende koolide hulka, kelle ajalugu ulatub rohkem kui 300 aasta taha. Kui üks B. G. Forseliuse seminari kasvandik hakkas 1687 aasta sügisest Türi kiriku juures talulastele õpetust jagama, oli Eestis vaid 49 talurahvakooli.

Türi Gümnaasium on 315-aastase haridusjärjepidevuse kandja paikkonnas. Täna õpib koolis rohkem kui 800 õpilast, keda õpetab 51 pedagoogi. Kõik õpetajad on pedagoogilise eriharidusega. Koolipere päralt on kaks maja: 1924. aastal ehitatud maja algklassiõpilastele ja 1970. aastal valminud gümnaasiumihoone.

Kooli tugevateks külgedeks on algklassides rakendatav Hea Alguse projekt, diferentseeritud õpe põhikooli emakeele, matemaatika ja võõrkeeletundides, valikainete rohkus gümnaasiumiosas ja elav huvitegevus.

Õppetöö Türi Gümnaasiumi algklassides algab Heast Algusest. Klass on lapse huvitav töötuba-lauad väikestes gruppides, riulitel rohkesti õppevahendeid ja teatmeteoseid, lugemis-, kirjutamis- ja arvutamiskeskused, võimalus kunstiga tegelemiseks ja teadusprobleemide lahendamiseks. Päev algab hommikuringiga, kus kuulatakse (ilma)uudiseid ja üksteise häid ideid, planeeritakse päev ja seatakse reeglid. Kõik see loob hea meeleolu. Lapsed õpivad otsustama ja valima. Traditsiooniliste õppeainete kõrval omandatakse esimesed majandustõed ja läbitakse kombeõpetuse kursus. Oma arvutiklassis on põnev kirjutada emakeeleharjutust, seda illustreerida, arvutamisoskust drillida ja Internetis surfata.

Hea Alguse klassid ei erine teistest mitte ainult õppemetoodika, vaid ka väljanägemise poolest. Kõik nad on soojad ja kodused, vaibad põrandal, pildid seintel, raamatud riulitel ja lilled aknalaual. Selle on loonud õpetajad. Klasside üldilmele annab palju juurde ka uus täispuidust mööbel.

Algklasside kohustuslikele õppeainetele lisanduvad majandus- ja kombeõpetus. Viimane jätkub ka 5. klassis. Majandusõpe algab iseendast, sammhaaval jõutakse kodulinna, maakonna ja kogu Eestini. Järvamaad käsitleva vihiku panid algklassiõpetajad ise kokku. Õpilasi köidavad õppekäigud Türi asutustesse ja ettevõtetesse. Mõistagi meeldivad neile ka laagrid. Õpetajad koostasid projekti, mis õnnestus ja keskkonnamajalt saadud rahaga käisid tublimad õpilased Samlikul looduslaagris. Ka on meie kooli pedagoogid vastilmunud 3.–6. klassi töövihiku “Mina ja keskkond” töögrupi koosseisus.

Head tulemused saavutatakse õpetaja ja lapsevanema koostöös. Meie kooli tunnis ei üllata kedagi, et laudade vahel kõnnib ja laste vastuseid kuulab ema või vanaema, isa või vanaisa. Lastevanemate abi on tunda ka klassiruumi kujundamisel ning ühisürituste korraldamisel. Neli kooliaastat vanas majas lõpeb ühises peeringis, kus antakse klassitunnistus ja lilled nagu tõelisele koolilõpetajale. Aga ees on veel mitu aastat tõsist tööd suures majas. Koolitöös tuleb ette igasuguseid probleeme: keegi jõuab kaugemale, mõnel jääb aega väheks. Et igaüks saaks töötada jõukohase materjaliga sobivas tempos, õpetame põhikoolis emakeelt, matemaatikat ja inglise keelt tasemegruppides. Ühed jõuavad sammu pidada ja teised olümpiaadivõitudeni. Saavutuste nimekiri on aasta-aastalt pikenenud.

Tugev põhikool on aluseks vaimuerksale ja teotahtelisele gümnaasiumiosale. Mõned aastad tagasi rakendatud perioodõpe humanitaar- ja reaalarhus on võitnud gümnaasistide poolehoidu. Õpilastele meeldib, et korruga on käsil vähem õppeaineid, igaühega tegeldakse intensiivselt ja

tulemused on paremad. Need ei kajastu ainult klassitunnistusel. Meie õpilased on ainealastel olümpiaadidel jõudnud üleriigilisele ja rahvusvahelisele tasandile. Igal aastal on üleriigilistel kodu-uurimiskonverentsil ettekannetega esinetud. Tähtsad on ka kooliteemalised uurimused, mis aitavad oma kooli tunnet hoida ja arendada. Uurimistöö annab lisaks teadmistele ka esinemisjulgust ja kogemust. Tööd tuleb ju komisjoni ees kaitsta. Õpilane läbib nagu teadur uurimise, tulemuste esitamise ja ka vormistamise etapi. Vilistlased ütlevad, et tänu sellele pole edasistes õpingutes probleeme projektide, kursuse- ja diplomitööde koostamisega. Edu on tõestuseks, et Türi Gümnaasiumis antakse hea haridus, mis teeb lahti ka ülikooliuksed.

Valikainete rohkus annab võimaluse omandada mitmekülgne haridus, et võimalikult paljudel elualadel hakkama saada. Gümnaasiumis õpetatakse lisaks riiklikule õppekavale majandust, kultuurilugu, filosoofiat, tehnika- ja autoõpetust, etiketti ja informaatikat, joonestamist, tarbe- ja kujutatavat kunsti, draamaõpetust, C- ja D-võõrkeelena inglise, saksa, vene või ladina keelt. Kui õpilane leiab aega, saab ta teadmisi ja oskusi, mis aitavad elus paremini hakkama saada. Valikainete peaeesmärk on äratada huvi teatud eluala vastu. Iga oskus laiendab edaspidi inimese võimalusi. Mitmekülgse tegevuse teenistusse on rakendatud ainekabinetid, rikkalik raamatukogu, lokaalvõrgu ja Interneti püsiühendusega arvutiklassid, ei puudu ka sportimisvõimalused.

Sagin koolimaja ruumides ei lõpe viimase tunni kellaga. Jätkeb klassiväline tegevus, töötab suur hulk aine- ja huviringe. See toetab õppetundides omandatud. Ringitöös osaleb 80–90% õpilastest. Kultuurimaja ringidele eelistatakse kooli omi. Õeldakse, et siin on turvalisem. Võimlast kostab võistluskära õhtuni. Tulemused ei lase ennast oodata – spordis oleme nii maakonnas kui ka vabariigis esirinnas. Sama kuulsad on Türi Gümnaasiumi koorid, ansamblid ja solistid. Et laulmine on populaarne, näitab elav osavõtt kooli muusikanädalal toimuvast solistide konkursist. Alklassides tuleb korraldada isegi eelvoor. Võistluspäeval astub kuulajate ette poolsada solisti. žürii valib alklassilaste hulgast kaks Laululindu (poisi ja tüdrukut), keskastme parim pälvib Lõokese ja gümnaasiumi kauneim hääl Ööbiku tiitli.

Seitse aastat tagasi alustati kooli oma lehe Radiaator väljaandmist. Radiaator on Eesti Ekspressi korraldatud koolilehtede konkursil korduvalt tunnustust päevinud. Kooliajakirjanikud õpivad üksteiselt üle-eestilistes meedialaagrites. Õpilased vastutavad ka kooli kodulehekülje eest, kuhu on muu materjali kõrval välja pandud ka kooli ajalehe numbrid.

Rõõmu teeb õpilasomavalitsuse (ÕOV) areng. Aktiivse tegutsemise eelduseks on soov koolielu kujundamises kaasa rääkida, muuta kool just niisuguseks, nagu õpilased seda näha tahavad. ÕOV põhiülesanneteks on: esindada õpilasi kooli juhtkonna ees, osaleda (suur)ürituste korraldamisel, teha õpilase elu huvitavaks ja saada selle tegevuse kaudu ka töökogemusi. ÕOV korraldada on kooli suursündmus–novembri lõpus toimuv oma kooli nädal. Siis toimub hulk traditsioonilisi üritusi: lõpumärkide kätteandmine abiturientidele, stiilipäev, muuseumitund, isetegevuskonkurss. ÕOV koolituse tulemiks on võime näha ürituste korraldamisel ka kaugemale ette. Kui algus oli raske, siis nüüd läheb kõik korda. Õpilased on harjunud juhtima, organiseerima, tegutsema. Seda mitte ainult omavalitsuses. Hakkajaid lapsi on palju rohkem.

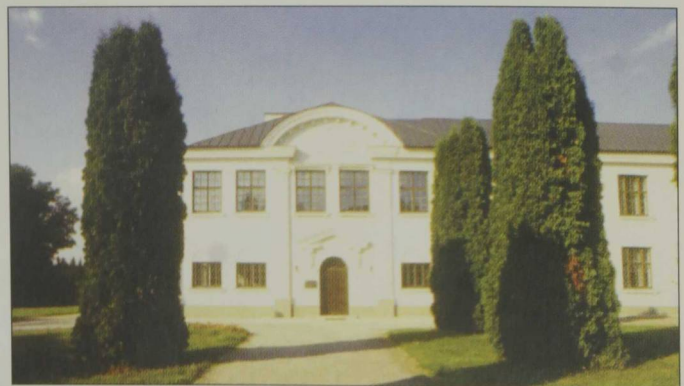
Türi Gümnaasiumis hinnatakse traditsioone. Esimesel koolipäeval koguneb kogu koolipere rongkäigus lauluväljakule Tarkusepäeva tähistama. See on muutunud ülelinnaliseks sündmuseks. Teeääri palistavad pealtvaatajad. Madisepäeval toimub tõrvikutega teatejooks läbi linna. Rebastepäeval võetakse nalja ja naeruga vastu värsked gümnaasistid. Omavalitsuspäeval annavad tunde abiturientid. Väga populaarne on jõulunäidend, mille mõtleb välja, lavastab ja etendab abituurium. Traditsioonilised on mälumängud, ainepäevad ja -nädalad, po-poisi ja tüdrukut valimine, emadepäeva tähistamine, lõpukellapäev, kevadkontsert ja paljud muud üritused. Otsime pidevalt uut, et koolielu huvitavamaks muuta.

Meie kooli märksõnadeks on ühtsus, järjepidevus ja koostöö. Iga saavutus sõltub eelkäija ja tema tubli mantlipärija tööst. Soovist varasematest kogemustest õppida, väärt inimesi ja ettevõtmisi mees pidada kõneleb koolimuuseumi ekspositsioon. Siseneja tähelepanu äratavad Rein Raamatu

kujundatud kooli lipud (üks gümnaasiumi, teine keskkooli oma) ja kooli hümn, mille kinkisid 1986. aastal vilistlased Alice Pehk ja Anneli Vilu. Kooli sümboliks on tamm. Tammesid on arvukalt ka kooli pargis, kuhu lõpetajad igal aastal oma puu istutavad. Ühe tamme olevat istutanud Konstantin Päts. Millise just, seda ei teadvat praegu enam keegi. 1903. aastast on pärit koolivihik, kuhu toonane õppur kalligraafilise käekirjaga pookstave on vedanud. Oma aja hõngu toovad õpilaste ja õpetajate fotod. Muuseumis on auväärne koht kooli ajalugu uurinud vilistlastel Jaan Eilartil ja Olaf Prinitsal.

Türi Gümnaasiumi ajaloo ning tänase päeva on kujundanud endised ning praegused õpilased. Iga ajastu on toonud kooli muudatusi, soodustanud teatud arengut. Oluline on, et tänased õppurid oskaksid oma eale vastavalt mõista ühiskonnas toimuvaid protsesse, adekvaatselt analüüsida oma võimeid, seada sihte ja eesmärke ning nende poole püüelda, neid saavutada. Teadmised ja oskused annavad vabaduse ühiskonnaelus aktiivselt osaleda. Meie ülesanne on õpetada õppima, valmistada noori ette elukestvaks õppeks, et nad oleksid tunnustatud, teeksid vahet õiglusel ja ebaõiglusel, tõel ja valel, õpiksid enda kõrval nägema teisi ja uskuma headusesse.

Pilte Türi Gümnaasiumist

Kuningliku lumelahingu 302. aastapäeva tähistamine Laiusel 22.02.2003.

"Kuningliku lumelahingu" vaatluspost. Paremalt EV ekspresident Lennart Meri